

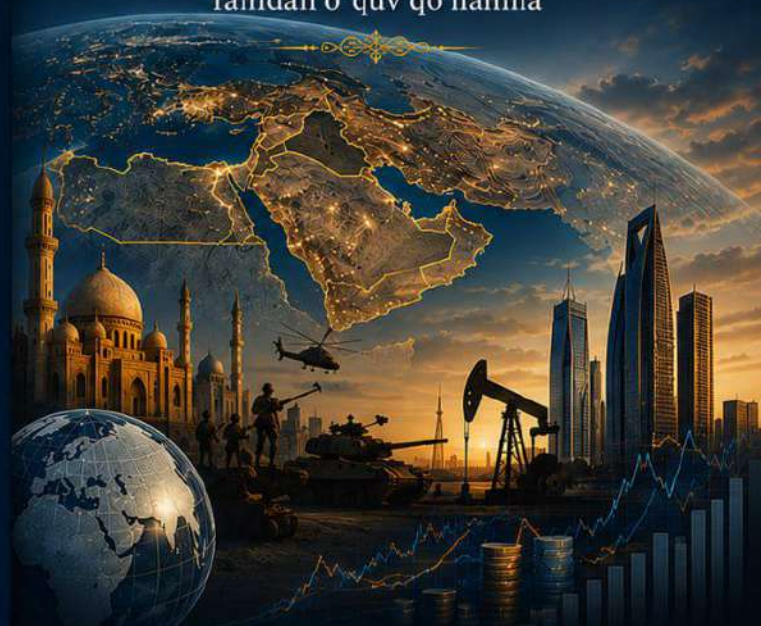

✦ YAQIN SHARQDAGI SIYOSIY-HARBIY, IQTISODIY-MOLIYAVIY JARAYONLAR fanidan o'quv qo'llanma

B.BERDIYEV, F.QO'YSINOVA

YAQIN SHARQDAGI SIYOSIY-HARBIY, IQTISODIY-MOLIYAVIY JARAYONLAR

fanidan o'quv qo'llanma

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

O‘ZBEKISTON XALQARO ISLOM AKADEMIYASI

B.BERDIYEV, F.QO‘YSINOVA

**YAQIN SHARQDAGI SIYOSIY-HARBIY, IQTISODIY-
MOLIYAVIY JARAYONLAR**

fanidan o‘quv qo‘llanma

(Mutaxassislik: 5121100 – Xalqaro munosabatlar)

TOSHKENT – 2023

UO‘K: 327 (56)(075.8)

KBK: 66.4(5)ya73

B.Berdiyev, F.Qo‘ysinova. Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlar. O‘quv qo‘llanma. – T.: «SCIENCE PRINT» MCHJ», – Toshkent, 2023, 244 b

ISBN: 978-9910-5275-7-9

Mazkur o‘quv qo‘llanma Yaqin Sharq mintaqasida kechayotgan siyosiy-harbiy hamda iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarni kompleks tarzda o‘rganishga bag‘ishlangan. Qo‘llanmada mintaqaning geosiyosiy ahamiyati, xalqaro munosabatlar tizimidagi o‘rni, davlatlar o‘rtasidagi siyosiy raqobat va hamkorlik masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, harbiy mojarolar, xavfsizlik muammolari, terrorizm, tashqi kuchlarning ta’siri hamda mintaqaviy tashkilotlarning faoliyati yoritilgan.

Shuningdek ushbu o‘quv-qo‘llanmada Yaqin Sharq mamlakatlarining iqtisodiy taraqqiyot modellari, neft-gaz resurslarining jahon iqtisodiyotidagi o‘rni, investitsiya muhiti, moliyaviy siyosat va integratsiya jarayonlari keng tahlil etilgan. Zamonaviy globallashuv sharoitida mintaqada yuz berayotgan iqtisodiy islohotlar, savdo-iqtisodiy munosabatlar va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Taqrizchilar:

X.Axmedov

siyosiy fanlar doktori, professor

F.Jo‘raqulov

siyosiy fanlar doktori, professor

O‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 yil “25” aʼzrycmdazu 391 – sonli buyrug‘iga asosan nashrga ruxsat etilgan. (Ro‘yxatga olish raqami №653478)

ISBN: 978-9910-5275-7-9

© B.BERDIYEV, F.QO‘YSINOVA

© «SCIENCE PRINT», 2023.

MUNDARIJA

Kirish	4
1-bob Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlari fani obyekti va predmeti	6
2-bob Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatining o'ziga xos hususiyatlari	22
3-bob Yaqin Sharq davlatlari siyosatida mintaqaviy xavfsizlik masalalarining o'rni	40
4-bob Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarining jahon iqtisodiy tizimida	63
5-bob Yaqin Sharq musulmon mamlakatlarining tabiiy va mehnat resurslari	88
6-bob Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari iqtisodiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyati hususiyatlari	104
7-bob Misr Arab Respublikasining iqtisodiy taraqqiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyati	143
8-bob Saudiya Arabistonining ijtimoiy-iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatining o'ziga xos jihatlari	173
9-bob Birlashgan Arab Amirliklarining iqtisodiy taraqqiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyati	192
10-bob Yaqin Sharq mamlakatlarining moliyaviy holatining zamonaviy jihatlari	205
Glossariy	234

KIRISH

XXI asr xalqaro munosabatlar tizimida Yaqin Sharq mintaqasi global geosiyosiy raqobat, energetik xavfsizlik, harbiy-strategik manfaatlar va xalqaro iqtisodiy aloqalar tutashgan muhim makon sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mintaqa jahon neft va gaz zaxiralarining katta qismiga egaligi, muhim transport-kommunikatsiya yo‘laklari kesishgan hududda joylashgani hamda Yevropa, Osiyo va Afrika o‘rtasidagi strategik ko‘prik vazifasini bajarishi bilan xalqaro siyosatning doimiy diqqat markazida bo‘lib kelmoqda.

Zamonaviy globallashtirish sharoitida Yaqin Sharqda yuz berayotgan siyosiy-harbiy jarayonlar nafaqat mintaqaviy, balki xalqaro xavfsizlik tizimiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Davlatlararo ziddiyatlar, qurolli mojarolar, diniy va etnik qarama-qarshiliklar, terrorizm va ekstremizm tahdidlari mintaqada barqaror taraqqiyotga jiddiy to‘siq bo‘lib qolmoqda. Ayni paytda, AQSH, Rossiya, Xitoy, Yevropa Ittifoqi kabi global kuch markazlarining geosiyosiy manfaatlari ham Yaqin Sharqdagi siyosiy muhitning murakkablashuviga ta’sir etmoqda. Bu holat mintaqani xalqaro siyosatda strategik raqobat maydoniga aylantirgan.

Shu bilan birga, Yaqin Sharq mamlakatlarida kechayotgan iqtisodiy-moliyaviy transformatsiya jarayonlari ham alohida ahamiyatga ega. Neft-gaz sektorining ustuvorligi, energetik bozorlardagi o‘zgarishlar, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga qaratilgan islohotlar, investitsion siyosat, raqamli iqtisodiyot va moliyaviy integratsiya jarayonlari mintaqaning iqtisodiy taraqqiyotida muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, “postneft iqtisodiyoti”ga o‘tish, milliy iqtisodiyotlarni modernizatsiya qilish va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

So‘nggi yillarda Yaqin Sharqdagi geoiqtisodiy va geosiyosiy jarayonlarning keskinlashuvi xalqaro munosabatlar tizimida yangi tendensiyalarni yuzaga keltirdi. Energetik xavfsizlik, oziq-ovqat ta’minoti, logistika yo‘laklari, suv resurslari va raqamli infratuzilma bilan bog‘liq muammolar mintaqaning strategik

ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu jihatdan, Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy va iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarni kompleks, tizimli va ilmiy asosda tahlil qilish muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur o'quv qo'llanmaning asosiy maqsadi talabalarda Yaqin Sharq mintaqasida kechayotgan zamonaviy siyosiy, harbiy, iqtisodiy va moliyaviy jarayonlar haqida chuqur va tizimli bilim shakllantirish, mintaqaviy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish hamda xalqaro munosabatlarda Yaqin Sharq omilining o'rni va ahamiyatini anglashga ko'maklashishdan iborat.

Qo'llanmaning vazifalari sifatida mintaqaning geosiyosiy xususiyatlarini tahlil qilish, xavfsizlik muammolari va qurolli mojarolarning kelib chiqish omillarini o'rganish, tashqi siyosiy kuchlar manfaatlarini baholash, energetik siyosat va moliyaviy jarayonlarni tadqiq etish, iqtisodiy integratsiya va transformatsiya jarayonlarini tahlil qilish belgilangan.

O'quv qo'llanmani tayyorlash jarayonida tarixiylik, tizimli tahlil, qiyosiy-solishtirma yondashuv, geosiyosiy tahlil va statistik usullardan foydalanildi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari, ilmiy tadqiqotlar, analitik markazlar hisobotlari va zamonaviy siyosiy-iqtisodiy konsepsiyalar nazariy-metodologik asos sifatida xizmat qildi.

1- BOB. YAQIN SHARQDAGI SIYOSIY-HARBIY, IQTISODIY-MOLIYAVIY JARAYONLARI FANI OBYEKTI VA PREDMETI

Reja:

1. Yaqin Sharq mintaqaviy va global jarayonlar tizimida
2. Yaqin Sharqdagi siyosiy jarayonlar va ularni shakllantiruvchi omillar
3. Yaqin Sharq mintaqasi sifatida xalqaro munosabatlarga ta'siri va bu boradagi tadqiqotlar yo'nalishlari

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Yaqin Sharq, xalqaro munosabatlar, global jarayonlar, tashqi siyosat, tizim, musulmon mamlakatlari, musulmon olami, islom xalqaro tashkilotlari, jahon hamjamiyati, submintaqaviy tashkilotlar.*

Zamonaviy jahon siyosatining eng muhim masalalaridan biri bo'lib turgan Yaqin Sharq mintaqasi va uning xalqaro munosabatlardagi o'ziga xos o'rniga nisbatan dunyo miqyosida olib borilgan tadqiqotlarning katta qismi to'g'ri keladi. Buning o'ziga xos sabablari bo'lib, ular asosan mintaqaning tabiiy-geografik o'ri, geosiyosiy, geoiqtisodiy ahamiyati, energetik resurslarga boyligi, qadim madaniyatlar va diniy qarama-qarshiliklarning har doim markazi bo'lib kelganligi, mafkuraviy ziddiyatlarning kuchayib borganligi kabi omillarda o'z aksini topdi. Shu sababli ham mintaqaning ahamiyati va undagi siyosiy jarayonlarning shiddati XX asrda yanada ortdi. Har bir mintaqasi xavfsizligini ta'minlash muammolari muayyan mohiyatga ega. Har bir mintaqaning o'z xususiyatlari, o'z tahdid manbalari va xavfsizligini saqlash omillari bor.

Yaqin sharq mintaqaviy jihatdan Shimoliy Afrikaning bir qismini, ya'ni Sinay yarim orolini (G'arbiy) Shimoliy qism jihatdan Turkiya chegaralarigacha bo'lgan hududlarni, Janubdan Arabiston yarim orolini (Yaman, Ummon, BAA), Sharqiy tomondan esa Eron Islom Respublikasi bilan chegaralangan yaxlit bir hududni qamrab oladi.

YAQIN SHARQ — Osiyoning gʻarbiy va jan. gʻarbiy hamda Afrikaning shim, sharqiy qismidagi hududlarning nomi. Yaqin Sharqda Misr, Sudan, Bahrayn, Birlashgan Arab Amirliklari, Iordaniya, Iroq, Isroil, Falastin Muxtoriyati, Kipr, Quvayt, Livan, Saudiya Arabistoni, Suriya, Turkiya, Ummon, Yaman, Qatar kabi davlatlar va amirliklar joylashgan. Gʻarb adabiyotlarida Yaqin Sharq hududini Eron va Afgʻoniston bilan birga Oʻrta Sharq deb atash qabul qilingan. 19-asr va 20-asr boshlarida Yaqin Sharq tushunchasiga Usmonli turk imperiyasi, jumladan, Bolqon ya. o. ham kiritilgan.

Yaqin Sharq mintaqasidagi mamlakatlar, maʼlum bir siyosiy kuchlar, guruhlar, transmilliy korporatsiyalarning manfaatlari kesishuvi doimiy mavjud boʻlgan. Shuni diqqatga sazovorki voqeliklarning kelib chiqishi, rivojlanishi va boshqa omillarni yoritishga, prognozlashtirishga qaratilgan tadqiqotlarda Yaqin Sharq mintaqasidagi siyosiy jarayonlar va arab davlatlarining xalqaro munosabatlardagi ishtiroki masalalari keng yoritilgan. Bu boradagi tadqiqotlar asosida mintaqadagi siyosiy jarayonlar haqidagi qarashlarni oʻrganish uchun avvalo, mintaqada uzoq vaqtlardan beri oʻz manfaatlariga, siyosatiga ega boʻlgan davlatlar tomonidan yaratilgan tadqiqotlarni oʻrganish ham muhim oʻrin tutadi. Yaqin Sharq mintaqasida joylashgan arab davlatlari oʻziga xos mavqega ega boʻlib jahon siyosati va xalqaro munosabatlarda turli xil tendensiyalar shakllanishiga taʼsir koʻrsatadigan darajada salohiyatga ega boʻlib qolmoqda.

Maʼlumki, Yaqin Sharq oʻzining milliy-etnik, diniy, geoiqtisodiy, tarixiy madaniy, maʼnaviy va mafkuraviy xususiyatlari asosida dunyoning boshqa mintaqalaridan farqlanib turishi bilan bir qatorda, uning geosiyosiy holati ham oʻta muhim ahamiyat kasb etadi.

Oʻtmishda ushbu hududga egalik qilish uchun Fors va Usmoniylar imperiyasi, Portugaliya, Gollandiya, Germaniya va AQSh kurash olib borib turli muvaffaqiyatlarga erishishgan. Toʻsiqlar mavjud boʻlsada Rossiya siyosati ham aynan shu maqsadga qaratilgan. Joʻgʻrofiy jihatdan Yaqin Sharq dunyoning uch qismini, Yevropa, Osiyo va Afrikani bogʻlaydigan muhim mintaqadir. Shu

sababli ham asrlar davomida qudratli davlatlarning bu hududga nisbatan manfaatdorligi yuqori bo'lib, ular har doim ushbu mintaqa ustidan nazorat o'rnatishga, uni o'z tasarrufiga olishga intilishgan.

Sharq sivilizasiyasi qanchadan qancha ilmiy kashfiyotlarni dunyo tamadduniga taqdim qilganligi, insoniyat uchun ko'plab yangiliklarni yaratganligi, taraqqiyotga xizmat qiladigan juda katta davlatchilik va insonparvarlik tafakkurini taqdim qilganligiga qaramasdan, dunyoning shiddatli taraqqiyoti ushbu sivilizasiyani deyarli G'arb sivilizasiyasiga qaram qilib olishga erishdi. Sharq sivilizasiyasi dunyo taraqqiyotidan ortda qola boshladi, deya ta'kidlagan amerikalik olim Frederik Starr. Arab davlatlari iqtisodiy-ijtimoiy qoloqlikni bartaraf etish, madaniy taraqqiyotdan ortda qolmaslik, tashqi tahdidlarga qarshi tura olish salohiyatini tiklash kabi muammolarni hal qilishi o'ta muhim ahamiyat kasb etardi. Bunday imkoniyatlarni qo'lga kiritish uchun esa, birinchi galda arab davlatlari o'rtasidagi munosabatlarini mustahkamlashga bo'lgan ehtiyojini qondirish zarur edi.

Yaqin Sharq qadim sivilizasiya o'choqlaridan sanalib, dunyodagi uch din, ya'ni yahudiylik, nasroniylik va islomning beshigi hisoblanishi, bu hududda turli madaniyatlar mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Zero, faqatgina Islom sivilizasiyasi ustunligiga ega, deya e'tirof etilayotgan ushbu hududlarda nasroniylik va yahudiylik dinining ham ustunlikka intilishi sababli ko'plab nizolar vujudga kelgan. Mintaqada yillar moboynida davom etib kelayotgan geosiyosiy kurashlarning asosida aynan mafkuraviy va diniy qarama-qarshiliklarni ko'rishimiz mumkin.

XX asrning ikkinchi yarmida mintaqada mafkuraviy, madaniy kurashlar, ziddiyatlarning kuchayib borganligi, dunyoning siyosiy manzarasini o'zgartirib, xalqaro munosabatlarning hal qiluvchi ko'rinishdagi jarayonlariga sabab bo'ldi. Amerikalik olim S.Xantington «Dunyo siyosatida sivilizasiyalar to'qnashuvi ustun omil bo'lib, sivilizasiyalar o'rtasini ajratib turadigan masofa – bu aynan kelajakdagi frontlarning masofalariga aylanadi» – degan fikrni ilgari surgan.

Darhaqiqat Yaqin Sharq mintaqasida sivilizasiyalar to'qnashuvining amaldagi ifodasi sifatida ko'zga tashlanishi bilan bog'liq tendensiyalarni namoyon qildi.

Asrlar davomida dinlar va madaniyatlarga nisbatan tolerantlikni namoyon qilgan, eng muhimi, islom va boshqa dinlarni markazi hisoblangan Yaqin Sharq davlatlaridagi vaziyatni yanada chigallashtirishga, beqarorlashtirishga nisbatan harakatlar XX asrning ikkinchi yarmiga kelib tobora kuchayib bordi. Endi ming yillar davomida yelkama-elka yashab kelgan turli madaniyatlar, mafkuralar, dinlar bir-biri bilan to'qnash kela boshladi.

Yaqin Sharq mintaqasidagi mojarolar asosan hududiy, etnik, diniy, ijtimoiy, siyosiy va resurslar bilan bog'liq nizolar natijasida yuzaga kelgan. Ular asta sekin mojaroning eng yuqori nuqtasi harbiy mojaroga aylangan». Bunday keskinliklarning sababi ushbu omillarga bog'liq bo'lib, hududda mojarolar qanchalik keskinlashib borsa, qudratli davlatlarning pozisiyalari ham mustahkamlanib, uni yanada kuchaytirish imkoniyati ortib bordi. Oxirgi yetmish yil mobaynida ushbu mintaqada sodir bo'lgan nizolar sonining ko'pligi bilan farqlanib turadi. Chunki aynan Yaqin Sharqda sodir bo'lgan nizolar va mojarolarning ko'p sonliligi dunyoning hech bir mintaqasida kuzatilmagan.

Mintaqa imkoniyatlarining yuqoriligi aynan keskinliklarning oshishiga sabab bo'lgan omillardan hisoblangan. Ya'ni, Yaqin Sharq jahon bozoriga olib chiqadigan, dunyo tovarlari va xom-ashyosi aylanishi uchun o'ta muhim strategik yo'l hisoblanadi. Tranzit imkoniyatlarning kengligi mintaqada geosiyosiy ahamiyatini ta'sniflovchi asosiy mezon bo'lib, Fors ko'rfazi, Ormuz qo'ltig'i, Bosfor bug'ozi, Suvaysh kanali kabi jahon savdo va tovar aylanmasida strategik ahamiyatga molik tranzit yo'laklarining o'zi mintaqaning jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlardagi mavqeini belgiladi. Zero, aynan ushbu savdo yo'llarining dunyo miqyosidagi ahamiyati va muhimligi faqatgina XX asrda emas balki, XVI asrdan boshlab o'zining boshlang'ich nuqtasiga ega bo'lgan. Shu tufayli ham mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy munosabatlar o'z o'zidan hududiy muammolarga chambarchas bog'langan.

Rossiyalik siyosatshunos olim A.Shumilinning tadqiqotida Yaqin Sharq mintaqasining xalqaro maydondagi nufuzi oshishi hududdagi geoiqtisodiy kurashlarning avj olishini o'ziga xos ob'ektiv va subyektiv sababi sifatida mintaqada ko'plab neft konlarining ochilishi asos qilib ko'rsatilgan. O'tgan asrning boshlarida Yaqin Sharq mintaqasida faoliyat yuritgan ingliz ayg'oqchisi polkovnik Tomas Edvard Lourens tomonidan ushbu hudud juda katta neft va gaz singari tabiiy resurslarga egaligi, shuning uchun ham mintaqani qo'ldan chiqarmaslik yo'llarini topish lozimligiga doir Buyuk Britaniya uchun taqdim qilingan maxsus ma'lumotlar mintaq uchun geosiyosiy kurashlarning kuchayishiga sabab bo'ldi. Jahon hamjamiyati uchun aynan Yaqin Sharq mintaqasi dunyodagi eng yirik energetik resurslarga boyligi bilan farqlanib, jahon energetik bozori va savdosida o'ta muhim o'rin egallaydigan mintaq sifatida shakllandi.

Tarixchi olim S.M.Chikaidzening ta'kidlashicha, «Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va AQSh uchun arab Sharqining jozibadorligi faqatgina bu mintaqadan Yevropa, Osiyo va Afrikani bog'lovchi asosiy yo'llar o'tganligidagina emas, balki juda katta neft zaxiralariga boy bo'lgan mintaqani o'z tasarrufiga olish istagida bo'lgan qudratli G'arb davlatlarining harbiy-strategiyasi va siyosiy hukumronligiga intilishida namoyon bo'ladi».

Sharqshunos olim Z.I.Munavvarov keltirib o'tganidek «... neft kashf etilgunga qadar dunyo siyosiy-harbiy, iqtisodiy va madaniy-mafkuraviy taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini belgilashda hal qiluvchi omillikka da'vogar kuchlar tomonidan bu mintaqaga asosan, qulay jo'g'rofiy-strategik mavqe, deb qaralgan bo'lsa, neft konlari ochilgach, xususan bu yerdagi neftning nihoyatda oliy navligi va zaxiralari hajmining ulkanligi isbotlangach, bu joy yuqorida ishora etilgan kuchlar uchun xayotiy manfaatlar ahamiyatini kasb etdi».

Yaqin Sharq mamlakatlarining katta energetik salohiyati har doim ham ularning farovonligiga xizmat qilmadi va bu holat ushbu mamlakatlarga qudratli davlatlarning geosiyosiy strategiyalarining turli tarzda shakllanishiga olib keldi.

Yevropalik olim Saul Koen Yaqin Sharq mintaqasiga nisbatan «parchalanish tasmasi» (ingl. shatterbelt) terminini ishlatib, «Yaqin Sharq qudratli davlatlar manfaatlari to‘qnash keladigan, bir qator bir-biriga qarama qarshi davlatlarni qamrab olgan, strategik muhim ahamiyatga ega bo‘lgan hudud hisoblanadi», deya ta’kidlagan edi. Darxaqiqat, mintaqa boyliklari uchun kurashlar har doim keskinlashib, XX asrning ikkinchi yarmida siyosiy, iqtisodiy jarayonlarda shiddatli tus olib murakkabliklar maydoniga aylandi.

XX asr Yaqin Sharq arab davlatlari hayoti uchun shiddatli jarayonlarga boy bo‘ldi. Ayniqsa, dunyo miqyosida ikkita jahon urushining sodir bo‘lishi, insoniyat boshiga ko‘plab kulfatlarni keltirganligi, undan «g‘olib» chiqqan davlatlarning geosiyosiy manfaatlari kengayib, dunyo davlatlarini o‘zlariga qaram qilish borasidagi «intilishlari» kuchayishi tufayli dunyoda notinchlik hukmron bo‘la boshladi. Ushbu urushlar Yaqin Sharq arab davlatlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri katta talofat keltirmagan bo‘lsada, dunyo urushidan chiqqan davlatlarning boyitish manbalaridan biriga aylandi. V.Stivers ikkinchi jahon urushidan keyingi jarayonlarda, aynan Yaqin Sharq va ushbu mintaqada joylashgan davlatlar deyarli barcha nizolarning asosiy nishoni bo‘lganligini tahlil qilib o‘tgan.

Siyosatshunos F.Karimov tadqiqotida keltirilganidek «XX asrning boshida G‘arb davlatlari tomonidan o‘z geosiyosiy maqsadlari yo‘lida Yaqin Sharq mintaqasidagi turli millat va diniy-konfessiya guruhleri bir necha davlatlarga bo‘lib tashlandi». Yaqin Sharqda siyosiy jarayonlarning asosiy qismi, bevosita Buyuk Britaniya va Fransiyaning mintaqa hayotiga aralashuvi, hududda turli monarxiyalarning tashkil topishi va siyosiy tartibotning o‘zgarishi shuningdek, sobiq Sovet Ittifoqi va AQShning o‘zaro raqobati asosida dinamik tarzda o‘zgarib bordi.

N.Abdullaev sobiq Sovet Ittifoqi va AQShning o‘zaro raqobat jarayonini tahlil qilib «AQShning Yaqin Sharq mintaqasidagi manfaatlari uch toifaga taqsimlangan: mintaqada Sovet Ittifoqi ta’siri kengayishiga yo‘l qo‘ymaslik; neft’

manbalarini nazorat qilishdan manfaatdorlik; Isroil davlati rivojlanishini ta'minlash».

Tahlillar natijasida XX asrda Yaqin Sharq arab davlatlarida sodir bo'lgan siyosiy jarayonlarni tadqiq qilib quyidagicha tasnifladik:

-hududdagi davlatlarning siyosiy mustaqillik uchun kurashlari; ma'lumki, Yaqin Sharqdagi arab davlatlarining mustaqillikni qo'lga kiritishi asosan, XX asrda yuz berganligini inobatga olish zarur. Zero bu davrga kelib mintaqada Buyuk Britaniyaning mustamlakachilik siyosati barbod bo'lishi natijasida arab davlatlari bosqichma bosqich mustaqillikka erishdi. Ammo bu bilan arab davlatlari shakllanishi, qayta tashkil topishi va o'zgarishi bilan bog'liq siyosiy arxitekturasi hali o'z yakuniga yetmagan edi. Shunday bo'lsada, arab davlatlarining mustaqillikka erishishi, davlatlar o'rtasida keng hamkorlikning yo'lga qo'yilishiga zamin yaratdi.

- Mintaqa davlatlarining iqtisodiy-moliyaviy imkoniyatlari o'sishi; XX asrning boshlarida mintaqada neft va boshqa energetik zaxiralarning aniqlanishi natijasida arab davlatlari iqtisodiy-moliyaviy imkoniyatlari ortib, tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish hisobiga iqtisodiy ko'rsatkichi o'sdi. XX asrning ikkinchi yarmida, dunyo bozori endi taraqqiyot va iste'mol jihatdan Yaqin Sharqdagi ushbu resurslarga to'liq bog'lanib qoldilar. Natijada, energetik resurslar eksportdan keladigan mablag'lar hisobiga mintaqadagi davlatlar yuqori moliyaviy imkoniyatlarni qo'lga kiritish boshladilar. Birgina Saudiyadagi Saudi Aramko kompaniyasining jahon bozoridagi ulushi 1/10 ni tashkil qiladi. Shu nuqtai-nazardan, mintaqaning barqarorligi dunyo bozorining holatini belgilab berardi. V.Axmadulin tadqiqotida «butun dunyo barqarorligi uchun bu mintaqadagi ijtimoiy-siyosiy holatning qanday bo'lishi katta ahamiyatga ega», - deya e'tirof etadi. Bundan tashqari, aynan ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Saudiya qiroli Faysal tomonidan olib borilgan «oqilona» siyosat tufayli Yaqin Sharqning manfaatlari ham yuzaga chiqa boshlaganligini aytib o'tish

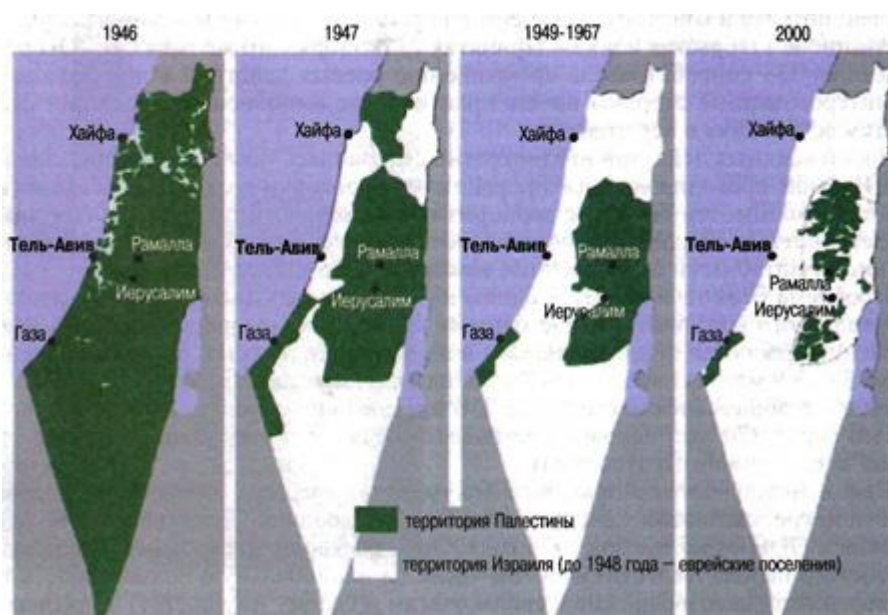
lozim. U tomonidan ilgari surilgan va amalga oshirilgan siyosat, haqiqatda arab davlatlarining manfaatlarini dunyo miqyosida himoya qila oldi.

-Ziddiyatlar, urush, mojarolar, shuningdek, diniy, etnik, milliy, siyosiy qarama-qarshiliklarning vujudga kelishi;

Ushbu jarayonlar quyidagi voqealiklar bilan ham xarakterlanadi:

1. Falastin hududida Isroil davlatining tashkil topishi;
2. Suvaysh inqirozi;
3. bir necha marta yuz bergan va hanuzgacha yechimini topmagan Arab-Isroil urushlari;
4. arab monarxiyalarining tashkil topishi va mintaqa siyosiy arxitekturasining o'zgarishi;
5. siyosiy inqiloblarning sodir bo'lishi;
6. arab davlatlari o'rtasidagi o'zaro to'qnashuvlar (Livan-Suriya, Iroq-Eron va b. nizolar) va hokazolar alohida ajralib turadi.

«Yaqin Sharq mojarosini biror bir mojaro turiga taqqoslab bo'lmaydi, xususan arab dunyosi va G'arbning siyosiy tahlilchilari fikriga muvofiq mojarolar juda ko'p toifa, tur va shakllarga bo'linadi». Mintaqadagi mojarolar tasnifi:

- XX asrning ikkinchi yarmida Yaqin Sharq arab davlatlari boshdan kechirgan voqealarning eng shiddatlisi va dunyo siyosatida hanuzgacha o'z yechimini topmagan siyosiy muammo – Falastin hududida Isroil davlatining

tashkil topishidir. Ushbu masala ko‘plab tadqiqotlarda yoritilib, jahon miqyosidagi siyosiy jarayonlarda eng ko‘p tilga olingan. A.Erkovning fikriga ko‘ra «1947 yilda Arab-Isroil hududiy chegaralanishini amalga oshirilishi, orografik (aniq chegaralar belgilanishi) geomorfologik (jo‘g‘rofiy imkoniyatlar) va gidrologik tarkibiy qismlarning hisobga olinmaganligi sharoitida amalga oshirildi va bu holat, boshqa muammolar bilan bir qatorda, tinchlik o‘rnatish jarayonini ham yanada qiyinlashtirdi».

Rossiyalik tarixchi olim G.Isaevning ta'kidlashicha «Angliya mandati ostida bo‘lgan Falastin masalasi 1947 yilda BMTning № 181 Rezolyusiyasi asosida o‘zining bir tomonlama yechimini topdi. Chunki unda Angliya ushbu mandatdan voz kechganligini e‘lon qilish bilan bir qatorda, Falastin hududida ikkita davlatni, Yahudiylar va arablar davlatini tashkil qilish taklifini o‘rtaga tashladi» [155: B.39]. Arablar garchi bu rejani rad qilgan bo‘lsalarda, yahudiylar tomonidan ushbu reja ularning tarixiy orzusi amalga oshganligi sifatida qabul qilingan. 1947 yil 29 noyabrda Isroil davlatining tashkil etilishi insoniyat tarixi, Yaqin Sharqning kelajagi uchun yangi bir davrni boshlab berganligini qayd etish lozim.

Chunki, Isroil davlatining tashkil qilinishi mintaqaning kelajakdagi ko‘plab beqarorlik omilini belgilab berdi. Muammoning eng xavfli tomonlaridan biri – bu mintqa davlatlari o‘rtasida sun'iy ravishda Isroil agressiyasidan xavfsirashning paydo bo‘lishi va barcha davlatlarning qurollanish uchun milliardlab mablag‘ sarflashidir. Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari, Quvayt, Qatar, Ummon, Baxrayn va bir qator arab davlatlarining harbiy sohaga ajratayotgan mablag‘lari yildan-yilga o‘sib borgan. O‘z navbatida bu juda katta qurol-yarog‘ bozorining shakllanishiga va harbiy sanoati rivojlangan mamlakatlarning ushbu bozor uchun raqobati kuchayishiga olib kelgan. Raqobat esa o‘z-o‘zidan geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlarining yanada keskinlashuvining muhim omili hisoblandi. Ijtimoiy, iqtisodiy, demografik, gumanitar muammolarning ko‘payib borishiga qaramasdan, davlatlar zamonaviy qurollarni sotib olishga zo‘r

berganligi, o‘zaro turli nizolarni keltirib chiqarganligi, o‘z manfaatlarini boshqa mamlakatlar manfaatlaridan doimo ustun qo‘yganligi vaziyatga salbiy ta'sir ko‘rsatgan.

- Nizolar ichida eng shiddatli urushlardan biri bu - Suvaysh inqirozidir. 1869 yil Suvaysh kanalining ochilishi dunyoning uch qismi, ya'ni Yevropa, Osiyo va Afrikaga olib chiqadigan savdo yo‘llarini qisqarishiga olib keldi. Aynan Suvaysh kanali Yevropa, Osiyo va Afrikani bog‘laydigan muhim strategik ahamiyatga ega. Kanalning ishga tushirilishi dunyo miqyosida o‘z o‘zidan yangi geosiyosiy vaziyatni vujudga keltirib, qudratli davlatlarning Qizil va Hind dengizini bog‘lovchi yo‘l ustidan nazorat o‘rnatishga intilishi tufayli o‘zaro kurashlarga asos bo‘ldi. Jumladan professor G.Hidoyatovning fikricha, «birinchi jahon urushi jarayonlarida angliyaliklar, urushdan so‘ng arab davlatlarida keskin o‘zgarishlar sodir bo‘lishini hamda arab milliy-ozodlik harakatlariga qarshi turishning yangi omillarini topish zarurligini anglab yetgandilar. Ular uchun birinchi o‘rinda Suvaysh kanaliga kafolatli egalik huquqini o‘rnatish lozim edi».

- XX asrning ikkinchi yarmida Yaqin Sharq arab davlatlari boshdan kechirgan voqealarning eng shiddatlisi va dunyo siyosatida hanuzgacha o‘z yechimini topmagan siyosiy muammo – Falastin hududida Isroil davlatining tashkil topishidir. Ushbu masala ko‘plab tadqiqotlarda yoritilib, jahon miqyosidagi siyosiy jarayonlarda eng ko‘p tilga olingan. A.Erkovning fikriga ko‘ra «1947 yilda Arab-Isroil hududiy chegaralanishini amalga oshirilishi, orografik (aniq chegaralar belgilanishi) geomorfologik (jo‘g‘rofiy imkoniyatlar) va gidrologik tarkibiy qismlarning hisobga olinmaganligi sharoitida amalga oshirildi va bu holat, boshqa muammolar bilan bir qatorda, tinlik o‘rnatish jarayonini ham yanada qiyinlashtirdi»

- Nizolar ichida eng shiddatli urushlardan biri bu - Suvaysh inqirozidir. 1869 yil Suvaysh kanalining ochilishi dunyoning uch qismi, ya'ni Yevropa, Osiyo va Afrikaga olib chiqadigan savdo yo‘llarini qisqarishiga olib keldi. Aynan Suvaysh kanali Yevropa, Osiyo va Afrikani bog‘laydigan muhim strategik

ahamiyatga ega. Kanalning ishga tushirilishi dunyo miqyosida o'z o'zidan yangi geosiyosiy vaziyatni vujudga keltirib, qudratli davlatlarning Qizil va Hind dengizini bog'lovchi yo'l ustidan nazorat o'rnatishga intilishi tufayli o'zaro kurashlarga asos bo'ldi. Jumladan professor G.Hidoyatovning fikricha, «birinchi jahon urushi jarayonlarida angliyaliklar, urushdan so'ng arab davlatlarida keskin o'zgarishlar sodir bo'lishini hamda arab milliy-ozodlik harakatlariga qarshi turishning yangi omillarini topish zarurligini anglab yetgandilar. Ular uchun birinchi o'rinda Suvaysh kanaliga kafolatli egalik huquqini o'rnatish lozim edi».

- Arab-Isroil nizolari siyosiy jarayonlarni yanada tig'izlashtirib, xalqaro maydonda o'z yechimini topmay kelmoqda. Ayrim mutaxassislarning fikricha, bu nizolar yaqin yillarda keskinlashsa, keskinlashadiki, lekin o'z yechimini topish ehtimoli juda kam.

- Arab monarxiyalarining tashkil topishi. Arab dunyosi siyosiy arxitekturasining o'zgarishi boshqaruvning turli modellari mavjud bo'lgan davlatlarning tashkil topishi Yaqin Sharqdagi muhim siyosiy jarayonlardan bo'lib, mintaqaviy geosiyosiy jarayonlarga katta ta'sir ko'rsatdi. XX asrda mustaqillik uchun kurashlar keng avj olib, Angliya, Fransiya va Turkiyaning mustamlakasi yoki ushbu davlatlarga siyosiy jihatdan qaram bo'lgan davlatlar mustaqillikni qo'lga kiritish boshladilar. Bir vaqtning o'zida ushbu davlatlar iqtisodiy salohiyati yuksalib bordi. Buning asosiy sababi jahonda energetik resurslarga, ayniqsa neftga bo'lgan talabning bir necha barobar ortib ketganligidir. Bu holat arab monarxiyalarining iqtisodiy va moliyaviy imkoniyatlarining yaxshilanishiga, ularning o'z milliy manfaatlarini chuqurroq anglab yetishlariga sabab bo'ldi.

- Siyosiy inqiloblarning sodir bo'lishi; XX asrning ikkinchi yarmi Yaqin Sharq mintaqasida siyosiy inqiloblarga boyligi bilan ham farqlandi. Mintaqada Yevropa davlatlariga qaramlik, avtoritar tartibdagi zo'ravonlikka asoslangan davlat boshqaruvining hukmronligi, hukumatda xalq manfaatlari ximoya qilinmasligi, ularning huquqlari cheklanganligi, zo'ravonlikning kuchayganligi keskin noroziliklarga sabab bo'ldi. Arab davlatlari tarixida xalq qo'zg'alonlari

faqatgina XX asrda vujudga kelmagan, balki o'tgan davrlarda ham o'ziga xos ko'rinishga egaxalq chiqishlari sodir bo'lgan. Ikkinchi jahon urushidan so'ng esa arab davlatlarining milliy ozodlik uchun kurashi yanada rivojlandi. Arab xalqlari erkin xayot kechirish va davlatda yangi siyosat o'rnatilishi tarafdori bo'lib, buning natijasida turli qo'zg'olonlar, namoyishlarni amalga oshirishdi. Qo'zg'olonlar va namoyishlar tashqi va ichki omillar ta'sirida vujudga kelib, mintaqaviy geosiyosiy jarayonlarida XX asr arab uyg'onish davri sifatida baholandi. Bu termin 1938 yil arab milliy harakati tadqiqotini olib borgan Jorj Antonius tomonidan ilmiy termin sifatida kiritildi. U arab milliy harakati shakllanishini batafsil o'rganib, uni G'arb davlatlari mustamlakichilik siyosati nuqtai nazardan tushuntirishga harakat qilgan. Boshqa manbalarda esa ushbu davr arab sovuq urushi sifatida baholangan

- Arab davlatlari o'rtasidagi o'zaro to'qnashuvlar. Livan va Suriyadagi nizolari; Mintaqada va davlatlararo munosabatlarda Livan o'ziga xos o'ringa ega bo'lib ingliz tarixchisi P. Kal'vokoressi ta'kidlaganidek Livan bu «Yaqin Sharq Shvesariyasi», chunki «livanliklar mohir savdogar va bankirlar bo'lib, pul topishni juda yaxshi bilishadi, aholisi qo'shni davlatlarga nisbatan bir muncha boy. Davlat siyosiy mahorat va bag'rikenglik asosida bir biri bilan birlashgan jamoalarning moddiy manfaatlari uchun xizmat qiladi. Livan masalasida nafaqat Yaqin Sharq mintaqasi davlatlari Saudiya Arabistoni, Misr, Suriya, Isroil shuningdek ko'pgina Yevropa davlatlari manfaatlari ham hamisha to'qnash kelgan. Livan bir tomondan Falastin bilan, ikkinchi tomondan Isroil bilan chegaradosh bo'lganligi bois barcha arab-Isroil urushlarida katta jabr chekkan. «Livan siyosiy jarayonlarida Falastin muammosi bosqichma bosqich muhim o'rin egallab bordi. Minglab falastin qochoqlari Livan hududidan panoh topdilar, 1970 yildagi Iordaniya voqealaridan so'ng Livan Falastin qarshilik harakatining asosiy tayanch markaziga aylandi» [106: B.31]. Hududga katta miqdordagi qochoqlarning kirib kelishi nihoyatda og'ir bo'lib, Livan uchun muammolarni

vujudga keltirdi. Deyarli yarim millionni tashkil qiladigan Falastinliklar Livan davlati siyosiy hayotiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Umuman olganda, dunyoda geosiyosiy vaziyatning keskinlashuvi, qudratli davlatlarning manfaatlarini doimiy o'zgarib borishi, o'z navbatida global va mintaqaviy aktorlarning kuchayib borishi singari siyosiy omillar tarixda, bugungi kunda va kelajakda ham Yaqin Sharqdagi siyosiy va ijtimoiy hayotga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Bu jaryonlarda mintaqahayotiga nisbatan katta ta'sir kuchiga ega bo'lgan Fransiya, Angliya, Turkiya, AQSh va Rossiya kabi an'anaviy davlatlar bilan bir qatorda energoresurslar eksporti hisobidan moliyaviy imkoniyatlari tobora ortib borayotgan mintaqaning ba'zi boy monarxiya davlatlari ham yanada faollashib borgan.

Yaqin Sharqda xalqaro munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishi o'ziga xos bo'lib, unga ko'plab siyosiy omillar ta'sir ko'rsatdi. Arab davlatlari turli nizolar, tabiiy boyliklar, madaniy rang-baranglig, mintaqahayotiga xalqaro aktorlarning aralashuvi singari omillari tufayli integratsiyaga kuchli ehtiyoj seza boshladi. Zero, turli imkoniyatlar paydo bo'lsada, ikkinchi jahon urushidan keyingi Arab-Isroil muammosi, ikki qutbning doimiy aralashuvi, qudratli davlatlar manfaatlarini mintaqadan izlashi singari holatlar arab davlatlari hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Nazorat uchun savollar:

1. Xalqaro munosabatlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishi bosqichlarini sanab bering.
2. Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarning faollashuviga ta'sir ko'rsatuvchi ichki va tashqi omillar aytib bering.
3. Hozirgi kunda diniy institutlar siyosiy faolligining shakllari izohlab bering.
4. Diniy omilning zamonaviy siyosiy jarayonlarda qanday o'ringa ega?
5. Islomda siyosiylashuv jarayoni faollashuvining sabablari izohlab bering.
6. Fundamentalizm, ekstremizm va terrorizm haqida nimalarni bilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq. – T.: O‘zbekiston, 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza. – T.: O‘zbekiston, 2017.
3. Hettne B. Globalism and the New Regionalism (Textbook) –L. 2014.
4. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlar (ukuv kullanma). – T.: 2013.
5. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va G‘arb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.
6. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.
7. Kortunov S.V. Konseptualniye osnovi natsionalnoy i mejdunarodnoy bezopasnosti (uchebnoye posobiye). –M, 2007
8. Djurayev S., Kasimova N., Sovremenniye problemi mejdunarodnix otnosheniy (uchebnoye posobiye). - Tashkent: Akademiya, 2008;
9. Xantington S. Tretya volna. Demokratizatsiya v konse XX veka/ Per. s angl. L.Y.Pantinoy.–M.: ROSSPEN, 2003.
10. Borishpolets K.P. Metodi politicheskix issledovaniy: Uchebnoye posobiye dlya studentov VUZov. – M.: Aspekt Press, 2005.
11. Mangeym Dj.B., Rich R.K. Politologiya: metodi issledovaniya/ Per. s angl. T.L.Vetoshkinoy i dr. M.: Aspekt Press, 2005.

12. Muntyan M.A. Osnovi teorii mejdunarodnix otnosheniy. M., 2007, S. 270.
13. Ol Maktum M. b. R. Ru'yati: at-taxaddiyat fi sibak at-tamayyuz. Dubay, 2009, S. 223.

Test savollari

1. “Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlar” fanining asosiy obyekti nima?

- A) Faqat iqtisodiy munosabatlar
- B) Yaqin Sharq davlatlari va mintaqaviy munosabatlar tizimi
- C) Faqat harbiy tashkilotlar
- D) Yevropa davlatlari siyosati

✓ To‘g‘ri javob: B

2. Fanning predmeti nimani o‘rganadi?

- A) Tabiiy resurslarning geologik holatini
- B) Faqat tarixiy voqealarni
- C) Siyosiy, harbiy, iqtisodiy va moliyaviy jarayonlarni
- D) Faqat diniy qarashlarni

✓ To‘g‘ri javob: C

3. Quyidagilardan qaysi biri fanning predmetiga kiradi?

- A) Iqlim o‘zgarishlari
- B) Mintaqaviy xavfsizlik va geosiyosiy munosabatlar
- C) Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari
- D) Biologik resurslar

✓ To‘g‘ri javob: B

4. Yaqin Sharq mintaqasining geosiyosiy ahamiyati asosan nima bilan belgilanadi?

- A) Turizm sohasi bilan
- B) Dengiz mahsulotlari bilan
- C) Strategik joylashuv va energetik resurslar bilan

D) Faqat aholi soni bilan

✓ To'g'ri javob: C

5. Quyidagilardan qaysi biri fanning tadqiqot obyekti hisoblanadi?

A) Afrika davlatlari

B) Lotin Amerikasi iqtisodiyoti

C) Yaqin Sharq davlatlari siyosati va iqtisodiyoti

D) Arktika mintaqasi

✓ To'g'ri javob: C

6. Fanning asosiy vazifalaridan biri qaysi?

A) Biologik tahlil o'tkazish

B) Geosiyosiy jarayonlarni tahlil qilish

C) Tibbiy tadqiqotlar olib borish

D) Fizik qonunlarni o'rganish

✓ To'g'ri javob: B

7. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin Sharqdagi iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarga kiradi?

A) Kosmik tadqiqotlar

B) Neft-gaz siyosati va investitsiya jarayonlari

C) Biotexnologik jarayonlar

D) Faqat agrar munosabatlar

✓ To'g'ri javob: B

8. Fanning predmeti doirasida qaysi muammo o'rganiladi?

A) Geologik qatlamlar

B) Xalqaro xavfsizlik va qurolli mojarolar

C) Tabiiy ofatlar

D) Klimat o'zgarishi

✓ To'g'ri javob: B

9. Yaqin Sharq mintaqasini o'rganishda qaysi yondashuv muhim hisoblanadi?

- A) Faqat biologik yondashuv
- B) Tizimli va geosiyosiy tahlil
- C) Faqat matematik tahlil
- D) Lingvistik tahlil

✓ To'g'ri javob: B

10. "Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlar" fani qaysi sohalar bilan uzviy bog'liq?

- A) Astronomiya va ximiya
- B) Xalqaro munosabatlar, siyosatshunoslik va iqtisodiyot
- C) Biologiya va meditsina
- D) Arxeologiya va geodeziya

✓ To'g'ri javob: B

2- BOB. YAQIN SHARQ DAVLATLARI TASHQI SIYOSATINING O‘ZIGA XOS HUSUSIYATLARI

Reja:

1. Yaqin Sharq mintaqasining geosiyosiy va geostrategik ahamiyati.
2. Yaqin Sharq Xristian, Islom va Yahudiy dinlarining kelib chiqish mintaqasi sifatida.
3. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatining institusional tashkilotlari.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Yaqin Sharq, davlatl, tashqi siyosat, omillar, mintaq, geosiyosat, geostrategyai, Xristian, Islom, Yahudiy dinlari, iqtisod, siyosat, madaniyat, din, aktor.*

Yaqin Sharq mintaqasining geosiyosiy va geostrategik ahamiyati Bugungi kunda ko‘pchilik davlatlar tashqi siyosiy strategiyalarida energetik resurslar xavfsizligi, energetika infrastrukturasi rivojlantirish va umumiy energetika tizimini shakllantirish masalalari asosiy geosiyosiy omillar sifatida e‘tirof etilmoqda. Xususan, Fors ko‘rfazi mintaqasi xavfsizligida energetik xavfsizlikka nisbatan yangicha yondashuvlarning yuzaga kelishi natijasida mintaq davlatlari siyosatida an‘anaviy ustuvorlikka ega bo‘lgan neft-gaz siyosatiga nisbatan munosabat yanada markazlashtirilmoqda.

Yaqin Sharq - Osiyo, Afrika va Yevropaning kesishgan mintaqasida joylashgan. Bundan tashqari geosiyosiy ahamiyati jihatidan Yaqin Sharq, Kavkaz va Markaziy Osiyo bilan birgalikda chegaradosh sifatida qaralib, geostrategik va geosiyosiy imperializm, shu jumladan, AQSh hegemonlik loyihasida juda muhim o‘rin egallaydi.

Yaqin Sharq mintaqasi jahonning muhim transport koridori hisoblanadi. Aynan shu yerda Atlantika va Hind okeanini bir biriga bog‘laydigan muhim geostrategik ahamiyatga ega bo‘lgan Suvaysh kanali joylashgan hamda shu mintaq davlatlari qulay dengiz yo‘llariga chiqish imkoniyatiga ega, bu xalqaro

iqtisodiy munosabatlardagi rolini oshirish va ishtirokini kengaytirishda zaruriy omillardan biridir.

Yaqin Sharq dunyo aholisining deyarli yarmi e'tiqod qiladigan uch eng yirik jahon dinlari: Islom, Yahudiy va Xristian dinlarining kelib chiqish markazi hisoblanadi.

Yaqin Sharq jahon neft zaxirasining 61,7 foiziga va tabiiy gaz zaxirasining 40,6 foiziga egalik qiladi. Mintaqadagi ikki davlatda esa dunyo neft zaxirasining 35 foizi jamlangan: Saudiya Arabistonida 26 foiz, Eronda 9 foiz. AQSh Energetika Departamenti tahliliga ko'ra, jahonda energetika mahsulotiga bo'lgan talab 1993- va 2015-yil oralig'ida 50 foizga ortdi. Bu esa mintaqa davlatlarining jahon iqtisodiyotida va siyosatida ta'siri oshishiga olib kelmoqda. Xususan, bir qator manbalarga ko'ra 2003 -yilgacha faqatgina Saudiya Arabistoni tomonidan AQShga to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investisiya miqdori 4000 mlrd. dollar atrofida bo'lgan. Lekin, shu bilan bir qatorda mazkur energetika zaxiralari mintaqaga nisbatan yirik davlatlarning qiziqishi va ta'sirini ortishiga va bevosita mintaqa davlatlari ichki ishlariga aralashishga sabab bo'lmoqda.

Bu mintaqadagi neft tarixi 1914-1918 yillar "Buyuk urush" nomi bilan mashhur bo'lgan urush davomida Britaniya Harbiy dengiz floti tuzish bilan bog'liq. Britaniya imperiyasi bu yerda harbiy kemalar uchun energiya zaxiralari qazib olishni maqsad qilgan. Shundan buyon Yaqin Sharqning katta energetika zahiralari doimo sobiq va hozirgi yetakchi davlatlarni: Fransiya, B.Britaniya, AQSh va Sobiq Sovet Ittifoqini jalb etib kelgan. Neft qazib olish boshlanishi sababli mintaqada diniy nizolar va boy resurslar hamda unumdor yerlar uchun kurash boshlandi.

Bundan tashqari, Arab dunyosi jahon siyosiy va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashdagi rolini yaqqol namoyish etadi. Arab dunyosi mamlakatlari yakdilligining dunyo miqyosidagi siyosiy va iqtisodiy ahamiyati shunda namoyon bo'ladiki, u jahon neft bozoridagi vaziyatga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishga qodirdir. Birinchi marta bu 1973-1974 yillarda "energetik tanglik" davrida

namoyish etildi. Oktabr urushi (1973) chog'ida G'arb mamlakatlari Isroilni qo'llab-quvvatlaganiga javoban OPEK mamlakatlari jahon bozoriga neft yetkazib berishni to'xtatib qo'ydilar. Bundan ko'rinadiki, arab olamining siyosiy va iqtisodiy ta'sir ko'rsatish imkoniyati hozirgi kunda bir qator yirik davlatlarning milliy manfaatlarini ijrosidagi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy davrda hech bir davlat mustaqil o'z energetik ehtiyojlari va imkoniyatlarini yuzaga chiqara olmaydi. Ayniqsa, jahon siyosatida energiya taqchilligi va xavfsizligi masalalari global muammo sifatida ko'rilyotgan bir davrda mintaqalar va davlatlarning bir-biriga energetik bog'liqlik darajasi yanada ortdi. Shu bois hozirgi vaqtda energetika siyosati bir qator davlatlarning, xususan, jahonning yirik davlatlari tashqi siyosiy faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday fenomen bir qancha omillar bilan tushuntirilishi mumkin. Jumladan, jahon energetika bozori subyektlarining o'z energetik xavfsizligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyoji, energetika sohasidagi samarali biznes manfaatlarini, neft-gaz xom ashyosini qazib olish, qayta ishlash, transportirovka qilish va boshqalar. Shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy dunyoda energetika jahon iqtisodiyotining dinamik rivojidadagi eng asosiy unsur bo'lishi bilan birga, umumiy xalqaro munosabatlar tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi birlamchi omillardan biri sifatida yuzaga chiqdi. Bundan tashqari, dunyo miqyosida energetik bog'liqlik va energiya birlamchi manbalari iste'moli hajmi oshib borayotganligi mintaqada xavfsizlikka nisbatan yangi tahdidlar ko'lamining kengayishi xavfini tug'diradi. Shuning uchun "Arabiston oltiligi" davlatlari oldida mintaqaviy energetik xavfsizlikni ta'minlash masalasi har qachongidanda dolzarbdir.

Arabiston oltiligi davlatlarining ulkan energetik imkoniyatlari jahonning yirik davlatlari e'tiborini tortmasdan qolmaydi. Ayniqsa global energetik iste'mol darajasining kun sayin oshib borayotganligi, neft va gaz zahiralarining esa tobora kamayib borishi, bundan tashqari, muqobil energiya manbalarini yaratish

harakatlari unchalik ham kutilgan natija bermayotganligi energetik raqobatning kuchayishiga sabab bo'ldi.

Ma'lumki, jahon energetik ehtiyojlarning asosiy qismi neft va gazga boy mintaqalar hisobiga qondirilib kelinmoqda.

Bugungi kunda FKADHK davlatlarining siyosiy va iqtisodiy xavfsizligiga eng katta tahdid Eronning yadroviy dasturi borasidagi siyosatidir. Jahon hamjamiyatining Eronga nisbatan keskin siyosiy va iqtisodiy bosimlari Kengash davlatlarining jiddiy xavotiriga sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari Iroqdagi vaziyatning to'liq izga solinmaganligi Kengash davlatlarining istiqbolli iqtisodiy loyihalari amaliyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ma'lumki, Iroqda jahon neft zahiralarining 11foiz joylashgan. Bu ko'rsatkich mintaqaviy energetik loyihalarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tobora diniy nizolarning avj olayotganligi, sunniy va shia mazhabi o'rtasidagi doimiy raqobat muhiti, natijada mintaqaga nisbatan butun bir terrorizm o'chog'i sifatida qaralishi, islom dini va madaniyatiga nisbatan radikal qarashlarning kuchayishi neft va gaz sohasiga xorijiy investisiyalarning jalb qilinishi va istiqbolli bozorlarni egallashga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Qudratli davlatlarning mintaqadagi siyosati bevosita neft va gaz resurslarini qo'lga kiritish bilan bog'liq ekanligi bugungi kunda hech kimga sir emas. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi mulohazalari muhim ahamiyatga ega:

“...kimda-kim neft va gaz zaxiralariga hukmronlik qilsa, dunyoga hukmron bo'lishi mumkin degan qarashlar kuchayib bormoqda. Va aksincha –kimdagi shunday resurslar bo'lmasa, neft-gaz, umuman, uglevodorod xom ashyosiga ega boshqa davlatlarga nisbatan turli harakatlar ham sodir bo'layapti. Chunki qudratli davlatlar yaxshi biladiki, mana shunday boylik kimning qo'lida bo'lsa, u boshqalarni o'z ta'siriga olishning kaliti, vositasi bo'lib xizmat qiladi”.

- Jahon miqyosida energetik iste'mol darajasining oshib borayotganligi, xususan, Osiyo segmenti ulushining ortishi mintaqada keskin siyosiy raqobat muhitini yanada keskinlashtirishi mumkin.

Energoresurslar iste'moli dunyo miqyosida 2030 yilgacha 60 foizga oshishi bashorat qilinmoqda. Bu jarayon ham bevosita Eron bilan bog'liq. Bugungi kunda Xitoy, Hindiston, Pokiston, Yaponiya kabi davlatlarning energetik ehtiyojlari kundan kunga ortib bormoqda. Bu davlatlar mintaqadagi energetik raqobatda ishtirok etishdan va manfaatli tashqi energetik siyosatdan manfaatdordir. Jumladan, Eron gazining Xitoygacha tortilishi, Eron-Pokiston-Hindiston quvuri borasidagi munozaralar Kengash davlatlari tashqi energetik siyosatida alohida e'tirofga sabab bo'lmoqda. Chunki, Eron FKADHK davlatlarining asosiy energetik raqobatchisiga aylanishi mumkin.

Fors ko'rfazi xavfsizligi, FKADHK davlatlari energetik xavfsizligi masalalari Kengash davlatlari tashqi siyosatida asosiy ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Jahon miqyosida neft va gazga bo'lgan talabning oshishi va ko'pchilik davlatlarning taraqqiyoti ushbu resurslarga bog'liq ekanligi jahon siyosatida va umuman zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida FKADHK davlatlari roli oshib borayotganligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, 1970-yillarning boshida Misr prezidenti Anvar Sadatning neft va siyosatning bir xil ma'no kasb etishini ta'kidlaganligi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Neftdan siyosiy bosim sifatida foydalanish va energetik resurslarning siyosiylashtirilishi tendentsiyalari bugungi kunda ham kuzatilmoqda.

Umumlashtirib aytadigan bo'lsak, Yaqin Sharq mintaqasi jahon hamjamiyatida o'zining geografik joylashuvi, tabiiy resurslarga boyligi, qulay geoiqtisodiy sharoitlarga egaligi va uch yirik dinning kelib chiqish markazi ekanligi bilan muhim o'rin egallab kelmoqda. Mazkur omillar bir tomondan mintaqada davlatlarining xalqaro maydonda iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan rolining oshishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan mintaqaning dunyoda yirik davlatlar manfaatlari to'qnashuv markaziga aylanib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Yaqin Sharqda kechayotgan siyosiy jarayonlarning mohiyati

Yaqin Sharqda strategik muvozanatning shakllanishida davlatlararo munosabatlar bir qator mutaxassislar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Rossiyalik

ekspert L.E.Popova tahlilicha, Yaqin Sharqda davlatlar o'rtasidagi munosabatlar-ning murakkabligiga tarixiy, siyosiy, diniy, ijtimoiy, etnik, geografik va iqtisodiy xususiyatlarga ega omillar ta'sir o'tkazadi va vaziyatni murakkablashtirmoqda:

1. Tarixiy omil bo'lib, bevosita Yaqin Sharqning mustamlakachilik tarixiga bog'liq. Buning natijasida Usmoniylar imperiyasi parchalanganidan keyin va mandat ostida bir qator davlatlarning mustqallikka erishishi natijasida bir qator jiddiy hududiy muammolar yuzaga keldi. Kurdlar masalasi, Falastin davlatini tashkil etish masalasi va boshqalar;

2. Mintaqa davlari o'rtasidagi mintaqaviy yetakchilik uchun kurash. Yaqin Sharqda bir qator davlatlar o'rtasida jiddiy ravishda yetakchilik uchun raqobat yuz bermoqda. Turli davrlarda turli davlatlar o'rtasida yuz berganligini kuzatish mumkin. Da'vogar diniy davlatlar (Saudiya Arabistoni, Eron), dunyoviy davlatlar (Suriya, Isroil, Misr, Turkiya) ;

3. Yetakchi davlatlarning geosiyosiy manfaatlari va ularning mintaqaviy jarayonlarga ta'siri. "Sovuq urush" davrida Yaqin Sharq ikki lagerga ajralib qolgandi, undan keyingi davrda AQShning mintaqadagi ustunligi kuzatildi, natijada mintaqada muvozanat buzilishiga, beqarorlikka, xalqaro terrorizmning kuchayishiga va boshqalarga olib keldi;

4. Yaqin Sharqda shia va sunniylar o'rtasidagi qarama-qarshilikning mavjudligi;

5. Mintaqada transchegaraviy daryolar va suv resurslarining taqsimoti yuzasidan murakkab vaziyatning shakllanishi: Iordan daryosi bo'yicha Suriya va Isroil o'rtasida, Suriya va Turkiya o'rtasida Dajla va Furot daryolari bo'yicha;

6. Demografik vaziyat. Mintaqada bolalar o'limi yuqori bo'lib, u aholining davlatlarga qarab 20-40 foizga tashkil etadi. Shuningdek, yoshlarning aholining katta qismini tashkil etishi turli tahdidlardan ularning himoyalanganlik muammosini vujudga keltiradi;

7. Mintaqaning turli davlatlarida terroristik tashkilotlarning faolligi va ularga nisbatan yordam ko'rsatilayotganligi. Bugungi kunda ular Yaman, Suriya, Iroq va Liviyada hukumatga qarshi jiddiy kurash olib borishmoqda.

Yuqoridagi omillardan kelib chiqqan holda bugungi kunda Yaqin Sharqda ro'y berayotgan siyosiy voqeliklar va kuchlar konfigurasiyasidagi tez-tez o'zgarishlar mintaqada tinchlik va barqarorlikni ta'minlashda va mintaqaning istiqbolini bashorat etish bir qadar murakkabliklarga sabab bo'lmoqda. Shu bois mintaqada geostrategik muvozanatning ta'minlanishida quyidagi asosiy tendensiyalarni hisobga olish zarur:

- "Arab bahori"ning ta'siri mintaqada to'liq bartaraf etilmaganligi:

Sinay yarim orolidagi beqarorliklar, Yaman va Suriya inqirozi, turli radikal kuchlarning faoliyati saqlanib qolishi; ijtimoiy-iqtisodiy muammolar;

- Yaqin Sharqda din omilining davlatlar ichki va tashqi siyosatiga ta'sirining kuchli ekanligi. Namoyon bo'lish shakllari – a) diniy va dunyoviy (sekulyar) boshqaruv o'rtasidagi kurash Misr, ma'lum ma'noda Suriya; b) islom dinidagi sunniy va shia oqimlari o'rtasidagi diniymafkuraviy raqobat o'rtasidagi kurash, Eron-Saudiya Arabistoni munosabati; s) diniy ekstremistik va terroristik tashkilotlarning faollashuvi va ularni chetdan qo'llab quvvatlash – IShID, "Jabhat an-Nusra", "Axror ash-Shom", XAMAS, Xizbulloh va boshq.

"Arab bahori"dan keyingi eng muhim amaliy natijalardan biri islom rolining va diniy harakatlarning avj olganligini kuzatishimiz mumkin. Bunda ikki holat ko'zga tashlanadi:

birinchidan, Misrdagi singari diniy ekstremistik tashkilotlar va hukumat qo'shinlari o'rtasidagi kurash emas, aksincha diniy va dunyoviy boshqaruv tarafdorlari o'rtasida kurash yuz berdi. Bir qator G'arb va milliy ekspertlar tomonidan inqilobiy chiqishlarda diniy tashkilotlarning faol ishtiroki kutilgan bo'lsa-da, lekin asosiy qarshilik kuchlari sifatida yosh misrlik sekularlar chiqishdi. Chiqishlarning kulminatsion nuqtasi 2013 yil Tahrir maydonidagi mashhur juma namozi vaqtida sodir bo'lib, bunda duoni amalga oshirayotgan

musulmonlarni politsiyadan qibtiy xristianlar himoya qilgan bo'lsa, xristianlarning yakshanba kunidagi duosini amalga oshirayotganlarida esa ularni musulmonlar himoya qilishgan. 2013 yil 3 iyulda M.Mursi prezidentlik lavozimidan chetlashtirilib, namoyishni bostirishda qurolli kuchlarni qo'llaganlikda ayblanib qamoqqa olindi.

Natijada Misrning islomiy-boshqaruv shaklidagi hukumatiga qarshi millionlab norozilarning namoyishlari oqibatida ro'y bergan so'nggi harbiy davlat to'ntarishi dunyoviy (sekulyar) konstitusionalizmni saqlab qolish imkonini berdi.

Ikkinchidan, islom dinining ikki oqimi sunniylar va shialar o'rtasida kurash kuchaydi, ya'ni Saudiya Arabistoni Podshohligi va Eron hamda ular tarafdorlari o'rtasidagi de-fakto kurash. 1979 yilgi Erondagi inqilobdan keyin Fors ko'rfazi davlatlariga nisbatan "shia ekspansiyasi" xavfi vujudga keldi. Tabiiyki, Saudiya Arabistoni tomondan bunga muntazam to'sqinlik qilib kelinadi. Yaqin Sharqda shialar uchta davlat aholisining katta qismini tashkil etadi: Eron (80foiz), Iroq (60foiz) va Baxrayn (taxmanan 60foiz) shuningdek, Livan, Saudiya Arabistoni, Yaman, BAAda yirik shialar jamiyatlari mavjud. Shialar Yaqin Sharq davlatlaridan Eron, Iroq va Bahrayn aholisining ko'pchilik qismini tashkil etadi. Eronda (80foiz), Iroqda (60foiz) va Baxraynda (60foiz), bundan tashqari Livan, Yaman, Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklarida ham shialar ko'pchilikni tashkil qiladi.

Rossiyalik sharqshunos tadqiqotchi Boris Dolgov tahliliga ko'ra, Fors ko'rfazi arab monarxiyalari Liviya va Suriyada turli diniy radikal harakatlarni qo'llab-quvvatlamoda. Taxminan Suriyada Saudiya Arabistoni 40 mingga yaqin muxolifat va radikal kuchlarni Pokiston lagerlari orqali tayyorlagani ayrim manbalarda keltiriladi.

Yaqin Sharqdagi terroristik tashkilotlardan biri "Iroq va Shom islom davlat" (IShID)dir. 2006 yil oktyabrda Iroqda Al-Qoida terroristik guruhining bo'linmalaridan hisoblangan "Islomiy davlat" nomli guruh vujudga keldi.

"Islomiy davlat" guruhi bilan Suriyada "Jabhatun-Nusra" ekstremistik guruhi bilan qo'shib, (IShID) terroristik guruhi tashkil etadi.

Abu Bakr Bag'dodiy "xalifa" deb e'lon qilinadi.

2006 yil dekabrda Al-Qoida guruhining rahbari Ayman al-Zavohiriy tomonidan bu ikki guruhning birlashishlari bekor qilinishi haqida buyruq beriladi. Ammo Abu bakr Bag'dodiy ushbu jarayonni davom ettirib IShID guruhini, ya'ni Iroq va Shom islomiy davlatini tashkil etdi. Bu guruh tashkil etilgandan so'ng Suriya va Iroq mamlakatlarida terroristik amaliyotlarni amalga oshirishni, qon to'kish, qotilliklar, aholi yashaydigan uy-joylarni vayronalarga va xarobalarga aylantirishni o'z oldiga maqsad qilib oldi. Hozirda ushbu fojeali va qo'rqinchli amaliyotlarni vahshiylarcha amalga oshirishdi.

Yaqin Sharqda davlatlararo hamkorlikni ta'minlash, arab davlatlarining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy integratsiyani amalga oshirishga o'z hissasini qo'shgan, siyosiy jarayonlarda ishtirok etib, o'z faoliyatini davom ettirib kelayotgan tashkilotlardan Arab Davlatlari Ligasi, Arab neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti, Fors ko'rfazi Arab davlatlarining hamkorlik ittifoqi, Islom hamkorlik tashkilotlarini alohida ta'kidlash joiz.

Yaqin Sharq mintaqasidagi ushbu xalqaro va davlatlararo tashkilotlar faoliyat jihatlarini tahlil qilsak.

- Arab Davlatlari Ligasi: Arab Davlatlari Ligasi 1945 yil 22 martda tashkil etilib, shtab kvartirasi Qoxira shahrida joylashgan. Tashkilot Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikadagi bir qator davlatlarni o'z tarkibida birlashtirdi. Abdulg'ani Jabran El-Zaxr «ADL mudofa va iqtisodiy integratsiya sohasida davlatlarni birgalikdagi faoliyatlarini muvofiqlashtiruvchi organ sifatida vujudga keldi», - deb fikr bildiradi. Al-Barami ta'kidlashicha «Arab Davlatlari Ligasi arab davlatlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash maqsadida tuzilgan umumiy siyosiy birlashma bo'lib, u dunyo bo'yicha birinchilardan tashkil topgan xalqaro mintaqaviy tashkilot hisoblanadi. Tashkilot arab davlatlari integratsiyalashuvining asosi sanalib, faqat integratsiya vositasi emas, balki

muvofiglashtiruvchi organ organ hamdir». Arab Davlatlari Ligasi o'zining asosiy funksiyalarini bajarishga kirishar ekan, ulardan eng asosiylari bu arablar birligini saqlab qolish, milliy xavfsizlikni ta'minlash va arab millatining manfaatlarini himoya qilishdir.

Arab Davlatlari Ligasi tomonidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan maqsadlar ayniqsa mintaqadagi integratsiya jarayonining yaxshi samara bermayotganligi, Yaqin Sharq masalasini o'rganuvchi ko'pgina siyosatchilar ADL faoliyati va hujjatlarini qayta ishlab chiqish zarurligini ta'kidlashadi. Garchi Arab davlatlari Ligasi mintaqadagi davlatlar integratsiyasining eng muhim qadami bo'lsada, Yaqin Sharq arab davlatlari o'z manfaatlarini, siyosiy irodalarini namoyon qiladigan boshqa bir xalqaro tashkilotga ehtiyoj sezardi. Chunki Arab davlatlari Ligasining xalqaro maydondagi obro'si va faoliyati bir muncha cheklangan edi.

-Arab neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti: arab mamlakatlari iqtisodiy faoliyatida hamkorlikni amalga oshirishda Quvayt, Liviya, Saudiya Arabistoni hukumatlari o'rtasida imzolangan bitimga asosan 1968 yilda tashkil etilgan Arab neft eksport qiluvchi davlatlar tashkilotini ham ko'rsatib o'tish joiz. Integratsiyalashuv nazariyasiga asosan Arab neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti savdo iqtisodiy hamkorlik modelidir. ANEQDT mustaqil davlatlararo iqtisodiy tashkilot bo'lib, uning asosiy maqsad va vazifasi a'zo davlatlarni birlashtirib, neft siyosati masalalarini muvofiqlashtirish hisoblanadi. Milliy daromadining asosiy qismini neft tashkil qiladigan xar qanday arab davlati ANEQDT ga a'zolikka qabul qilinishi mumkin. Arab davlati nefti «1989 yil ma'lumotlariga ko'ra jahon zahirasining 52% tashkil qilgan».

ANEQDT faoliyati arab davlatlari neft siyosatini muvofiqlashtirib, investitsiya siyosatini ratsionalizatsiyalash imkoniyatini oshiradi. A'zo davlatlar o'rtasidagi o'zaro ziddiyatlar bo'lsada ANEQDT jahon neft sanoatida eng muhim aktor sanalib, xalqaro miqyosda neft siyosatida yetakchi mavqega ega tashkilot hisoblanadi.

- Fors ko'rfazi arab davlatlarining hamkorlik kengashi: Ar Riyod shahrida arab davlatlari Tashqi ishlar vazirlari yig'ilishida Fors ko'rfazi davlatlari o'zaro yaqin aloqalar o'rnatishi muhimligi, hududning tarixiy yaqinligini inobatga olib, barcha sohalarni muvofiqlashtirish va integratsiyalashuv zarurligini anglab yetib, davlatlararo aloqalarni mustahkamlaydigan tashkilot tuzish lozim, deb topishdi. 1981 yil 4 fevralda Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashi tashkil etilib, Baxrayn, Qatar, Quvayt, Birlashgan Arab Amirligi, Ummon va Saudiya Arabistoni davlatlarini birlashtirdi.

Kengash a'zo davlatlarning birgalikdagi jipsligi va o'zaro hamjihatligi asosida mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, shuningdek hududda iqtisodiy, siyosiy, harbiy integratsiyani vujudga keltirish maqsadida tashkil etilgan ko'p funksional davlatlararo mintaqaviy tashkilot hisoblanadi. FKADHK arab va musulmon davlatlarini o'z tarkibida birlashtirib, o'zaro davlat siyosiy tuzilmalarning bir biriga yaqinligi va o'xshashligi kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Y.Selyanina tadqiqotida «Fors ko'rfazi arab davlatlarining hamkorlik kengashi bir necha yillar davomida Yaqin Sharqdagi eng muvaffaqiyatli integratsiya loyihalaridan biri hisoblanishi ekspertlar tomonidan e'tirof etilgan»– deb keltirilgan.

YE.Melkumyan ta'kidlashicha «FKADHK doirasida ta'lim, sog'liqni saqlash, axborot va kommunikatsiya, atrof muhitni muhofaza qilish, uyushgan jinoyatchilik va giyoxvandlikka qarshi kurash kabi sohalarda integratsiya jarayonlari izchillashdi». Kengash faoliyat tahlili shuni ko'rsatadiki, u barcha a'zo davlatlar manfaatlarini e'tiborga olgan xolda qonuniylik asosida rivojlanmoqda. Tadqiqotchilarning fikricha aynan tashkilotga a'zo davlatlarning tarixiy yaqinligi va davlat boshqaruvining hamohangligi tashkilot faoliyatida muhim hisoblanib, davlatlararo integratsiya jarayonlari samarali bo'lmoqda.

-Islom konferensiyasi tashkiloti: arab olamidagi siyosiy jarayonlarda yana bir xalqaro tashkilot Islom konferensiyasi tashkilotining vujudga kelishi alohida o'rin tutdi. Isroil tomonidan musulmonlar uchun muqaddas hisoblangan Quddus

shahrining ishgʻol qilinishi va 1969 yil Al-Aqso masjidiga mutaassib yahudiy tomonidan oʻt qoʻyilishi arab musulmon olamini yanada birlashish, jipslashish va tashkilotning vujudga kelishi uchun asos boʻldi. Natijada, 1969 yil Marokashning Rabot shahrida musulmon davlatlari tashabbusi bilan Islom konferensiyasi tashkiloti (IKT) tashkil etildi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev taʼbiri bilan aytganda, Islom konferensiyasi tashkiloti «Bugungi kunda koʻp tomonlama hamkorlik boʻyicha eng nufuzli va yirik institutlardan biri».

Amerikalik olim S.Xantengtonning qayd etishicha, «Masixiy, pravoslav, buddist va yahudiy davlatlarida diniy asoslarda tuzilgan davlatlararo tashkilotlar mavjud emas, musulmon davlatlari uchun esa bunday tashkilot mavjud va u Islom konferensiyasi tashkilotidir». Shaxnoz Axtar tadqiqoti tahlilida Islom konferensiyasi tashkiloti avvalombor panislomizm natijasida namoyon boʻldi, deya keltirib oʻtiladi.

Siyosatshunos Sh.Yovqochev IKTning xalqaro maydondagi ahamiyati borasida «Birlashgan Millatlar Tashkiloti islom hamjamiyati olgʻa surgan tashabbuslarni ijobiy qabul qilib, musulmon davlatlari xalqaro va davlatlararo tashkilotlardan avvalombor Islom hamkorligi tashkiloti (IHT) faolroq ishlay boshladi»[61: B.18], – deb taʼkidlagan. YE. Sidorova keltirib oʻtganidek «Islom konferensiyasi tashkiloti dunyo siyosatida musulmon olamining rezolyutsiya va qarorlarini «amalga oshirilishida» katta rol oʻynaydi»[180: B.92]. Bizning fikrimizcha tashkilotga aʼzo davlatlarning eʼtiqod birligi tashkilot faoliyatida, aʼzo davlatlar oʻrtasidagi integratsiya jarayonlarining samarali boʻlishida muhim hisoblandi.

Al-Fayyez Muxammad Ziyob tashkilot faoliyatini tahlil qilib «Islom konferensiyasi tashkiloti oʻzining oʻn yillik faoliyati davomida musulmon mamlakatlarining xalqaro aloqalarini rivojlantirishga taʼsir koʻrsatgan muhim vositaga aylandi. Tashkilotning faoliyati islomning taʼsiri va musulmon dunyosining obroʻsini oshirishga hissa qoʻshdi», deb koʻrsatgan.

Islom konferensiyasi tashkiloti faoliyat doirasida Inson huquqlari umumjaxon deklaratsiyasi qoidalariga amal qilib Viktor Luiz keltirib o'tganidek «Inson huquqlari xalqaro islom tashkilotlarining deklaratsiyalarida aks ettirilib, ularning musulmon mamlakatlari tomonidan tan olinishi va bu huquqlarni turli madaniyatlarga, musulmon dunyosining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirilishida aks etadi». Tashkilot dasturiy hujjatlarida Inson huquq va erkinliklarining huquqiy asoslari yaratilishi, uning amalda qo'llanishi hamda kafolatlanishi oid mexanizmning ishlab chiqilishi ma'lum bir siyosiy jarayonni bosib o'tdi. IKT tomonidan 1979 yilda «Islomda insonning asosiy huquqlari va burchlariga oid deklaratsiya loyihasi», 1981 yilda «Islomda inson huquqlari hujjat loyihasi» va 1990 yilda «Islomda inson huquqlari Qohira Deklaratsiyasi» qabul qilinishi tashkilotning inson huquqlarini himoya qilish borasidagi faoliyatiga misol bo'ladi.

Islom konferensiyasi tashkilotining a'zo davlatlar hamjihatligi, integratsiyasi borasida B.Shakeva tomonidan quyidagicha fikr bildirgan: «IHT iqtisodiy, madaniy va boshqa masalalar bo'yicha manfaatdor tomonlar hamkorlik o'rnatishi mumkin bo'lgan muloqat platformasi hisoblanadi». Shu bilan birga, tadqiqotchilarning ko'pchiligi integratsiya ijobiy hodisa ekanligi, shuningdek bu barcha ishtirokchi tomonlar uchun bir qator ustunliklarga ega bo'lishga qaratilgan jarayonligini e'tirof etishgan. «IKT - integratsiga asoslangan maxsus birlashma. Hozirgi kunda IKT faqatgina iqtisodiy va ijtimoiy sohalardagina emas balki, xalqaro xavfsizlik muammolarini, turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi ziddiyatlarni shuningdek, xalqaro miqyosdagi ko'plab dolzarb masalalarni xalqaro etishda faol ishtirok etadigan ko'p tarmoqli integratsiviy tashkilotdir». Biz tadqiqotimizning keyingi boblarida Islom konferensiyasi tashkilotining tashkil etilishi va faoliyati bo'yicha batafsil to'xtalib o'tamiz.

«Arab davlatlarining tarixiy tajribasi yakka tartibda va mintaqaviy tashkilotlar doirasida o'zaro muvofiqlashtirishni ta'minlashda haqiqiy birlikni vujudga keltirishga to'sqinlik qiluvchi jiddiy muammolar mavjudligini

ko'rsatmoqda. Birlashishning muayyan shaklini aniqlashda, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy sohalarida arablararo institutlarning o'rnini faollashtirmasdan turib, barcha arab xalqlarining demokratik ishtirokisiz va arab davlatlarining o'zaro hamjihatligisiz bu muammolarni yaqin kelajakda yengib o'tib bo'lmaydi».

Keltirib o'tilgan ma'lumotlarga tayanib, shuni aytish mumkinki Yaqin Sharq mintaqasida turli etnik guruhlarining mavjudligi bu yerdagi integratsiyalashuv jarayonlari rivojlanishiga ta'sir ko'rsatib kelgan. Yaxlit arab dunyosi esa boshqa hududlardan o'zining xilma xilligi bilan farqlanib, bu hududda yashayotgan arab xalqlarini birlashtiruvchi omillar tabiiy va geografik, etno-demografik, tili va diniy tartibi, tarixiy va madaniy taqdiri, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanish o'xshashligi kabi omillarga asoslanadi. Yaqin Sharq mintaqasi integratsiyalashuvi asosan ushbu hududda joylashgan davlatlar va xalqlarning o'zaro yakdilligida namoyon bo'ladi.

Arab davlatlari o'rtasida yagona integratsion tashkilotning tashkil topishida ularning o'zaro hamjihatligi va yakdil kelishuviga tayanish maqsadlidir. Siyosiy tuzumi, iqtisodiy rivojlanish darajasidan qat'iy nazar arab omili yoki islom omilini nazarda tutgan holda birlashishga intilish samarali hisoblanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosati ta'sir etuvchi omillarni sanab bering.
2. Yaqin Sharq mintaqasining geosiyosiy va geostrategik ahamiyatini aytib bering.
3. Yaqin Sharq Xristian, Islom va Yahudiy dinlarining kelib chiqish mintaqasi ekanligini izohlab bering.
4. Iqtisodiy, siyosiy, madaniy va diniy jihatdan muhim mintaqaga aylanib borayotgani jarayonlarda qanday o'ringa ega?
5. G'arbiy Osiyo mintaqasi xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi yangi aktorlar va yangi omillarni izohlab bering.

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq. – T.: O‘zbekiston, 2016.

2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza. – T.: O‘zbekiston, 2017.

3. Hettne B. Globalism and the New Regionalism (Textbook) –L. 2014.

4. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari (ukuv kullanma). – T.: 2013.

5. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va G‘arb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.

6. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.

Test savollari

1. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatining asosiy xususiyatlaridan biri qaysi?

- A) Faqat madaniy aloqalarga tayanish
- B) Geosiyosiy va energetik manfaatlarga asoslanishi
- C) Harbiy sohani inkor etishi
- D) Faqat ichki siyosat bilan cheklanishi

✓ To‘g‘ri javob: B

2. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatida neft-gaz resurslari qanday ahamiyatga ega?

- A) Ahamiyatga ega emas

- B) Faqat ichki bozor uchun xizmat qiladi
- C) Geoiqtisodiy va strategik omil hisoblanadi
- D) Faqat transport sohasiga ta'sir qiladi

✓ To'g'ri javob: C

3. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatiga ta'sir etuvchi omil hisoblanadi?

- A) Geografik joylashuv
- B) Dengiz sathi balandligi
- C) Faqat iqlim
- D) Biologik resurslar

✓ To'g'ri javob: A

4. Yaqin Sharq tashqi siyosatida qaysi davlatlar katta ta'sir kuchiga ega?

- A) AQSH, Rossiya va Xitoy
- B) Braziliya va Argentina
- C) Avstraliya va Yangi Zelandiya
- D) Meksika va Kanada

✓ To'g'ri javob: A

5. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri qaysi?

- A) Kosmik tadqiqotlar
- B) Mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash
- C) Biologik eksperimentlar
- D) Faqat turizmni rivojlantirish

✓ To'g'ri javob: B

6. Quyidagilardan qaysi biri tashqi siyosatga ta'sir etuvchi diniy omil hisoblanadi?

- A) Islom dini va mazhablararo munosabatlar
- B) Faqat iqtisodiy sanksiyalar
- C) Tabiiy resurslar

D) Geologik omillar

✓ To'g'ri javob: A

7. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatining ko'pvektorliligi nima?

A) Faqat bir davlat bilan hamkorlik qilish

B) Bir nechta yirik davlatlar bilan muvozanatli aloqa yuritish

C) Tashqi aloqalardan voz kechish

D) Faqat harbiy siyosat yuritish

✓ To'g'ri javob: B

8. Quyidagi tashkilotlardan qaysi biri Yaqin Sharq tashqi siyosatida muhim ahamiyatga ega?

A) NATO va Arab davlatlari ligasi

B) FIFA

C) YUNESKO

D) Interpol

✓ To'g'ri javob: A

9. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatida "energetik diplomatiya" nima?

A) Tabiiy ofatlarni boshqarish

B) Neft-gaz resurslari orqali siyosiy va iqtisodiy ta'sir o'tkazish

C) Turizmni rivojlantirish

D) Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish

✓ To'g'ri javob: B

10. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatida geosiyosiy raqobat asosan qaysi hududlarda kuchli?

A) Fors ko'rfazi va Sharqiy O'rta yer dengizi

B) Antarktida

C) Markaziy Amerika

D) Skandinaviya davlatlari

✓ To'g'ri javob: A

3-BOB. YAQIN SHARQ DAVLATLARI SIYOSATIDA MINTAQAVIY XAVFSIZLIK MASALALARINING O'RNI

Reja:

1. Yaqin Sharq mintaqasida xavfsizlik muammolari.
2. XX asrning ikkinchi yarimida boshlangan Arab-Isroil urushi hanuzgacha o'z yechimini topa olmayotgan qator muammolarning asosi sifatida.
3. Arab bahorining mintaqa barqarorligiga ta'siri.
4. Yaqin Sharq davlatlarining mintaqa xavfsizligini ta'minlashdagi tashqi siyosati.
5. Mintaqa xavfsizligi va barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *xavfsizlik muammolari, Yaqin Sharq, davlatl, tashqi siyosat, omillar, mintaq, geosiyosat, geostrategyai, Xristian, Islom, Yahudiy dinlari, iqtisod, siyosat, madaniyat, din, aktor.*

Xalqaro munosabatlarni belgilaydigan asosiy tushunchalardan biri bu "xavfsizlik" tushunchasidir. Tomas Gobbs xavfsizlikni zamonaviy davlatlarning mavjud bo'lishining sabablaridan biri deb hisoblagan va bu borada davlat oldiga vazifalar yuklagan. Tabiiy huquq nazariyotchilari xavfsizlikni tizimli davlat siyosati sifatida emas, balki tabiiy huquq doirasidagi asosiy huquqlar qatorida ko'radilar. Ular davlat tomonidan amalga oshiriladigan xavfsizlik siyosatining markazida inson va insoniy qadriyatlar bo'lishi kerakligini alohida ta'kidlaydilar. Eng umumiy ma'noda xalqaro xavfsizlik; davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan o'zaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash borasida ko'riladigan chora-tadbirlar majmui.

Xalqaro xavfsizlikni Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda ikkiga bo'lib ko'rib chiqishimiz mumkin:

Sovuq urush davri;

Sovuq urushdan keyingi davr;

Masshtabiga ko'ra:

-Milliy

-Regional

-Global

Tashqi xavfsizlik

Davlatlarning iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishning shakl va yo'llarini mustaqil hal qilishi;

Urush, iqtisodiy va siyosiy sabotaj tahdididan holi bo'lishi, shuningdek, ichki ishlariga boshqa davlatlarning aralashmasligi;

Mintaqaviy xavfsizlik

Butun dunyoda xavfsizlik nuqtai nazaridan barcha davlatlar o'zaro bog'liqdir. Biroq, tahdid va xavf ko'proq hudud bilan bog'liq bo'lgani uchun, bir-biriga yaqin joylashgan davlatlarning munosabatlari, uzoq bo'lgan davlatlar bilan bir xil bo'la olmaydi. Shu nuqtai nazardan, tashqi tahdidlar mintaqaviy hamkorlikka ehtiyojni oshirdi. Havfsizlikka mintaqaviy yondashuvda; yaqin geografiya, umumiy e'tiqod, til va mafkuraga ega davlatlar tomonidan yaratilgan mintaqaviy birlik tushuniladi.

Mintaqaviy xavfsizlikka qiziqishning ortishi xalqaro munosabatlarda xalqaro tashkilotlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ayniqsa, Sovuq urush tugashi bilan yuzaga kelgan global betartiblik xalqaro tashkilotlarning ahamiyatini oshirdi. Mintaqa konsepsiyasi quyidagi elementlarning ta'siri natijasida shakllanadi:

- Geografik birlik
- O'zaro bog'liqlik
- Mintaqadagi mamlakatlarning birlashishiga yordam beradigan omillarning mavjudligi.

Mintaqaviy xavfsizlikni shakllantirishda samarali bo'lgan ikkita tushuncha mavjud: "shubha" va "qo'rquv". Tomas Gobbs xavfsizlik tushunchasini yaratish inson tabiati ekanligini va ishonchsizlik odamlarni agressiv siyosatga olib kelishini ta'kidladi. Gobbs xavfsizlik muammosini kuchli bo'lish orqali hal qilish

mumkinligini aytdi. Kantiya yondashuviga ko'ra, doimiy hamkorlik bilan xavfsizlikni ta'minlash mumkin. Mintaqa yoki yaqin mintaqadagi mamlakatlar uchun hamkorlik qilish osonligi, xalqaro tashkilotlarga nisbatan mintaqaviy tashkilotlarning ko'payishiga olib keladi.

Yaqin Sharq xavfsizligiga asosiy tahdidlar

1. Yirik davlatlarning geosiyosiy qiziqishlari.
2. Diniy-ekstremistik guruhlarining faolligi.
3. Davlatlardagi ijtimoiy-siyosiy konfliktlar.

Revolusiyalar maqsadi erkinlik, tenglik, adolat kabi ideallarga erishish.

4. Iqtisodiy va demografik o'sish O'rtasidagi tafovut.

Aholining 50%ni 35 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etadi. Ularning kupchiligi oliy ma'lumotli bo'lishiga qaramay ish topa olmaydi. Ayniqsa, gumanitar yo'nalish vakillari.

5. Terrorizm. Ommaviy qirg'in qurollarining qo'llanilishi.

Xalqaro maydonda davlatning ob'ektiv xavfsizligini ta'minlashning uchta asosiy sharti mavjud:

- 1) Aktorning unga hech kim hujum qilmasligiga ishonchi.

2) Har qanday hujumni oldini olish uchun kuch va vositalarning mavjudligi.

- 3) Oldini ololmaydigan hujumni qaytara olish qobiliyatigaega bo'lishi.

Mintaqaviy xavfsizlikning zarurligi uning yaxlitligi va o'zaro bog'liqligi bilan birga, zamonaviy dunyoning madaniy, tarixiy, iqtisodiy va siyosiy xilma-xilligida yotadi. Bundan tashqari, bu umumiylik davlatlararo shartnoma va bitimlarda (masalan, yadro qurolidan xoli zonalar yaratish to'g'risidagi bitimlarda) o'z ifodasini topadi.

Zamonaviy dunyoda bir qator an'anaviy mintaqaviy xavfsizlik tizimlari mavjud masalan,

Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti

Afrika birligi tashkiloti

Janubi-Sharqiy Osiyo xalqlari assosiasiyasi

Misol: Afrika birligi tashkiloti:

- Afrika mamlakatlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash
- Hududiy nizolar, ular o'rtasidagi nizo va kelishmovchiliklarni hal qilish
- Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi hamkorlik.

Yaqin Sharqda mintaqaviy havfsizlik masalalari turli mintaqaviy tuzilmalarning maqsadlari qatoridan joy olgan, masalan;

Arab davlatlari ligasi.

Tashkil qilingan yili: 1945

A'zolar soni: 22

- Suverenitet va milliy havfsizlikni himoya qilish uchun a'zo davlatlar harakatlarni muvofiqlashtirish.

Islom hamkorlik tashkiloti.

Tashkil qilingan yili: 1969

A'zolar soni: 57

- Musulmon birligini ta'minlash;
- Davlatlararo hamkorlikni qo'llab-quvvatlash;
- Musulmon mamlakatlari mustaqilligi va milliy manfaatlarini qo'llab-quvvatlash;

Mintaqada xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan baza mavjud emas.

“Arab bahorining” sabablari

- Ishsizlik. Aholi sonining ortishi.
- Aholining boy va kambag'al qatlamlari o'rtasidagi tafovutning kengayishi. Oziq-ovqat mahsulotlari narxining oshishi.

- Korrupsiya. Boshqaruv hokimiyatining yangilikka intilmasligi.
- Inson huquqlarining buzilishi.

“Arab bahorining” oqibatlari

1. Iqtisodiy krizis.
2. Radikal kuchlarni uyg'otdi.

3. Liviya, Suriya va Yemenda tartibsizliklar davom etmoqda.
4. “Arab bahori”dan umumiy zarar 800 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi.
5. Agar “Arab bahorining” bo‘lmaganda Misr, Tunis, Liviya, Suriya, Iordaniya, Livan, Bahrayn kabi davlatlarning YaIM 35% ko‘p bo‘lar edi.
6. 50 mingdan oshiq qurbonlar. 150 mingdan oshiq qochqinlar masalasini keltirib chiqardi.

Arab-Isroil konfliktining yechimi uchun dunyo hamjamiyati tomonidan 3 variant taqdim etilmoqda.

1. “Ikki mamlakat uchun ikki davlat”

Asosan YeI tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda. Falastin Isroil okkupasiyasidan keyin bu g‘oyaga qat’iy qarshi.

2. “Ikki millat bir davlat”

Isroil Yaqin Sharqdagi “Yahudiy davlati” nomini yo‘qotish niyati yo‘q.

3. Falastin-Isroil

Falastin-Iordaniya konfederatsiyasi

Urushning ham o‘z qoidalarini mavjud:

Avvalo, tinch aholi muhofazasini ta'minlash zarur. Tinch aholi va tinch aholi punktlariga hujum qilish urush qonunlarini buzishdir. Bu, shuningdek, tinch fuqarolarning shikastlanishga olib keladigan harbiy ob'ektlarga hujumlarga ham tegishli.

Terrorizmga qarshi kurash va o‘z-o‘zini himoya qilish xalqaro gumanitar huquq bo‘yicha majburiyatlarni buzganlik uchun bahona bo‘lib xizmat qila olmaydi.

Fors ko‘rfazida xavfsizlik

Ko‘pgina G‘arb mutaxassislarining fikricha Fors ko‘rfazining yana bir o‘ziga xos jihati shundaki: u ayniqsa Eron Islom Respublikasi sobiq Ittifoq davlatlariga yaqin va ular bilan ko‘p masofalik chegaraga ega. Ko‘rinib turibdiki, xalqaro munosabatlarda yangidan-yangi qarashlarning namoyon bo‘lishi, dunyo siyosati tuguni bo‘lgan Iroq hamda Afg‘onistonda yuz bergan voqealardan so‘ng

yanada kuchaydi. Fors ko'rfazi joylashuvi hamda ahamiyati haqida gapirar ekanmiz Islom dini ta'siri va uning o'rni haqida gapirmay ilojimiz yo'q. Saudiya Arabistoni podshohligi- Islom dini vatani hisoblanadi; O'zida Qatar, Quvayt, BAA va Ummon, shuningdek Iroq Respublikasi hamda Eron Islom Respublikasi-ni jamlagan, Yer shari aholisining oltidan bir qismi yashaydigan Arabiston yarim oroli Islom dini markazi hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, yil sayin xalqaro aloqalarning zamonaviy dunyo hamjamiyatida Islom dini ta'siri va mavzusi tobora ortib bormoqda. O'tgan asrning 80-90-yillarida Yaqin va O'rta Sharqda yuz berayotgan siyosiy jarayon nazoratini qo'ldan boy bergan Vashingtondagilar voqeaning kelajakda qanday tus olishi mumkinligini oldindan ko'ra olmadilar.

Shuningdek, Fors ko'rfazidagi monarxiya tuzumi ancha xavotirli bo'lib ko'rindi. Ular uchun shaxsiy xavfsizlik yangicha g'oya kasb eta boshladi. Yaqin va O'rta Sharqda o'rnatilgan geosiyosiy shartlar Arab monarxiyasida bo'lgani kabi ko'plab qudratli davlatlar ham mintaqadagi bir qator muammolarga duch keldi va to'laligicha ham Yaqin Sharq ham O'rta Sharqda va Fors ko'rfazi mintaqasi miqyosida o'zlarining tashqi siyosatida yangi strategik konsepsiya qabul qilishga majbur bo'ldilar. Ko'rfaz hududidagi iqtisodiy hamda siyosiy manfaatlarda asosan ikki biri-biriga qarshi turuvchi lagerlar to'qnash keladilar. Bular: Eron bir tomondan bo'lsa, Iroq, Saudiya Arabistoni hamda Quvayt ikkinchi tomondan hududdagi boshqa davlatlar ham ko'rfazning siyosiy faoliyatida turli darajada ishtirok etadilar. Xususan, bir tomondan Ummon va BAA, ikkinchi tomondan Saudiya Arabistoni va Quvayt o'rtasida biror marta ham siyosiy, BAA va Eron, Qatar hamda Bahrayn o'rtasida esa hududiy qarama-qarshiliklar kelib chiqmagan. Tashqi siyosiy yondashuv nuqtai nazaridan qaralsa Fors ko'rfazidagi davlatlarni, ularning etnik, ijtimoiy hamda geografik o'ziga xosligini hisobga olgan holda g'arbcha va anti g'arbcha tuzumdagi guruhlariga bo'lish mumkin. Ko'rfazdagi siyosiy jarayonlar rivojida tashqi omil sifatida G'arb, to'g'rirog'i G'arb nomidan AQSh ta'sir etadi. XX asrning 80-yillarida Fors ko'rfazida qudratli davlatlar manfaatlari to'qnash keladi, o'shanda Eron-Iroq

urushi bo‘lib o‘tadi, shuningdek bu davrda Eron Islom Respublikasi va Saudiya Arabistoni o‘rtasida siyosiy qarama-qarshiliklar kelib chiqishi, oxir oqibat ko‘rfazga AQSh harbiylarini kirishiga olib keldi.

Vaqt o‘tgani sari davlatlararo qarama-qarshilik tugamasdan balki o‘zaro nizolar yanada rivojlandi. Davlatlararo nizolarning uzoq davom etishida neft dollari muhim omil hisoblanadi. Vashington nuqtai-nazaridan Eron Islom Respublikasining G‘arbga qarshi qarashlari butun Fors ko‘rfazining umumiy barqarorligiga raxna soladi. Eron, AQShning mintaqadagi asosiy siyosiy tendensiyaning keng qamrovli nazoratiga qarshi turuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ldi.

Iqlim o‘zgarishi

Iqlim o‘zgarishi Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika uchun katta xavfdir. U mintaqada yetishmayotgan suv va qishloq xo‘jaligi resurslariga jiddiy bosim o‘tkazishi va barcha mamlakatlarning milliy xavfsizligi va siyosiy barqarorligiga tahdid solishi mumkin.

- Iqlimning isishi mintaqani qiynab kelayotgan suv muommosini yanada chigallashtiradi, ekologik muommolarni keltirib chiqaradi.

- “Nature Climate Change ”nashrining ma'lumotiga ko‘ra, 60-70 yildan keyin Fors ko‘rfazi mintaqasida yashash imkonsiz holga keladi. Migratsiya keng ko‘lam kasb etadi.

Bugun qanday shiddat bilan o‘zgarib, qarama-qarshilik, xavf-xatar kuchayib borayotgan notinch zamonda yashayotganimizni kuzatish va anglash qiyin emas. Urush alanganayotgan mamlakatlar aholisi o‘zi yo‘l qo‘ygan qo‘pol xatolarning, aniqrog‘i, birovlarining nog‘orasiga o‘y-nashning jabrini tortyapti.

Yaqin Sharq va Afg‘oniston kabi urush olovi so‘nmayotgan hududlar safiga Iroq, Sudan, Misr, Liviya, Suriya, Mali kabi mamlakatlar qo‘shilib, no-tinch--lik, beqarorlik o‘choq-lari yildan-yilga ko‘payayot-gan ekan, bu hol dunyoga uyg‘oq boqayot-gan, sog‘lom fikrli har bir insonni tashvish-lantirmay qo‘ymaydi.

Ayniqsa, Arab davlat-laridagi qurolli ixtiloflar katta moliyaviy zarar keltirdi. Ta'kidlanishicha, Yaqin Sharq mintaqasining qator davlatlari iqtisodiy inqiroz yoqasiga kelib qolgan. Jahon banki rahbari o'rinbosari Mahmud Muhiddinning ma'lum qili-shicha, 2010-2018-yillari Suriya, Liviya va Yamanda kechgan ixtiloflardan arab olami 900 mlrd dollar talofat ko'rgan.

Siyosatchilar bejiz "Yaqin Sharq tinchligi" - olam tinchligi iborasini ishlatmaydi. Chunki Ikkinchi jahon urushi-dan keyin boshlangan Isroil-Arab mojarosi asta-sekin boshqa davlat va mintaqalar-da zanjir reaksiyasini keltirib chiqardi. Prezident Donald Trampning bir necha o'n yildan beri davom etib kelayotgan AQSh siyosatidan voz kechib, Isroilning okkupatsiya qilingan Jo'lan tepaligi ustidan suverenitetini tan olish haqidagi qarori esa vaziyatni yanada tarang-lashtirdi. Isroil bu hududni 1967-yili olti kunlik Isroil-Arab urushi paytida Suriyadan tortib olgan. 1981-yili Isroil Jo'lan tepaligini anneksiya qilganini e'lon qilgan, ammo xalqaro hamjamiyat bu qadamni tan olmagan. Trampning fikricha, mazkur plato «Isroil davlati va mintaqaviy barqarorlik uchun strategik va xavfsizlik jihatdan o'ta muhim»dir.

Suriya poytaxti Damashq-ning janubi-g'arbidan 60 kilometr uzoqdagi bu hudud maydoni taxminan 1200 kvadrat kilometrga teng. Hudud Isroil va Suriyaning haligacha texnik jihatdan urush holatida qolishiga sabab bo'layotgan omillardan biri hisoblanadi. BMT Isroilning Jo'lan tepaligi ustidan anneksiyasini 1981- yildagi 497-sonli rezolyut-siyasi bilan «qonuniy kuchga ega emas» deb topgan.

Xalqaro hamjamiyat Donald Trampning mazkur qarorini qoraladi. "Shubha-siz, bunday chaqiriqlar Yaqin Sharqda shusiz ham keskin bo'lib turgan vaziyatni izdan chiqarishi mumkin. Har qanday holatda ham bunday fikr Yaqin Sharqda barqaror-likni ta'minlash borasidagi maqsad va vazifalarni amalga oshirishga xizmat qilmaydi, buning aksi bo'ladi", dedi Rossiya prezidenti matbuot kotibi Dmitriy Peskov.

Bundan uchta maqsad ko‘zlangan. Birinchisi, bu masalada AQShni nafaqat asosiy, balki yagona ittifoqchi sifatida ko‘rishi kerak bo‘lgan Isroilni o‘ziga yanada bog‘lab olish. Ikkinchi maqsad - arab dunyosini parchalab tashlash. Kimdir bo‘ysunadi va jim bo‘ladi. Bu esa uni AQShga yaqinlashtiradi va arab dunyosining bu masaladagi birligini zaiflashtiradi. Uchinchi maqsad - Suriyaga va uning Rossiya bilan hamkorligiga zarba berish. Qolaversa, 9-aprel kuni bo‘lib o‘tadigan saylovlarda Binyamin Netanyaxu bosh-chiligidagi Likud partiyasining yana hukumat tepasida qolishiga yordam berishi mumkin.

“Yevroittifoq AQSh prezidenti Donald Trampning qaroriga qaramasdan, ilgorigidek Jo‘lan tepaliklarini Isroilning hududi deb tan olmaydi, - deydi YI diplo-matik xizmati vakili Mayya Kosyanchich. «YIning fikri o‘zgargani yo‘q. Yevroittifoq xalqaro huquqqa mos ravishda 1967-yili bosib olingan hududlar, jumladan, Jo‘lan tepaliklari ustidan Isroil suverenitetini tan olmaydi va ularni Isroil hududining bir qismi deb ko‘rmaydi».

Arab davlatlari ligasi Isroil bosib olgan Jo‘lan tepalik-lariga nisbatan Suriyaning huquqini to‘laligicha qo‘llab-quvvatlaydi”, dedi tashkilot bosh kotibi Ahmad Abul G‘ayt. Uning so‘zlariga ko‘ra, Suriyaga tegishli Jo‘lan ustidan Isroil suverenitetining tan olinishi buning boshqalar uchun ham majburiy ekanligini anglatmaydi. «Arab davlatlari ligasi Isroil bosib olgan Jo‘lan tepaliklariga nisbatan Suriyaning huquqini to‘la-ligicha qo‘llab-quvvatlaydi, bu masalada rezolyutsiyalarga asoslangan aniq qarashimiz mavjud», dedi Abul G‘ayt. U Jo‘lan tepaliklari xalqaro huquq, BMT Xavfsizlik kengashi rezolyutsiyalariga muvofiq Suriyaning bosib olingan hududi hisoblanishini ta’kidladi.

Tramp «Men bunday qilish to‘g‘risida uzoq o‘ylandim, bu AQShning barcha prezi-dentlari uchun og‘ir qaror bo‘lgan, hech qaysi prezident buni qilmagandi», deya FOX Business telekanaliga intervyu bergan.

Jo‘lan tepaliklari Isroil va Suriya chegarasida joylashgan tog‘li platodir. Uning uchdan ikki qismini 1967-yildan buyon isroillik harbiylar nazo-rat qiladi. Jo‘lanning aha-miyati uning tabiiy-geografik xusu-siyatlari bilan xarak-terlanadi.

Platoning oʻrtacha balandligi dengiz sathidan taxminan ming metr baland. Joʻlan tepalik-larining gʻarbiy qismi Oʻrta Yer dengizi qirgʻoq-laridagi pasttekisliklar bilan bogʻlan-gan. Bu tekisliklarni platodan turib osongina oʻqqa tutish mumkin. Suriya chegarani surish kerak deb koʻrsa-tayotgan togʻ etaklari dengiz sathidan 200 metr pastda joylashgan. Bu tekisliklarni yuqoridan qilinadigan hujumlardan himoya qilib boʻlmay qoladi. Isroilga Joʻlan tepaliklari kerakligining yana bir sababi shundaki, undan oqib tushadigan daryo va irmoqlar mamlakat ehtiyoji uchun zarur boʻlgan ichimlik suvining asosiy manbalaridan (uchdan bir qismi) hisob-lanadi. Isroilliklar agar bu hudud Suriyaga berib yuborilsa, suv manbalari toʻsib qoʻyilishi yoki shunday tahdid vujudga kelishidan xavfsirashadi.

Endi Isroil-Falastin, Isroil-Suriya, Isroil-Livanning yechilmagan muammolari sirasiga Isroil-Eron ziddiyati-ning qoʻshilish ehtimoli paydo boʻldi. Eronning Fors koʻrfazi va Yaqin Sharqda oshib borayotgan taʼsirini jilovlash, harbiy salohiyatini tiyib turish uchun AQSh, Isroil va Saudiya Arabistoni boshliq xalqaro ittifoq yuzaga kelishi borasida ham maʼlumotlar paydo boʻlyapti.

Yaqinda Isroilning yuqori lavozimli harbiylaridan biri, general Gadi Eyzenkot Saudiyaga tegishli Elaph gazetasi bilan suhbatda josuslik maʼlumotlari-ni Saudiya bilan almashishga tayyor ekanini aytdi. “Eron masa-lasida biz Saudiya Arabistoni bilan yakdilmiz”, dedi u.

Saudiya va Isroil oʻrtasi-dagi munosabatlar taraqqiy etmoqda. Bir tarafdin bu «vaziyat taqozosi bilan barpo boʻlgan koalitsiyadir». 2003-yili Iroqda Saddam Husayn hokimiyati agʻdarilar ekan, sunniy arablar oʻzlariga yangi xatar paydo boʻlganini sezib qolishdi. Iroqning asosan shialardan iborat yangi hukumati Tehron bilan yaqin aloqalarni yoʻlga qoʻydi. Iroq shialari qoʻshni Suriyada Asad rejimini qoʻllab-quvvatlay boshladi. Eronning Rossiyaga qoʻshilib Suriyada Asad rejimini qoʻllab-quvvatlashi Tehron foydasiga oʻynadi.

Suriya orqali Tehron Oʻrta Yer dengiziga oʻzi uchun muhim strategik yoʻl yaratdi. Sunniylar esa bu bilan Eronning Arab Yaqin Sharqi-ning yuragiga kirib

kelish ehtimolidan xavotirga tushgan. Eron va Saudiya o'rtasidagi raqobat aslida strategik asosga egadir.

Isroilliklar Suriyani mintqa kelajagining «laboratoriyasi» deb bilishadi. Shuning uchun ham Isroil valiahd shahzoda Muhammad bin Salmonning harakatlariga xayrixohlik bilan qaramoqda. Ammo Isroil va Saudiya Arabistonining hamkorligi qanchaga cho'zi-lishi mumkin? Bu savolga bir tomonlama javob berish mumkin emas. Agar Saudiya va Isroil munosabatlari yaxshilansa, unda Falastin masalasida ham ijobiy o'zgarish bo'lishi kerak. Saudiyaliklar Isroilni ochiq tan olish uchun ayni masala hal qilinishi lozim degan qarashida sobit qolmoqda. Ammo AQShning Quddusni Isroilning yagona, ajralmas va bo'linmas poytaxti sifatida tan olishi va elchixonasini Tel-Avivdan Quddusga ko'chirishi Saudiyaning Isroil bilan ochiq tarzda yaqinlashishiga yo'l bermaydi.

Falastin davlatchiligini kafolatlaydigan tinchlik muzokaralari boshlanmas ekan, Saudiya va Isroil muno-sabatlari yoki «ittifoqchiligi» soyada qolib ketaveradi. Pardalar ortida qanday o'yinlar kechmasin, Saudiya Arabistoni va Isroil munosa-batlaridagi muzliklar asta-sekin eriyotgani sezilmoqda. Bu, ayniqsa, taxt vorisi shahzoda Muhammad bin Salmonning yaqinda AQSh-ning "The Atlantic" nashriga bergan intervyusida yaqqol ko'zga tashlandi. «Yahudiy-lar hech bo'lmaganda o'z tarixiy vatanida milliy davlat qurishga haqli-mi?» degan savolga valiahd: «Har bir millat tinch yashash huquqiga egaligi, falastinliklar va isroilliklar o'z yerlariga ega bo'lish huquqiga ega ekanliklariga ishonaman», deb javob qaytardi. «Lekin, - deydi shahzoda so'zini davom ettirib, - biz barqarorlikni ta'minlash uchun tinchlik shartnomasi tuzmog'imiz, aloqalarni yaxshilashimiz zarur».

Misr va Iordaniya Isroil bilan allaqachon tinchlik ruhidagi shartnomaga ega. Aksariyat kuzatuvchilar 16 yil oldin Saudiya Arabistoni homiyligida tashkil qilingan Arab Tinchlik Tashabbusini qirollik tashqi siyosatidagi eng yirik burilishlardan biri deb bilardi. Mazkur tashabbus ikki o'rtada mavjud turli

ixtiloflarni bartaraf qilish orqali Isroil bilan to'la tinchlik shartnomasi imzolash, qochoqlar muam-mosiga adolatli yechim topish va Sharqiy Quddus hududida Falastin poytaxtini tashkil qilishni nazarda tutardi. Faqat buning uchun 1967-yilgi Olti kunlik urushdan oldingi chegaralar hisobga olinishi lozim edi. Biroq Arab Tinchlik Tashabbusi butun mintaqa kelajagini o'zgartirib yubora oladigan ta'sirga ega bo'lishi-ga qaramay, qog'ozda qolib ketdi.

Albatta, so'zlar emas, asl vaziyat muhim. So'zlar esa asl vaziyatning in'ikosi, xolos. Ikki davlat o'rtasidagi aloqalar bugun ilib qolgani yo'q. Prezident Obamaning Yaqin Sharqdan chetlanish stra-tegiyasi ortidan mintaqada ta'sir doirasini mustahkamlab olishga uringan Eron Isroil va Saudiya Arabistonini birdek xavotirga solmay qo'ymagan. Ikkala davlat ham Eronning yadroviy dastur bo'yicha shartnomasiga qarshi. Bundan tashqari, har ikkala davlat ham rasmiy Tehronning nafaqat Suriyada, balki butun mintaqada yoyilib borayotgan ta'siri kamayishini istaydi.

Isroil shu paytga qadar rasmiy Ar-Riyod bilan aloqalari mustahkamla-nayotganini yashirmagan. Saudiya Arabis-toni esa bu masalada vaz-minlikni qo'ldan boy bermas-likka harakat qiladi.

Muzlar eriyotgani aniq. Biroq mintaqada tinchlik hukm surishi uchun Isroil-Falastin mojarosi kabi uzoq vaqtdan beri yechim topmay kelayotgan muammolarga barham berish zarur.

Jo Bayden boshchiligidagi AQSh hukumatining Yaqin Sharq mamlakatlari bilan hamkorligi sustlashyotgan bir vaqtda Xitoy hukumati (Yaqin Sharq) mintaqadagi barqarorlik uchun besh tashabbusni taklif qildi. Ular orasida milliy manfaatlarni hurmat qilish, ulkan sarmoyalar, Arab-Isroil muammosi yechimi va yadro qurolini tarqatmaslik kabi yo'nalishlar kiritilgan.

Shunga qaramay, XXRning Yaqin Sharqdagi mavjudligi amalda to'xtab qolgan. Bunga Xitoy va Eron o'rtasida tezyurar temir yo'llar bo'yicha yirik bitimlar muddatlari kechiktirilganligi sabab bo'lishi mumkin.

«Yaqin Sharqning ichki madaniy-gumanitar tarkibi Xitoyning siyosiy kelishiga qarshilik ko'rsatmoqda. Bu vaziyatdan Moskva foydalanib qolishi mumkin. Ammo Hindiston yoki ba'zi Yevropa davlatlari ham jim turmasliklari aniq va buni unutmaslik kerak».

Soha ekspertlarining fikriga ko'ra, ko'p narsa Rossiyaning faol pozitsiyasiga bog'liq. "Amaliyot shuni ko'rsatadiki, xitoyliklar mintaqadagi faoliyatini (Yaqin Sharq) Moskvaning siyosiy va gumanitar o'rnisiz amalga oshira olmaydi."

Xitoy o'nlab yillar davomida butun mintaqa uchun asosiy iqtisodiy sherik bo'lib kelgan. Xitoy mintaqa mamlakatlari uchun asosiy eksport yo'nalishi, eng muhim sarmoyalar manbai, texnologik sohadagi va boshqa yo'nalishlarda sherik hisoblanadi.

Bir haqiqatni unutmaslik kerak, Rossiya mintaqada Suriya va yaqindan boshlab Sudanda ham harbiy-siyosiy va texnologik hamkorlik olib bormoqda. Biroq, Xitoy bilan taqqoslaganda, Yaqin Sharq iqtisodiyotida Rossiyaning roli sezilarli darajada kam. Bundan tashqari, Rossiya Yaqin Sharq mamlakatlari bilan hamkorlikda nomutanosiblikka ega. Ushbu hamkorlik ba'zi davlatlar bilan rivojlanib bormoqda, ammo boshqalar bilan esa umuman rivojlanmagan.

Shu bilan birga, ba'zi mutaxassislarning fikricha, Xitoy tashabbusi konkret emas deb hisoblaydi. "AQSh, Rossiya yoki Turkiyadan farqli o'laroq, Xitoyning Yaqin Sharqdagi aniq ifoda etilgan manfaatlari ko'rinmayapti."

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, Xitoy hukumatining asosiy ustuvor yo'nalishi Afrika davlatlari hisoblanadi. Rossiya manfaatlari nuqtai nazaridan esa "Pekinning Markaziy Osiyoda aniq iqtisodiy kengayishi" ancha xavfli hisoblanadi. AQSh esa oxir oqibat Yaqin Sharq ustidan yana "hukumronligini" qaytarib oladi. Biroq bu maylonga Turkiya ham ko'z tikib turganini unutmaslik kerak.

Yaqin Sharqdagi asosiy o'yinchilar. Saudiya Arabistoni va Eronning mintaqadagi yetakchilik uchun kurashi

Eron va Saudiya Arabistoni azaldan mintaqadagi yetakchilikni o'z qo'liga olish uchun raqobat qilib keladi, ammo keyingi vaqtlarda ikki davlat o'rtasidagi munosabatlar yanada keskinlashdi.

Ikki davlat ham Yaqin Sharqda o'z tarafdorlariga ega, shu tufayli mintaqada bir qadar kuchlar muvozanati yuzaga kelgan. BBC Yaqin Sharqdagi nufuz uchun kurashni tahlil qildi.

Saudiya Arabistoni

Bu qirollikning asosiy aholisi sunniylar, bu o'lka islom dini vatani hisoblanadi va bu o'lkada muqaddas qadamjolar joylashgan. Bundan tashqari, qirollik ulkan neft zaxiralariga ega va qora oltin eksporti evaziga dunyoning eng boy davlatlaridan biriga aylangan.

Saudiya Arabistoni doimo Eron Yaqin Sharqdagi o'rnini yanada mustahkamlab, yetakchiga aylanishidan xavfsirab keladi, shialar davlatining ta'siri kengayishini istamaydi.

Saudiya Arabistoni va Eron o'zaro dushmanona munosabatlarda bo'lishini AQSh prezidenti Donald Tramp ham ma'qullaydi, AQSh Tehronni o'zining asosiy dushmanlaridan biri sifatida biladi.

Saudiya Arabistoni taxtining yosh va shijoatli valiahdi, shahzoda Muhammad ibn Salmon ayni vaqtda qo'shni Yaman hududida isyonchi husiy-chilarga qarshi kurash olib bormoqda. Saudiyaliklar Eronni isyonchilarni qo'llab-quvvatlashda ayblaydi, Tehron bu ayblovni qat'iyon rad etadi.

Saudiya Arabistoni o'z navbatida Suriyada Bashar Asadni ag'darish uchun kurash olib borayotgan kuchlarni qo'llab-quvvatlaydi. Bashar Asad esa Eronning asosiy ittifoqchisidir.

Saudiya Arabistoni qurolli kuchlari - mintaqadagi eng kuchli armiyalardan biriga ega, Ar-Riyod dunyodagi eng yirik qurol importyorlaridan biri. Saudiya armiyasi 227 ming askardan tashkil topgan.

Eron

Eron 1979 yilda shoh taxtdan agʻdarilgach, Islom respublikasiga aylangan. Siyosiy hokimiyat oyatulloh boshchiligidagi mutaassib dindorlar qoʻliga oʻtgan.

Eronning 80 millionlik aholisining aksar qismi shia mahzabidagi musulmonlar hisoblanadi, bu eng koʻp shialar yashaydigan davlatdir. Mamlakatning tashqi va ichki siyosatiga oid yakuniy qarorlarni diniy rahnamo Ali Xomana'iy qabul qiladi.

Keyingi 10 yilda Eronning mintaqadagi nufuzi keskin darajada oʻsdi, Iroqda Saddam Husaynning rejimi agʻdarilishi Eronga qoʻl keldi.

Eron Suriya prezidenti Bashar Asadni IShID va boshqa muxolif guruhlariga qarshi urushda faol qoʻllab-quvvatlab keladi.

Eron armiyasining ilgʻor qismlari - «Islom inqilobi qoʻriqchilari korpusi» Suriya va Iroq hududida jangarilarga qarshi muvaffaqiyatli harbiy amaliyotlar oʻtkazib keladi.

Eron Saudiya Arabistonini Livandagi vaziyatni beqarorlashtirishga harakat qilishda ayblaydi, bu yerda hukumat asosan shialardan iborat, Eron tomonidan qoʻllanuvchi «Hizbulloh» harakati vakillari tomonidan shakllangan.

Eronning asosiy dushmani Qoʻshma shtatlar hisoblanadi.

Eron raketa tizimlarini rivojlantirib kelmoqda va AQSh bunga qattiq qarshilik qiladi. Eron Qurolli kuchlari tarkibi 534 ming nafar harbiydan («Islom inqilobi qoʻriqchilari korpusi» bilan birga) iborat.

AQSh va Eron munosabatlari oʻn yillardan buyon tarang holatda saqlanib qolmoqda. 1953 yilda MQB Eron bosh vaziri Muhammad Musaddiqni agʻdargan, 1978 yilda islom inqilobi roʻy berib shoh Muhammad Rizo Pahlaviy taxtdan agʻdarilgan, 80-yillarda Amerikaning Tehrondagi elchixonasiga hujum qilinib, odamlar garovga olingan. Bularning barchasi ikki mamlakat oʻrtasidagi nizolarning muhim nuqtalari edi.

Saudiya Arabistoni azaldan AQShning sodiq ittifoqchisi boʻlib kelgan. Faqat Obama ma'muriyati davrida uzoqlashish kuzatildi, bu Vashingtonning Eron bilan siyosiy aloqalarni yaxshilashga boʻlgan urinishlari tufayli edi.

Yangi prezident Tramp esa Eronga nisbatan toqatsiz siyosat yurgizmoqda, u Obama tashabbusi bilan tuzilgan tarixiy yadro kelishuvini bekor qilmoqchi.

U Saudiya Arabistonining hozirgi qiroli bilan ham va bo'lajak qiroli bilan ham do'st hisoblanadi.

Tramp va uning ma'muriyati hech qachon radikal islomni tanqid qilmagan, ular faqat Eronni terrorizmga aloqadorlikda ayblashadi. Saudiya fuqarolarining AQShga kirishiga hech qanday to'siq yo'q.

Donald Tramp Yaqin Sharqqa ilk tashrifi vaqtida Saudiya va Isroil rahbarlari bilan uchrashdi, u bu davlatlarning kuchidan mintaqada Eronga qarshi harakatlarda foydalanishni maqsad qilgan.

Saudiya Arabistoni har yili AQShdan katta miqdorda qurollar sotib olmoqda.

Rossiya - bu mintaqada bir vaqtning o'zida Saudiya Arabistoni bilan ham, Eron bilan ham yaxshi aloqalarga ega yagona o'yinchi. Ikki davlat bilan ham Rossiya qalin iqtisodiy aloqalar o'rnatgan, ruslar arablarga ham, forslarga ham qurol sotadi.

Rossiya Tehron va Ar-Riyod ziddiyatida bir tomonda emas, o'rtada, vositachi sifatida turadi.

Rossiya Yaqin Sharq mojarolariga sovuq urush davrida jalb etilgandi, o'shanda Sovet Ittifoqi Suriyaga qurollar yetkazib bergan, suriyalik zobitlarni tayyorlagan.

Moskvaning Suriyaga va mintaqaga ta'siri SSSR parchalanganidan keyin susaygandi, ammo oxirgi yillarda Kreml mintaqaga yana chuqur kirib keldi.

Rossiya 2015 yil kuzidan buyon Suriya armiyasiga hamda Bashar Asad tomonida turgan eronparast kuchlarga havodan turib muxolifat guruhlariga va ISHID jangarilariga qarshi harbiy amaliyotlarda katta ko'mak bermoqda.

Turkiya ham Eron va Saudiya Arabistoni bilan munosabatlarini bir maromda tutib turadi, shuningdek, Yaqin Sharqdagi siyosiy hamda harbiy o'rnini tez-tez o'zgartiradi.

2002 yili hokimiyatga Adolat va taraqqiyot partiyasi kelganidan keyin Anqara Yaqin Sharqqa jiddiy e'tibor qarata boshladi.

Asosiy aholisi sunniylar bo'lgan Turkiya Saudiya Arabistoni bilan o'zini diniy tomondan yaqin hisoblaydi va Suriya hukumatiga qarshi ittifoqchilik qiladi.

Shu bilan birgalikda, Turkiya Eronga ham yuz o'girmaydi, biroz avvalroq ikki davlat kurdlariga qarshi ittifoq tuzdi, mustaqil davlat tuzish istagidagi kurdlar Eronga ham Turkiyaga ham umumiy xavfdir.

Isroil

1948 yilda tashkil etilgan Isroil bilan yigirmadan ortiq arab davlatidan faqat Misr va Iordaniya bilan diplomatik aloqaga ega.

Eron va Isroil murosasiz dushmanlar sanalishadi. Eron Isroilning mavjudligini tan olmaydi va bu davlatni yo'q qilib tashlashga chaqiradi.

Isroil bosh vaziri Binyamin Netanyahu hamisha jahon hamjamiyatini Eron yadro quroliga egalik qilishiga yo'l qo'ymaslikka undaydi va Tehron bilan yadroviy kelishuvni bekor qilish orqali uning mintaqada agressiv siyosat yuritishga bo'lgan intilishlarini jilovlashni so'raydi.

Netanyaxuning so'zlariga ko'ra, bir qator arab davlatlari Eronning mintaqadagi nufuzi ortishiga qarshilik qilish uchun Isroil bilan ittifoq tuzishga ham tayyor. Ammo Saudiya Arabistoni OAVda tarqalgan, saudiyalik shahzodalardan biri sentabr oyida maxfiy muzokaralar o'tkazish uchun Isroilga borgani haqidagi xabarlarni rad etdi.

Misr tez-tez Yaqin Sharq masalasida muhim o'rin egallab turadi. Bu davlat tarixan Eron bilan emas, Saudiya Arabistoni bilan yaqin. Ayniqsa Eronda islom inqilobi ro'y berganidan keyin.

Saudiyaliklar ham misrliklar armiyasini qo'llab-quvvatlab turadi, 2013 yilda radikal Muxammad Mursiy hokimiyatdan chetlatilishida saudiyaliklarning o'rni bor.

Shu bilan birga Misr Eron bilan aloqalarni to'la uzmagani. Tehron Misr va Iroq o'rtasidagi neft bo'yicha kelishuvda vositachilik qilgan. 2016 yilning

oktabrida saudiyaliklarning Aramco kompaniyasi Misrga neft yetkazib berishni to'xtatgandi.

Eron va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi ziddiyat kuchaygach, Misr prezidenti Abdul Fattoh as-Sisi tomonlarni murosa qilishga va Fors ko'rfazining xavfsizligiga rahna solmaslikka chaqirdi.

Prezident Bashar Asad hukumati yuqorida aytilganidek, Eronning yaqin do'sti va Saudiya Arabistonining dushmani.

Eron hamisha Suriya hukumatiga va armiyasiga isyonchilarga qarshi kurashda yordam berib keladi.

Eron Asadni shialarning alaviylar tarmog'iga mansubligi uchun ham qo'llaydi. Suriya Eron uchun Livandagi «Hizbulloh» harakatini qurol-yarog' bilan ta'minlashdagi yo'lak sifatida ham xizmat qiladi.

«Hizbulloh»ning minglab jangchilari Suriya hukumati uchun urushadi. Ekspertlarning fikricha, bu guruhni ko'ngillilar lashkari emas, zamonaviy armiya sifatida qarash mumkin.

Suriya doimiy ravishda Saudiya Arabistonini terrorchilarni qo'llashda va Yaqin Sharqdagi tinchlikni buzishda ayblab keladi.

Iroq 14 yildan buyon AQSh ta'sirida. 2001 yil 11 sentabr voqeasidan ortidan harbiy kampaniya boshlangan, 2003 yil 9 aprelida, 20 kunlik yurishlardan keyin Saddam Husayn armiyasi yengilib, amerikalik harbiylar Iroq poytaxti Bag'dodni ishg'ol qilgandi.

Amerika «Al-Qoida»ga qarshi kurash shiori ostida Iroqqa kirgandi. Ammo keyin Iroqda «Al-Qoida» yo'qligi ma'lum bo'ldi. AQShning bostirib kirishi mamlakatda aks ta'sir ko'rsatdi. Saddam Husayn rejimi davrida jilovlangan ekstremistlar endi erkin harakatlana boshlashdi va dastlabki 3 yil ichida mamlakatda teraktlar hajmi 7 barobarga o'sib ketdi.

2011 yilning 18 dekabrda AQSh Iroqni tark etdi, lekin hokimiyat amerikaparst kuchlar qo'lida qoldi. 22 dekabr kuni Bag'dodda yirik terakt sodir etildi, kamida 72 kishi halok bo'lib, yuzlab kishilar jarohatlandi. Shu kuni

mamlakat bo'ylab teraktlar seriyasi kuzatildi. Shundan beri mamlakat teraktlar botqog'iga botdi, minglab kishilar xunrezliklar qurboniga aylandi.

2014 yilning birinchi kunida mamlakatda fuqarolik urushi boshlanib ketdi, 1 yanvar kuni ISHID jangarilari Mo'sul shahriga hujum qildi.

Iroq AQSh boshchiligidagi harbiy koalitsiya ko'magida ISHIDga qarshi 3 yil davomida urush olib bordi. Shu yil kuzida Mo'sul ozod etilishi bilan bu urush tugadi, ammo endi shimolda Kurdiston bilan muammo yuzaga kelmoqda. Mustaqillik istayotgan kurdlar davlat yaxlitligiga daxl qilmoqda.

Bu muammolari fonida Iroq hukumati Saudiya Arabistoni va Eron qarama-qarshiligidan chetda turadi. Bu davlatda faqat AQSh va Turkiya manfaatlariga ega. AQSh bu o'lkada demokratiya o'rnatish uchun harakat olib borgan bo'lsa, Turkiya Iroqning shimolidagi kurdlar mustaqillikka erishishi va bu o'z hududidagi kurdلarni ilhomlantirishidan cho'chidi. Qolaversa, hudud turklar uchun tarixiy vatan hisoblanadi. Shuningdek, millionlab kurdlar istiqomat qiladigan Eron ham Iroqning parchalanishini istamaydi.

Livanning Eron va Saudiya Arabistoni qarama-qarshiligi bo'yicha pozitsiyasini ikkiyoqlama deb atash mumkin.

Livan bosh vaziri, shu oy boshida Saudiya Arabistonida turib o'z iste'fosi haqida ma'lum qilgan Saad Haririy saudiyaliklar bilan yaqin aloqalarga ega va ularni Eronga qarshi ziddiyatda qo'llaydi.

Ammo «Hizbulloh»ning Livandagi bo'linmasi Eronning ittifoqchisi hisoblanadi. Bu tashkilot rahbari Hasan Nasrulloh tez-tez Saudiya hukumatiga tanqid yog'dirib turadi.

Fors ko'rfazi davlatlari

O'tmishda Fors ko'rfazi davlatlari, Qatar, Bahrayn va Kuvayt Saudiya Arabistoni bilan yaqin aloqalarga ega edi.

Ammo yil boshida Qatar va Saudiya Arabistoni munosabatlari sovuqlashdi, o'shanda Qatar Ar-Riyodning Tehron bilan munosabatlarni uzil-kesil uzish borasidagi talabini bajarmagandi.

Iyul oyida avval Saudiya Arabistoni, uning ortidan Birlashgan Arab Amirliklari, Misr, Bahrayn va boshqa ko'plab arab davlatlari Qatar bilan diplomatik aloqalarni uzib, unga iqtisodiy qamal e'lon qilishdi. Eron esa Qatarni yolg'iz qoldirmadi va birinchi kuniyoq oziq-ovqat mahsulotlari yuklangan 5ta samolyotni Dohaga yo'lladi.

Avgust oyida Qatar va Eron diplomatik munosabatlarni yuqori darajaga ko'tardi, ikki davlat munosabatlari o'tmishda Saudiya Arabistonining Erondagi diplomatik missiyalariga qilingan hujumlar oqibatida susaygandi.

Bu vaqtda Bahrayn va Kuvayt Saudiya Arabistoni tomonida turishda davom etmoqda.

Bahrayn aholisining 70 foizi shialar bo'lsada, asosiy siyosiy va harbiy lavozimlarni sunniylarga mansub qirollik xonadoni vakillari egallashgan.

Bahrayn bir necha marta Eronni «terrorchilar uyasi» sifatida atab, Eron hukumatini boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashishda ayblaydi. Shuningdek, mamlakat ichidagi shialar muxolifati Eron tomonidan faol qo'llab-quvvatlanishi iddao etiladi.

Oktyabr oyi boshida Bahrayn hukumati «Islom inqilobi qo'riqchilari korpusi» Bahrayn xavfsizligiga kuchli darajada tahdid solayotganidan shikoyat qilgandi.

Kuvayt esa Qatarni blokada qilishda ishtirok etmagan bo'lsada, bu davlat hukumati Eron emas, Saudiya Arabistoni tomonida turadi.

Fevral oyida Kuvayt arab-fors munosabatlarini yaxshilashga chaqirgandi, o'shanda 2013 yildagi saylovlardan beri ilk marta Eron prezidenti Hasan Ruhoniy Manamaga tashrif buyurgandi.

Lekin Eron va Saudiya Arabistoni o'rtasida munosabatlar yana taranglasha boshlagach, Kuvayt 15 nafar eronlik diplomatni mamlakatdan chiqarib yubordi va Eronning barcha harbiy, madaniy va savdo missiyalarini yopdi.

Nazorat uchun savollar:

1. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatining institusional tashkilotlarini sanab bering.
2. Yaqin Sharq davlatlari tashqi siyosatining o'ziga xos hususiyatlarini aytib bering.
3. Yaqin Sharqda kechayotgan siyosiy jarayonlarning mohiyatini izohlab bering.
4. Arab Davlatlari Ligasi zamonaviy siyosiy jarayonlarda qanday o'ringa ega?
5. Islom hamkorlik tashkiloti faoliyatini izohlab bering.
6. Yaqin Sharq mintaqasining geosiyosiy va geostrategik ahamiyati haqida nimalarni bilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – T.: O'zbekiston, 2016.
2. Hettne B. Globalism and the New Regionalism (Textbook) –L. 2014.
3. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari (ukuv kullanma). – T.: 2013.
4. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va G'arb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.
5. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.
6. Kortunov S.V. Konseptualniye osnovi natsionalnoy i mejdunarodnoy bezopasnosti (uchebnoye posobiye). –M, 2007
7. Djurayev S., Kasimova N., Sovremenniy problemi mejdunarodnix otnosheniy (uchebnoye posobiye). - Tashkent: Akademiya, 2008;

8. Xantington S. Tretya volna. Demokratizatsiya v konse XX veka/ Per. s angl. L.Y.Pantinoy.–M.: ROSSPEN, 2003.
9. Borishpolets K.P. Metodi politicheskix issledovaniy: Uchebnoye posobiye dlya studentov VUZov. – M.: Aspekt Press, 2005.
10. Mangeym Dj.B., Rich R.K. Politologiya: metodi issledovaniya/ Per. s angl. T.L.Vetoshkinoy i dr. M.: Aspekt Press, 2005.
11. Muntyan M.A. Osnovi teorii mejdunarodnix otnosheniy. M., 2007, S. 270.
12. Ol Maktum M. b. R. Ru'yati: at-taxaddiyat fi sibak at-tamayyuz. Dubay, 2009, S. 223.

Test savollari

1. Yaqin Sharq davlatlari siyosatida mintaqaviy xavfsizlikning asosiy maqsadi nima?

- A) Faqat iqtisodiy o'sishga erishish
- B) Mintaqada barqarorlik va tinchlikni ta'minlash
- C) Turizmni rivojlantirish
- D) Faqat savdo munosabatlarini kengaytirish

✓ To'g'ri javob: B

2. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin Sharq mintaqaviy xavfsizligiga asosiy tahdid hisoblanadi?

- A) Turizm rivoji
- B) Qurolli mojarolar va terrorizm
- C) Qishloq xo'jaligi mahsulotlari
- D) Tabiiy resurslar ko'payishi

✓ To'g'ri javob: B

3. Yaqin Sharqda xavfsizlik masalalariga qaysi omil kuchli ta'sir ko'rsatadi?

- A) Geosiyosiy raqobat
- B) Iqlim sharoiti
- C) Sport musobaqalari

D) Folklor madaniyati

✓ To'g'ri javob: A

4. Quyidagi tashkilotlardan qaysi biri mintaqaviy xavfsizlik masalalarida ishtirok etadi?

A) Arab davlatlari ligasi

B) FIFA

C) YUNESKO

D) Xalqaro Olimpiya qo'mitasi

✓ To'g'ri javob: A

5. Yaqin Sharq davlatlari xavfsizlik siyosatida energetik resurslar qanday ahamiyatga ega?

A) Ahamiyatsiz

B) Faqat ichki iste'mol uchun muhim

C) Geostrategik va iqtisodiy omil hisoblanadi

D) Faqat qishloq xo'jaligi uchun xizmat qiladi

✓ To'g'ri javob: C

6. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin Sharqdagi qurolli mojarolarga misol bo'ladi?

A) Suriya inqirozi

B) Yevropa Ittifoqi sammiti

C) BRIKS yig'ini

D) Olimpiya o'yinlari

✓ To'g'ri javob: A

7. Yaqin Sharq xavfsizlik tizimida tashqi kuchlarning ishtiroki nimani anglatadi?

A) Mintaqada faqat madaniy aloqalarni kuchaytirishni

B) Geosiyosiy manfaatlar asosida ta'sir o'tkazishni

C) Tabiiy ofatlarni boshqarishni

D) Turizmni rivojlantirishni

✓ To'g'ri javob: B

8. Terrorizmga qarshi kurash Yaqin Sharq davlatlari siyosatida nima uchun muhim?

- A) Faqat iqtisodiy sabablarga ko'ra
- B) Mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash uchun
- C) Sport sohasini rivojlantirish uchun
- D) Madaniy tadbirlarni tashkil qilish uchun

✓ To'g'ri javob: B

9. Yaqin Sharq davlatlari xavfsizlik siyosatida harbiy ittifoqlarning ahamiyati nima?

- A) Ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish
- B) Qo'shma mudofaa va xavfsizlikni ta'minlash
- C) Turizmni kuchaytirish
- D) Qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash

✓ To'g'ri javob: B

10. Yaqin Sharqda mintaqaviy xavfsizlikka ta'sir etuvchi muhim omil qaysi?

- A) Etnik va diniy ziddiyatlar
- B) Faqat iqlim o'zgarishi
- C) Sport musobaqalari
- D) Tabiiy landshaftlar

✓ To'g'ri javob: A

4-BOB. YAQIN VA O'RTA SHARQ MAMLAKATLARINING JAHON IQTISODIY TIZIMIDA

Reja:

1. Mintaqa iqtisodiyotiga ta'sir etuvchi omillar.
2. Yaqin Sharq geostrategik jihatdan qulay mintaqada joylashgan bo'lsada, bir qator turli shakldagi mojarolar, transmilliy tahdidlar va global muammolarning mintaqada chuqur ildiz otgan hududdir.
3. Yaqin Sharq mamlakatlarining tashqi iqtisodiy faoliyati.
4. O'rta Sharq mamlakatlarining iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G'arb mamlakatlarining tutgan o'ri.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Ichki siyosat, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, jahon siyosati, mintaqaviy siyosat, Yaqin Sharq, O'rta Sharq, Shimoliy Afrika, Arab Afrikasi, Arab Mag'ribi, Fors ko'rfazi, Arab-Isroil mojarosi, Suriya muammosi, kurdlar muammosi.*

XXI asrda dunyoning turli hududlarida uzoq vaqt davomida davlatlar ichki va tashqi siyosatiga Din omili"ning ta'siri tobora oshib borayotgani ochiq -oydin namoyon bo'ldi. Bu ta'sir "sovuq urush"ning yakunlanishi, ikki qutbli tizimning yo'q bo'lishi, jahonda bir qutbli rivojlanish jarayonining boshlanishi, turli davlatlarning mavjud manfaatlari o'rtasida qaror topgan muvozanatning buzilishi, yangi mustaqil davlatlarning paydo bo'lishi hamda ularning jahon siyosati va iqtisodiyotida faol subyekt sifatida qad ko'tarishi natijasida ro'y bergan global geosiyosiy o'zgarishlar bilan uzviy bog'liqdir. Mazkur jarayon, musulmon aholisiga ega bo'lgan sobiq sho'ro davlatlarida islomning uyg'onishi bilan bog'liq harakatlar natijasida vujudga kelganligi kuzatildi. Bu holatga bugungi kunda butun dunyoda ro'y berayotgan keng miqyosli jarayonning bir qismi sifatida qarash mumkin.

Islomning jamiyat va siyosatdagi roli kuchayishining globallashuvi nafaqat musulmon davlatlari va hududlarini, balki musulmon bo'lmagan, ya'ni G'arb

davlatlarini ham qamrab oldi. Bundan tashqari XXI asrda musulmon dunyosini ichki mojarolar bezovta qila boshladi. Bu avvalambor, Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz hududlariga Yaqin Sharqdagi diniy fundamentalizm salbiy ta'sirining yoyilishida namoyon bo'ldi.

Dunyoning turli hududlarida islomiy qadriyatlarning uyg'onishi, dinning jamiyatdagi o'rnini kuchayishi bilan birgalikda din niqobi ostidagi ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, ommaviy qirg'in qurollari tarqatilishining jiddiy tus olishi, islom dunyosining harbiy-siyosiy va iqtisodiy munosabatlari beqaror bo'lgan hududlarida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Xalqaro terrorizmga qarshi kurashish yo'lini tanlab, bu ishga salmoqli hissa qo'shib kelayotgan O'zbekistonda terrorizmning «islomiy asoslari» haqidagi fikrga qo'shilmaydi. Terrorizm mafkuraviy va siyosiy ekstremizm bilan uzviy bog'liq bo'lib, shu sababli uning «namoyandalari» islomning shakl-belgilaridan keng foydalanadilar. Bunday sharoitda Din omili»ning xalqaro siyosatdagi, ayniqsa, arab-musulmon dunyosining yetakchi davlatlaridan biri Suriya Arab Respublikasi tashqi va ichki siyosatidagi rolini o'rganish, o'zbek siyosiy fani uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Yaqin Sharq davlatlarida xususan Suriyada dinning siyosiylashuv muammosi va uning geosiyosiy jarayonlarga ta'siriga berilgan baholarni tadqiq etish O'zbekiston siyosatshunosligi uchun muhim ahamiyatga ega. Xorijiy va shu jumladan, arab siyosatshunoslarining arab-musulmon mamlakatlarini tarkibiy islohotlashtirish muammolariga nisbatan yondashuvlarini o'rganish nihoyatda muhim bo'lib, mazkur muammolarni o'rganishda asosiy konseptual yo'nalishlarni belgilab olish maqsadga muvofiqdir.

Islomiy guruhlar Suriya voqealarida sezilarli rol o'ynamoqdalar. Shu bilan birga, bu tashkilotlar talab etayotgan maqsadlar va kurash usullari nuqtai nazaridan ham g'oyatda turlichadir. Katta mavqega ega bo'lgan diniy-siyosiy tashkilot "Musulmon birodarlari" hisoblanadi. Ular Suriya milliy kengashida (SMK) 150 o'rindan 70 o'ringa ega bo'lib, ular SMK tarkibida son jihatidan ko'p

va eng yaxshi tashkillashtirilgan guruh sifatida faoliyat olib bormoqdalar. Ularning rahbarining bayonotiga ko'ra, Suriya "Musulmon birodarlari" o'z mafkuraviy va g'oyaviy qarashlari jihatidan Misrning Musulmon birodarlari uyushmasi (MBU) bilan yaqin va Suriyani "shariat asosidagi davlat"ga aylantirish niyatidalar. Ularning yetakchisi Riyod ash-Shukva shunday deydi: "Biz demokratik Suriyani ko'rishni xohlaymiz va mamlakatni bir o'zimiz nazorat qilishni xohlamaymiz". Ularning ta'kidlashicha, ular "erkin saylovlar natijalarini tan oladilar" va "barcha suriyaliklarning, barcha guruhlarining va e'tiqodlarning huquqlarini kafolatlaydilar". "Musulmon birodarlari" ning mo'tadil qanoti esa, sine-kva-non siyosiy jarayoni sharoitida Bashir Asadni prezidentlik hokimiyatidan chetlatishni xohlamaydilar. Bu qanotga tegishli SMK ijroya qo'mitasi a'zosi Molxam al -Derobiy bu haqida shunday deydi: "Agar saylovlar xalqaro hamjamiyat tomonidan o'tkazilsa, biz saylovlarda hatto Asad bilan ham kurashishga tayyormiz". Radikal guruhlar esa, amaldagi tuzum bilan har qanday dialog olib borishdan bosh tortib, B.Asadni prezidentlik lavozimidan ketishini talab qilyapdilar. Ular bunday holat yuz bersa, xuddi Misrdagi MBU va Tunisdagi "An-Naxda" kabi yuzaga kelgan siyosiy-g'oyaviy vakuumni to'ldirish va saylov kompaniyasini "bo'ysundirish"ni chamalamoqdalar. Shu bilan birga Suriya Arab Respublikasida boshqa diniy-siyosiy guruhlar ham vujudga keldi.

Masalan, Mustaqil demokratik islom oqimi shular jumlasidan bo'lib, "Musulmon birodarlari" bilan raqobatga kirishmoqda. Arab davlatlarining xalqaro taraqqiyoti ularning dunyoning strategik muhim mintaqasida joylashganligi bilan belgilangan. Ayni paytda, Yaqin va O'rta Sharqdagi beqarorlik, Iroq hamda neft tranziti amalga oshiriladigan asosiy transport kommunikatsiyalari atrofidagi vaziyat, ularni asosiy regional xavfsizlik muammolarini hal qilish jarayonida faol ishtirok etishga majbur qiladi. Yaqin Sharq mamlakatlarining xavfsizlik muammolariga (mintaqaviy ziddiyatlar, beqarorlik, Yaqin Sharq mojarosi, ommaviy qirg'in qurollarining tarqatilishi, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm va hokazolarda) yondashuvi BMTning qoidalariga hamda ko'ptomonlamalik

siyosatiga amal qilishga asoslanadi. Bu O‘zbekistonning mazkur davlatlar bilan xavfsizlikning bir qator dolzarb muammolari bo‘yicha hamkorlik qilishi uchun ob‘ektiv asos yaratadi.

SAR Islom Konferensiyasi Tashkilotining faol a‘zosi sifatida IKTning boshqa a‘zo mamlakatlariga iqtisodiy hamda texnik yordam ko‘rsatish, shuningdek, umuman islom dunyosidagi vaziyatning yaxshilanishida o‘z hissasi-ni qo‘shadi. Mazkur davlatning rahbar elitalar nuqtai nazaridan quyidagilar, ya’ni: tabiat boyliklarining musulmon davlatlari o‘rtasida qoniqarsiz taqsimlan-ganligi, iqtisodning monokultura va monoxomashyoga tayanishi, ijtimoiy rivojlanish uchun mablag‘larning yetishmasligi; malakali ishchi kuchlarining va kasbga tayyorlash markazlarining yetishmasligi; texnika fanlari va zamonaviy texnologiyalar sohasida orqada qolganlik, “aql sohiblarining” musulmon mamlakatlaridan ilmiy-texnik jihatdan yaxshiroq rivojlangan mamlakatlarga ketib qolishi; ilg‘or ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalanmaslik, iqtisodiy rejalashtirish masalalarida muvofiqlashtirishning hamda iqtisodiy, savdo va moliya siyosatida puxta strategik rivojlanish ishlanmalarining yo‘qligi ustun muammolar hisoblanadi.

Ularning mazkur muammolarning ba‘zilarini hal etish borasidagi tajribalari O‘zbekistonning milliy manfaatlari nuqtai nazaridan ham foydalidir. Arab davlatlari Markaziy Osiyo, eng avvalo, O‘zbekiston bilan munosabatlarini rivojlantirish va mustahkamlashga katta ahamiyat beradi. Hamkorlikdagi o‘zaro foydali, ayniqsa turizm va savdo singari sohalardagi ishlar uchun keng istiqbollar mavjud.

Xavfsizlikning umumiy muammolari mavjudligi xavfsizlikni ta‘minlash, shu jumladan, xalqaro terrorizm bilan kurash sohasidagi O‘zbekistonning siyosiy tashabbuslari yuqori baholanishini belgilab berdi. Bunda, shuningdek, mamlakatimizning mintaqaviy xavfsizlikni ta‘minlash, Markaziy Osiyo mintaqasida transport-kommunikatsiya hamda iqtisodiy rivojlantirishga yo‘naltirilgan Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) kabi yetakchi mintaqaviy

tashkilotlardagi, regionni iqtisodiy rivojlantirish uchun keng istiqbollarni ochuvchi hamda Markaziy Osiy o mamlakatlari bilan regiondan tashqaridagi sheriklarni hamkorlikka faolroq jalb etish uchun zamin yaratadigan MOHTdagi muhim roli ham ahamiyatli hisoblanadi.

Suriya Markaziy Osiyodagi siyosiy vaziyatga urg'u bermagan holda O'zbekiston hamda regiondagi boshqa davlatlar bilan konstruktiv munosabatlarni yo'lga qo'yishga, mazkur regionga salmoqli investisiya kiritishga intilmoqda.

Mamlakatimizning betakror yoqilg'i-energetika resurslarini hamda tilga olingan mamlakatlar guruhining jahon neft ximiyasi tarmog'idagi ilg'or mavqeini hisobga oladigan bo'lsak, O'zbekiston uchun energetika hamda neft-gaz sanoati sohasida hamkorlik qilish dolzarb hisoblanadi. Ichki va regional bozorni to'ldirish uchun qishloq xo'jalik mahsulotlarini, paxta tola hamda junni qayta ishlash, keng xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish bo'yicha o'zbek-arab qo'shma korxonalarini yaratish katta istiqbolga ega.

Hamkorlikning yana bir istiqbolli yo'nalishi kon-qazib olish hamda oltin ruda sanoati, jumladan, O'zbekistonda oltin ruda bor joylarni ishlab chiqish bo'yicha loyihalarni rivojlantirish hisoblanadi.

Xalab (Aleppo) singari erkin iqtisodiy zonalarini yaratish bo'yicha Suriya tajribalaridan foydalanish katta imkoniyatlarni ochishi mumkin.

Mavjud barcha imkoniyatlarni kengaytirish uchun hamkorlikning puxta ishlangan yo'llari va kanallarini tashkil etish, yangi kommunikatsiyalar, neft va gaz quvurlari, aerodromlar, portlar va terminallarni qurish zarur.

Yuqorida tilga olinganlar O'zbekiston hamda Yaqin Sharq arab mamlakatlari xususan Suriya Arab Respublikasi o'rtasida ham siyosiy, ham iqtisodiy sohada hamkorlik uchun salmoqli imkoniyat mavjud deb aytishga imkon beradi. Mamlakatimizning jahon iqtisodiy tizimiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi, O'zbekistonga mazkur mamlakatlarning qiziqishining ortishi ham shunga ko'maklashadi. Teng huquqli siyosiy hamda o'zaro foydali iqtisodiy

munosabatlar ustun jihat sifatida tan olinadi. Ularda progmatizm hamda konstruktivlik qoidalari ustunlik qiladi.

Ayni paytda, umuman xalqaro siyosatda islom omilining oshishi bilan bog'liq holda arab mamlakatlari bilan munosabatlarni yo'lga qo'yayotganda mazkur davlatlar tashqi siyosatining tarkibiy qismi bo'lgan ijtimoiy islom ta'siri darajasini hisobga olish zarur. O'z vaqtida mazkur jihat yangi mutaqil O'zbekiston hamda Markaziy Osiyo boshqa davlatlarining arab dunyosi bilan munosabatlarini rivojlantirishda o'z rolini o'ynadi.

Markaziy Osiyo mamlaktlarida 1990 yillarning oxiridan boshlab ijtimoiy siyosiy hamda diniy vaziyatning rivojlanish dinamikasini retrospektiv tahlil qilish islom ularning tashqi dunyo bilan munosabatlarini belgilab beruvchi eng muhim omillardan biri ekanligini ko'rsatadi. Butun dunyoda radikal diniy harakatlar faollashgan davrda Markaziy Osiyo, Kavkaz, Yaqin va O'rta Sharq, Janubiy Osiyo bilan birgalikda o'sib boruvchi beqarorlik zonasi yoqasiga tushib qoldi. Diniy ekstremizm ekspansiyasi butun xalqaro munosabatlar tizimiga salbiy ta'sir etdi. Bu O'zbekistonning arab-musulmon dunyosi mamlakatlari bilan munosabatlarini rivojlantirish sur'atiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi.

Musulmon aholi asosiy ko'pchilikni tashkil qiladigan yangi mustaqil respublikalarga buzg'unchi harakatlar hamda g'oyalarning kirib kelish xavfi ularning ko'plab arab davlatlari, shu jumladan, Yaqin Sharq davlatlari xususan Suriya bilan to'laqonli siyosiy, iqtisodiy, madaniy hamda boshqa aloqalarni yo'lga qo'yish jarayonini to'xtatib turdi.

Shu bilan birgalikda mazkur davlatlarning hozirgi paytda xususiy shaxslar hamda fondlarga podshohlik hududidan tashqaridagi har qanday diniy-siyosiy harakatlarga moddiy, moliyaviy hamda ma'naviy yordam ko'rsatishni mutlaqo ta'qiqlash borasidagi qat'iy nuqtai nazari O'zbekistonning Suriya bilan munosabatlarini rivojlantirishda Din omilining" salbiy ta'sirini susaytirish uchun manba yaratadi. Ikki yoqlama munosabatlarda arab sheriklar bilan o'zaro foydali hamkorlikni real baholash an'anasi kuchaymoqda. Iqtisodiy manfaatlarning

ustunligi qoidasi hamda O‘zbekiston tashqi siyosati strategiyasi asosida yotuvchi iqtisodiy munosabatlarni mafkuradan holi qilish prinsipi buning uchun qulay sharoit yaratmoqda. Mazkur munosabatlarni rivojlantirishda Suriyaning Yaqin Sharq davlatlari orasida yetakchi o‘rinlardan birini egallashi hamda arab va islom dunyosidagi roli uning, eng avvalo musulmon mamlakatlari to‘qnash kelayotgan, diniy ekstremizm, terrorizm hamda boshqa xavflarga nisbatan aniq belgilangan nuqtai nazari bilan bog‘liq holda faqat mustahkamlanishiga e‘tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

O‘zbekistonning arab davlatlari bilan hamkorligi diniy ekstremizm hamda terrorizmni keltirib chiqaruvchi manbalar hamda sabablar bilan kurashdagi ko‘p jihatli dolzarb muammolar yechimini qidirib topishga yordamlashishi mumkin. Jumladan, mazkur xavflar bilan kurashdagi eng muhim muammolardan biri loqayd nuqtai nazarda turuvchi ko‘pchilik musulmonlarning passivligi hisoblanadi. Hokimiyatga moyil bo‘lgan hamda islomning imkoniyatlaridan davlat va jamiyatning farovonligi yo‘lida foydalanishga intiladigan islom liderlari hamda tashkilotlari turli sabablarga ko‘ra o‘z mamlakatlaridagi ijtimoiy jarayonlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatishmaydi. Muxolif bo‘lgan, radikal qarashdagi hamda o‘zini hokimiyatga qarshi qo‘yuvchi liderlar hamda tashkilotlar ancha jiddiy faollik ko‘rsatishadi. Ular ekstremizm va va terrorizmga olib keluvchi siyosiy islomning qiyofasini shakllantirishadi. Bu ko‘pincha davlatni o‘z kuchini radikal diniy kuchlar bilan kurashga yo‘naltirishga majbur qiladi. Ayni paytda islomning ijobiy omil sifatidagi fazilatidan foydalanilmaydi. Natijada ko‘plab, ayniqsa G‘arb mamlakatlarida islomni davlatlarning barqarorligiga, ularning yaxlitligiga hamda konstitutsiyaviy asosiga xavf soluvchi mafkura va siyosiy kuch sifatida qabul qilishadi.

O‘zbekistonda davlat mazkur masalada o‘zining aniq yo‘lini belgilab oldi. Islom – mamlakatni ma’naviy-intellektual yangilashning tarkibiy qismi, xalqimizning ma’naviy boyligi. Uni siyosiy maqsadlarga erishish uchun kuch va qurolga aylantirishga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Shu tufayli O‘zbekistonning arab

davlatlari bilan hamkorligidagi ustun vazifalardan biri islom radikalizmini yuzaga keltiradigan sabab va kuchlarni o'rganish, ular bilan kurashning eng samarali shakl va usullarini qidirish topish, o'rtacha yo'lni tanlagan va loyal musulmon yetakchilari hamda tashkilotlarini ekstremizmga g'oyaviy kurashga yo'llash hisoblanishi mumkin.

Arab davlatlarining umummusulmon va regional tashkilotlarni (IKT, IOU, ADL) moliyalashtiradigan muhim markazlar sifatidagi roli ham oshmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun ijtimoiy-iqtisodiy infrastrukturani modernizatsiya qilishga yo'naltirilgan qaytarib olinmaydigan maqsadli grant ko'rinishidagi investisiya mexanizmidan foydalanish alohida ahamiyat kasb etishini qayd etish zarur. O'zbekistonda arab investorlarining mo'ljallangan grantlari hisobiga ITB orqali bir qancha loyihalar amalga oshirildi. Biroq O'zbekistonning Arab davlatlari bilan moliyaviy-iqtisodiy hamkorligi rivojida ma'lum taraqqiyot mavjudligiga qaramasdan uning bugungi darajasi, yaxlit olib qaralganda, yetarli deb bo'lmaydi. Ayni paytda mamlakatimizda xorij investisiya va kreditlarini jalb etish bo'yicha yetarlicha tajriba to'plangan, O'zbekistonning moliyaviy-iqtisodiy munosabatlarini barcha yo'nalishlar bo'yicha kengaytirish hamda diversifikatsiya qilish uchun zarur sharoitlar yaratilgan. Arab mamlakatlarning investisiya imkoniyatlarini jalb etishga yo'naltirilgan harakatlarni kuchaytirish O'zbekistonning milliy manfaatlariga mos keladi.

Misr Arab Respublikasi o'z davlat boshqaruvi tizimi jihatidan arab davlat orasida alohida ajralib turadi. Zero, arab davlatlari ichida yetakchi mavqega ega Misr uchun demokratik jarayonlarni davlat boshqaruvining umume'tirof etilgan prinsiplari va mamlakat milliy qadriyatlari hamda tarixiy-an'anaviy tuzilish shakllarini inobatga olgan holda rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega. 1952-yil "Iyul inqilob"idan so'ng Misr ijtimoiy-siyosiy hayotida demokratik qadriyatlar va prinsiplar asta-sekin qaror topa boshladi. Misrda mana shu davrdan boshlab davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida keng ko'lamli islohotlar olib borildi. Bu islohotlarning tub zahirida demokratik prinsiplarga asoslangan, inson

huquqlari va erkinliklari to'laqonli ta'minlangan, xalqaro hamjamiyatning teng huquqli a'zosi bo'lgan, iqtisodiy rivojlangan va har tomonlama kuchli davlat qurish g'oyalari yotadi. O'tgan yarim asrdan ko'proq bu davrdagi Misr tarixi bir tekisda kechmadi va murakkab bir sharoitni boshdan kechirdi. Murakkab bu vaziyatlarga qaramay, Misr o'z oldiga qo'ygan vazifalarni uddalay oldi. Misr xalqi prezidenti misolida markazlashgan kuchli davlat qura oldi.

Misrning arab davlatlari o'rtasidagi aloqalarni shakllantirish, mintaqadagi munosabatlarda uning o'rnini va rolini aniqlash va mustahkamlashga bir qator iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va diniy omillar ta'sir qiladi. Davlatning ichki tuzilmalarida qat'iy va mustahkam siyosat olib borish ko'p hollarda xalqaro maydonda va mintaqada davlatning o'rnini va mavqeidan, yuritilayotgan kuchli tashqi siyosatdan kelib chiqadi. Misrning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatgichlari hukumat oldida yetarlicha muammolar borligini ko'rsatadi. Ishsizlik va kambag'allikning yuqori darajadali sababli Misr inson rivojlanish indeksi bo'yicha dunyoda 120 -o'ringa turadi. Ishsizlik rasmiy ma'lumotlar bo'yicha 8 - 10% ni tashkil qiladi. Misr aholisining qariyb yarmi – 35 mln misrlik kambag'al hayot kechiradi. Shundan 6 mlni og'ir ahvolda. Shuning uchun ham iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish,

iqtisodiyotni erkinlashtirish va boshqa shu kabi masalalar yuzasidan chet el investitsiyalari jalb qilinadi. Bu esa siyosiy jihatdan rivojlangan davlatlar ta'sir doirasiga tushib qolishiga olib keladi. Iqtisodiyotni zamonaviylashtirish, yangi ish joylarini yaratish, aholi turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan Misr hukumatining sa'y-harakatlari yuqori darajadagi demografik o'sish bilan to'qnash keladi. 1996-yil Misr aholisi 60,2 mln tashkil qilgan bo'lsa, 2004-yilda bu ko'rsatgich 74 mlnga yetdi. Kuniga 4 ming chaqaloq dunyoga keladi. Bunday o'sish saqlanadigan bo'lsa, 2030-yilga kelib Misr aholisi ikki barobarga ko'payishi mumkin.

Eng rivojlangan sohalardan biri bu turizm hisoblanadi. Ushbu soha Misrga yiliga YIMning 10% miqdorida daromad keltiradi. 1996 -yildan boshlab Misrga

sayyohlar oqimi qariyb ikki barobarga ko‘payib, 2004-yilda 8 mlnga yetdi va davlat g‘aznasiga 6 mlrd dollarni olib keldi. Misr neft eksport qiluvchi davlat bo‘lib, Arab davlatlari neft eksport qilish tashkiloti (OPEK) azosi hisoblanadi. Neft eksporti yillik jami eksportning 40%ini tashkil qiladi. Neft qazib olish esa yalpi ichki maxsulotning 1/10 qismini tashkil qiladi. Neftga bo‘lgan ichki talabning ortishi va Qizil dengizning Suvash qo‘ltig‘idagi konlarning tugashi yaqin yillar ichida Misrni neftni import qiluvchi davlatga aylantirishi mumkin. Misr hukumati bunga qarshi yangi neft konlari topishni va ichki talabni gaz muqobilida almashtirishni yo‘lga qo‘ymoqda. Bugungi kunda Misrning neft zaxirasi 3.5 mlrd barrelni tashkil qiladi.

Mintaqada tinchlik va barqarorlikni ta‘minlash Misr davlat boshqaruvining asosiy yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki chet el investitsiyalari tinch va barqaror mintaqalardagina joriy qilinadi. Misr o‘zining mintaqadagi va jahondagi obro‘-e‘tibori va ta‘sirini yanada kuchaytirish maqsadida aksariyat mintaqaviy loyihalarning tashabbuskori sifatida maydonga chiqadi. Integratsion loyihalar, Arab-Isroil muammolarini hal qilish, mintaqaviy xavfsizlikni ta‘minlash va umuman Yaqin Sharqdagi nizoli hollarni hal qilish shular jumlasidandir. Aynan mana shu omillar Misr prezidentini davlat rahbari va yetakchi sifatidagi obro‘yini ko‘tarib yuboradi. Bundan tashqari o‘zaro foydali asoslarda chet el investitsiyalarini jalb qilinishiga olib keladi. Misrning xalqaro maydondagi yana bir maqsadi BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a‘zosi huquqiga ega bo‘lishdir. Bu haqda Milliy Majlisning tashqi ishlar qo‘mitasi 1996-yil mayda qilgan ma‘ruzasida aytilgan edi.

Unga ko‘ra, Misr BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy azosi bo‘lishi uchun xalqaro maydondagi barcha davlatlar bilan yaqin va do‘stona aloqalar o‘rnatish va mintaqada Misrning yetakchi sifatida ta‘sir doirasini kengaytirish lozimligi aytib o‘tildi. Bu mintaq davlatlari va Misr bilan do‘stona aloqada bo‘lgan barcha davlatlar manfaatlariga mos kelar edi. Rasmiy Qohira BMTni isloh qilish dasturi bo‘yicha Afrikaga ajratiladigan Xavfsizlik Kengashidagi ikki

o‘rindan biriga mos kelishini bir qator omillar bilan izohlaydi. Buni isbotlash uchun ko‘pgina dalillarni keltirib o‘tadi. Misr tashqi ishlar vaziri Ahmed al- Hait shunday deydi: “Misr butun Afrika bo‘yicha eng katta iqtisodiyotga va xalqaro hamjamiyat bilan keng aloqalar o‘rnatishga imkon beruvchi eng ko‘p diplomatik missiyaga ega. Bundan tashqari Misr ko‘plab xalqaro tinchlikparvar operatsiyalarda qatnashayotgan ko‘psonli armiyaga ega. Shunday ekan arab, islom va O‘rtayer dengizi nomidan Xavfsizlik Kengashida qatnashishi mumkin bo‘lgan Afrika a‘zosi bo‘la oladi. Misr buning uchun kerakli yordamni arab davlatlaridan oladi”.

Misrning kelgusidagi taraqqiyoti va istiqbolini ta‘minlovchi omillar qatoriga geografik joylashuvini keltirishimiz mumkin. Misr Arab Sharqining ikki qismini – Mag‘rib va Mashriqni bir-biri bilan bog‘labgina qolmay, turli madaniyatlar tutashgan markazda joylashgan. Bu Misrning bir paytning o‘zida bir necha mintaqaning xalqaro munosabatlarida faol ishtirokchi bo‘lish imkonini beradi.

Chunki u Afrika, Osiyo va O‘rta Yer dengizi mintaqalari tutashgan joyda joylashgan. XX-XXI asr davomida mana shu mintaqalar bilan faol hamkorlik munosabatlarini o‘rnatib, integratsion tashkilotlarga a‘zo bo‘ldi. Suvaysh ustidan Misrning to‘laqonli mustaqilligi uning xalqaro maydondagi strategik ahamiyatini oshirib yuboradi. Bu kanal orqali dunyo bo‘yicha 10% tashuvlar amalga oshiriladi.

Suvaysh kanalidan Misrga 2002-yil 1,9 mlrd dollar daromad kelgan bo‘lsa, 2004-yil bu ko‘rsatgich 3 mlrdga yetdi.

Misr iqtisodiyoti uchun qimmatga tushayotgan yana bir holat bu Arab-Isroil mojarosining davom etayotganidir. Chunki bu juda katta harbiy xarajatni talab qiladi. XXI asrda Misr o‘zining ko‘p sonli aholisi bilan mintaqada yetakchilik uchun davogarlardan biri bo‘ldi. Misr tashqi siyosati ko‘p qirraliligi va faolligi bilan, zamonaviy xalqaro munosabatlarning dolzarb masalalarini qamrab olganligi bilan munosib o‘rin egallaydi. Ko‘p sonli armiya nafaqat o‘z suverenitetini, balki mintaqa xavfsizligining garovi hamdir. Misr o‘z qo‘shnilari

bilan iliq va do'stona munosabatlar o'rnatib, mintaqaning ommaviy qirg'in qurollaridan holi bo'lishiga harakat qiladi.

Misr Arab Respublikasi davlat hokimiyati ko'pchilik davlatlarda amal qiluvchi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linadi.

Misrning qonun chiqaruvchi hokimiyati ikkita palatadan – Xalq kengashi (quyi palata) va Maslahat kenngashi (yuqori palata) tashkil topgan. MARning Xalq kengashi davlat hayotining eng muhim masalalari yuzasidan qonunlar qabul qilish huquqiga ega bo'lgan davlat organi hisoblanadi. Shuningdek, Xalq kengashi qonunchilik, moliya, siyosiy vakolatlarni ham o'zi qo'lida jamlaydi. Xalq kengashining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- Umumdavlat siyosatini ma'qullash;
- Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga qaratilgan davlat rejalarini qo'llab quvvatlash;
- Davlatning umumiy byudjetini tasdiqlash;
- Davlat byudjeti yuzasidan yillik so'nggi hisobotlarni taqdim etish;
- Ijro etuvchi hokimiyat faoliyati ustidan nazoratni amalga oshi rish (Xalq kengashining har bir a'zosi Bosh vazir, uning o'rinbosarlariga, vazirlar va ularning o'rinbosarlariga o'z vakolatlari yuzasidan murojaat qilish huquqiga ega; Bosh vazir, uning o'rinbosarlari, vazirlar va ularga bo'ysunuvchi shaxslar Xalq kengashi a'zolari savollariga javob berishga majbur);
- Xalq kengashi Bosh vazir, uning o'rinbosarlari, vazirlar va ularning o'rinbosarlari bilan munosabatda o'zaro ishonch masalasida qaror qabul qilishi mumkin. Vazirlar Xalq kengashi oldida umumiy siyosat uchun kollektiv javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Har bir vazir o'z vazirligi faoliyati uchun javobgar hisoblanadi;
- Xalq kengashi a'zolarining 1/10 qismi taklifi bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri Bosh vazirdan hisobot talab qilishi mumkin;
- Xalq kengashining har bir a'zosi qonunchilik tashabbusi huquqiga ega.

Respublika prezidenti zarur hollarda Xalq kengashini tarqatib yuborishi mumkin. Agar Xalq kengashi aniq asosga ko'ra tarqatib yuborilsa, yangi kengash o'sha asosga ko'ra tarqatib yuborilishi mumkin emas. Tarqatib yuborish to'g'risidagi qaror chiqqan kundan boshlab 60 kundan kechikmasdan Xalq kengashiga yangi saylovlar o'tkazilishi kerak.

MARning Maslahat kengashi (Sho'rolar kengashi) maqomi 1980-yil 22-maydagi Misr konstitutsiyasidagi o'zgartirishlar hamda 2007-yildagi tuzatishlar bilan qabul qilingan. Sho'rolar kengashining asosiy vakolatlari konstitutsiyaning 192-moddasida ko'rsatib o'tilgan:

- Konstitutsiyaning bir yoki bir nechta moddalariga o'zgartirish kiritish yuzasidan takliflarni tasdiqlash;
- Konstitutsiyaviy qonun, qonun loyihalarini tasdiqlash;
- Davlat hududini o'zgartirish yoki davlat suverenitetiga taalluqli masalalar yuzasidan shartnomalar, ittifoqlar va kelishuvlarni tasdiqlash.

Sho'rolar kengashi maslahat organi sifatida quyidagi masalalar yuzasidan taklif va tashabbuslar bilan chiqishi zarur:

- Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning ommaviy rejasi loyihasi bo'yicha;
- Prezident tomonidan tasdiqlangan qonun loyihalari bo'yicha;
- Davlat, arab dunyosi yoki jahondagi siyosiy jarayonlar bo'yicha Xalq kengashi yoki Prezidentga o'z fikrlarini taqdim qilishi mumkin.

Umuman Misrning yaqin o'tmishdagi tarixiga sinchiklab nazar tashlaydigan bo'lsak, davlat hayotidagi siyosiy munosabatlar ko'proq davlat rahbarining irodasiga bog'liq holda rivojlanadi. Bundan shuni ko'rish mumkinki, Misrda davlat rahbari bo'lgan prezident qo'l ostida kuchli markazlashgan hokimiyat shakllangan. Bu esa Misr davlat boshqaruvining qat'iy yo'nalishda, ustuvor maqsadlardan og'ishmay borishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Misr Arab Respublikasi

konstitutsiyasiga binoan, prezident davlat rahbari, Qurolli kuchlar oliy bosh qo'mondoni hamda ijro etuvchi hokimiyatning rahbari hisoblanadi. U xalq

suvereniteti, konstitutsiyani hurmat qilish, milliy birlikni ta'minlash va boshqa shu singari masalalarga javobgar hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, prezidentning asosiy vakolatlari quyidagilardan iborat:

- Xalq kengashi a'zolarini tayinlash;
- Birinchi va ikkinchi vitse-prezidentni tayinlash va ularning vakolatlari doirasini belgilash;
- Joriy va favqulodda sessiyalarni o'tkazish uchun Xalq kengashi va Maslahat kengashini chaqirish;
- Qonunlarga rioya etilishini nazorat qilish;
- Davlatning ichki va tashqi siyosatini yo'lga qo'yish, xalqaro shartnoma va kelishuvlarni imzolash;
- Bosh vazirni tayinlash va uni lavozimidan ozod qilish;
- Vazirlarni tayinlash va ularni lavozimidan ozod qilish;
- Oliy harbiy va yuqori mansabdor shaxslar, diplomatlarni tayinlash;
- Qonunga binoan jazo choralarini yumshatish yoki avf etishi mumkin.

Shu o'rinda aytib o'tish o'rinliki, Misr davlat boshqaruvining tarixiy shakllanish jarayonlarida prezidentning oldida turgan eng bahsli muammo dunyoviy yoki diniy boshqaruv uslublaridan birini tanlash zarurati hisoblanib kelgan. XIX-XX asrlarda, hattoki XXI asrda ham Misrni boshqargan prezidentlarning ko'pchiligi harbiy sohada yuksak mavqega ega bo'lganligi bois mamlakatda diniy boshqaruvdan ko'ra, avtoritar-harbiy ko'rinishdagi boshqaruvni saqlab qolishga uringanligini guvohi bo'lish mumkin. Tarixchilarning qayd etishicha, XIX asr va XX asr boshlarida, deyarli yuz yil davomida (1820-1920) Misrda din e'tibor nuqtai nazardan ikkinchi o'rinda turgan. Bunga davlatni boshqargan Muhammad Ali (1805-1849) va uning nabirasi Ismoil (1863-1883) tomonidan mamlakatni modernizatsiya qilish bo'yicha keng qamrovli islohotlarning boshlanganligi asosiy sabab bo'ldi. Muhammad Ali asos solgan islohotlar mohiyati ni jamiyat hayotining barcha

sohalarini tubdan yangilash hamda Misrni harbiy-iqtisodiy jihatdan qudratli davlatga aylantirish maqsadi tashkil qiladi.

Misr Arab Respublikasi davlat boshqaruvi jarayonlarini tahlil qilishda harbiylar hokimiyatining o‘rnini e’tirof etmaslikning imkoni yo‘q. Chunki, 1952-yildan buyon mamlakatda faqat harbiylar boshqaruvi joriy etilganini ko‘rish mumkin.

Masalan, qirol Foruq 1952-yilda harbiy to‘ntarish natijasida taxtdan ag‘darilib, Jamol Abdul Nosir boshchiligidagi “Ozod ofitserlar” guruhi mamlakat boshqaruvining muhim kuchiga aylandi. Jamol Abdul Nosirdan so‘ng hokimiyatga kelgan Anvar Sadatning harbiy parad paytida suiqasd orqali yo‘q qilinishi va keyingi prezidentlik kursisini harbiy vitse-prezident Husni Muborak tomonidan egallanishi mamlakat tarixida harbiylar boshqaruvining nechog‘lik kuchli mavqega ega ekanligini ko‘rsatib beradi.

1955-yil 28-martda general-mayor Muhammad Najibdan keyin Misr prezidenti vazifasini bajaruvchi Jamol Abdul Nosir Misr davlat boshqaruvining oltita tamoyilini ma’lum qildi. Ular quyidagilar:

- imperializmni batamom yo‘qotish;
- feodalizm qoldiqlariga barham berish;
- kapitalistik monopoliyalar va ularning siyosiy ta’sir doiralarini yo‘q qo‘lib tashlash;
- ijtimoiy adolat muhitini vujudga keltirish;
- kuchli milliy armiyani barpo etish;
- chinakam demokratik tizimni joriy qilish.

1956-yil 23-iyunida Misr Arab Sotsialistik Respublikasi deb e’lon qilinuvchi yangi konstitutsiya qabul qilindi. Mamlakatda bir partiyali tuzum o‘rnatildi. Islom rasmiy din deb e’lon qilingan bo‘lsa-da, u faqat jamiyat hayotidagi mavqeni saqlashi lozim edi. Boshqacha aytganda, islom dinining davlat boshqaruviga aralashishiga yo‘l qo‘yilmadi. Ushbu davrda mamlakat prezidentligiga asosiy va yagona nomzod Jamol Abdul Nosir edi. Jamol Abdul

Nosir davlat boshqaruvida sotsialistik yo‘nalishga moyil bo‘lgan islohotlarni amalga oshirdi. U yerga xususiy egalikni cheklab, ortiqcha yerlarni musodara qildi va ularni kam yerli hamda yersiz dehqonlarga bo‘lib berdi. Muxolifat qattiq ta‘qib ostiga olindi. Avvaliga inqilobni qo‘llab-quvvatlagan “Musulmon birodarlar” qonundan tashqari deb e‘lon qilinib, sotsialistik boshqaruvga qarshi o‘zgacha qarash tarafdorlari qattiq siquvga olindi va qamoqqa tashlandi.

1970-yilda hokimiyat tepasiga kelgan Anvar Sadat dastlab Nosir sotsializmi yo‘lidan bordi. Biroq, keyinchalik 1974-yildan boshlab AQSHning kapitalistik boshqaruv uslubi tomon o‘zgarishni amalga oshirdi. Albatta, bunga asosiy sabab Yaqin Sharqdagi vaziyatga AQSHning aralashuvi hisoblanadi. Aynan 1974-yildan boshlab A.Sadat “intifax” deb atalgan xususiy tadbirkorlikni qo‘llab - quvvatlovchi “ochiq eshiklar” siyosatini e‘lon qildi. “Ochiq eshiklar” siyosatining negizida Misr iqtisodiyoti G‘arb va Amerika mablag‘larining oqib kelishi bilan jonlanishi kerak edi. 1979-yil 26-martda Misr va Isroil o‘rtasida imzolangan Kemp-Devid tinchlik shartnomasi mamlakat boshqaruviga qarshi islomiy kuchlarning g‘alayon ko‘tarishiga olib keldi. Mana shunday vaziyatda Musulmon birodarlar hokimiyatga intilayotgan qudratli siyosiy kuchga aylana bordi. Oddiy xalqning ko‘z o‘ngida “Musulmon birodarlar” byurokratik qonunsizlikka, poraxo‘rlikka, to‘rachilikka qarshi kurashuvchilar edi va ularning qonundan tashqari deb e‘lon qilinishi, aksincha, ular ta’sirining oshishiga olib kelardi. Ular Misrning hukmron tabaqasini islomdan chekinishda ayblar ekanlar, barcha musulmonlarni jihod – muqaddas urushga chaqirardilar va haqiqiy, islomona boshqarishni talab qilardilar. Bunda jihod davomida ko‘ngillilarning o‘limiga dinning eng ulkan ulug‘vorligi deb qaralardi.

1981-yil 6-oktabrda harbiy parad davomida Anvar Sadatning o‘ldirilishi Misr davlat boshqaruvida yangi o‘zgarishlarni olib kelishi ehtimoli haqida gapirila boshlandi. Lekin bunday ulkan yoki keskin o‘zgarishlar vujudga kelishi sodir bo‘lmadi. Albatta, davlat boshqaruvida turli xil islohotlar yo‘lga qo‘yildi,

biroq bu islohotlar oldingi harbiy avtoritar boshqaruv unsurlaridan deyarli farq qilmasdi.

Mamlakat prezidenti lavozimini egallagan Husni Muborak mamlakat harbiylari orasida kuchli fitna borligini juda yaxshi bilardi. Ular orasida “Musulmon birodarlari” tarafdorlari ham, gʻarbiy kapitalizm rivojlanish tarafdorlari ham mavjud edi. Shu boisdan Husni Muborak oʻz boshqaruvining dastlabki davrlaridanoq mutaassib va radikal koʻrinishdagi oqimlardan armiyani tozalash ishlarini olib bordi.

MARning davlat mexanizmida asosiy oʻrinlardan birini ijro etuvchi hokimiyat (Vazirlar kengashi) egallaydi. Vazirlar kengashi davlatning oliy ijroiya maʼmuriy organi boʻlib, Bosh vazir, vazirlar va ularning oʻrinbosarlaridan tashkil topgan.

Vazirlar kengashining asosiy vakolatlari sifatida quyidagilarni sanab oʻtish mumkin:

- umumdavlat siyosatini ishlab chiqish va uni hayotga tadbiq etilishini nazorat qilish;
- qonunlar va qarorlar ijrosini taʼminlash yuzasidan maʼmuriy qarorlar qabul qilish;
- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish rejasi, davlat byudjeti loyihalari va boshqa qonun loyihalarini tayyorlash;
- qonunlarning ijrosini nazorat qilishi, shuningdek davlat xavfsizligini taʼminlash, fuqarolarning huquqlari va davlat manfaatlarini muhofaza etish.

Konstitutsiyaga binoan, hukumat aʼzolari ham prezident oldida va ham Xalq kengashi oldida javob beradi. Biroq, taʼkidlash joizki, vazirlarning qonunchilik hokimiyati oldidagi javobgarligi faqat rasmiy boʻlib, hukumat hayotda faqat prezidentga boʻysunishini amaliyot koʻrsatmoqda. Buning asosiy sababi shundan iboratki, amaliyotda faqat prezident hukumat aʼzolarini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi. Qolaversa, prezident vazirlarning faoliyati yuzasidan hisobot berishini talab qiladi, shuningdek Vazirlar kengashi yigʻilishini chaqiradi

MAR sud hokimiyati tizimi sud tizimining mustaqiligi va odilligi prinsipiga asoslanadi. Sudyalar faqat Misr fuqarosi bo'lishi zarur. Birinchi instansiya sudlari uchun sudyalar 30 yoshdan kam bo'lmasligi, apelyatsiya sudlaridagi sudyalar esa 40 yoshdan kam bo'lmasligi kerak. MARdagi barcha sud organlari tarkibi prezident huzuridagi Oliy kengash magistraturasi tomonidan tayinlanadi. Sud hokimiyati tizimida konstitutsiyaga rioya qilinishini n azorat qilish ishlarini Oliy konstitutsiyaviy sud amalga oshiradi.

Misr prokuratura tizimi prezident tomonidan tayinlanadigan Bosh prokuror tomonidan boshqariladi. Har bir gubernatorlikning o'z prokurori mavjud bo'lib prokuratura xodimlari Adliya vazirligi tomonidan tayinlanadi.

Shu bilan birgalikda MAR davlat boshqaruvida shariat normalari qonunchilik tizimining muhim manbasi hisoblanadi. Shariat normalari asosan jamiyatda oila nikoh munosabatlari, axloqiy normalar, diniy marosimlarni amalga oshirish qoidalarini nazorat qiladi. Biroq, MAR konstitutsiyasi dunyoviy xarakterga ega bo'lganligi bois musulmon huquqi normalari ma'lum darajada cheklangan.

Yuqoridagilardan kelib chiqish aytish mumkinki, Misr Arab Respublikasining davlat boshqaruvi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda rivojlangan davlatlarning tajribasiga asoslanadi. Barcha boshqaruv organlari faoliyati jahonda umume'tirof etilgan huquq normalari bilan muvofiqlashtirilib, mamlakat konstitutsiyasida o'z aksini topgan.

Har qanday davlatning qudratini ko'rsatib beruvchi bir qator muhim omillar mavjudki, ular orasida buyuk tarixiylik omili ajralib turadi. Turkiya va Misr ham nafaqat musulmon dunyosi, balki butun jahon tamaddunining eng boy va tarixiy o'lkalari hisoblanadi. Mazkur mamlakatlar o'zining tarixiy rivojlanish dinamikasida, shuningdek, islomiy rivojlanish yo'nalishida o'ziga xos yo'lni bosib o'tgan mintaqaviy davlatlar toifasiga kiruvchi kuch markazlari hisoblanadi.

Ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarning turli xil yo'nalishlarini ko'rib chiqishdan avval har bir davlatning tashqi siyosati, geosiyosiy rivojlanishi va mintaqa miqyosidagi roliga alohida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Turkiya Respublikasi Usmonlilar imperiyasining siyosiy merosxo'ri sifatida juda qulay geosiyosiy hududda joylashgan. Turkiya Osiyoning janubi-g'arbi, Yevropaning janubiy qismida joylashgan bo'lib, mamlakat O'rta Yer, Marmar, Egey va Qora Yer dengiziga chiqishga imkon beradigan, shuningdek, Bosfor va Dardanel bo'g'ozlari chorrahasi ekanligi, hech bir istisnosiz, Turkiyani "Osiyo va Yevropa ko'prigi" deb atash imkonini beradi. Shu singari muhim va istiqbolli omillar Turkiyani mintaqaviy siyosatdagi roli va ahamiyatini yanada oshiradi. Rasmiy Anqaraning tashqi siyosati mintaqadagi o'zgarishlar bilan hamohang tarzda bo'lib kelayotganligini ko'rish mumkin. Turkiya tashqi siyosatini quyidagi bosqichlarga bo'lib chiqish orqali uning ustuvor yo'nalishlaridagi o'zgarishlarni aniqlash mumkin:

Birinchi bosqich – 1923-1950-yillar (Turkiya Respublikasining tashkil topishi va mamlakatda Mustafo Kamol Otaturk olib borgan islohotlar natijasida Turkiya xalqaro maydonda o'z o'rniga ega bo'lishga intiladi);

Ikkinchi bosqich – 1945-1974-yillar ("Sovuq urush"ning boshlanishi natijasida Turkiyaning xalqaro munosabatlarda AQSh boshchiligidagi G'arb davlatlari bilan hamkorlik munosabatlari mustahkamlanadi va tashqi siyosiy strategiya bir qutblilikka asoslanadi);

Uchinchi bosqich – 1974-1980-yillar (Kipr muammosini hal qilish masalasida G'arb davlatlari, ayniqsa AQSh Turkiyani aybdor davlat sifatida ko'rsatadi va hamkorlik munosabatlari sovuqlashishi kuzatiladi. Natijada Turkiya tashqi siyosiy strategiyasini o'zgartirishga majbur bo'ladi);

To'rtinchi bosqich - 1980-2002-yillar (Turkiyada hokimiyat to'natarilishi natijasida harbiylarning davlat boshqaruvini qo'lga kiritganidan so'ng, AQSh bilan aloqalar qayta tiklana boshlaydi. Bundan tashqari, Sovet Ittifoqi parchalangandan so'ng Turkiya tashqi siyosatida Kavkazorti, Markaziy Osiyo va

Bolqon mintaqasi muhim rol o'ynab, Anqara bu hududlarni o'z ta'sir doirasiga olishi kuzatiladi);

Beshinchi bosqich – 2002-2016-yillar (hokimiyatga kelgan ATP tashqi siyosat vektorini bir qutblilikdan ko'p qutblilikka o'tishini boshlab berdi).

Oltinchi bosqich – 2016-yildan hozirgi kungacha (2016-yil 15-iyulda amalga oshirilgan harbiy to'natarish muvaffaqiyatsiz yakunlandi va Turkiya Prezidenti Rajab Tayip Erdo'g'on tomonidan to'natarish tashabbuskori sifatida Fathulla Gulen va uni qo'llab-quvvatlagan AQSh baholandi. Natijada Amerika bilan munosabatlar sovuqlashib Turkiya tashqi siyosatidagi yo'nalishlar Rossiya, Eron va boshqa mamlakatlar bilan yaqinlashish yo'nalishiga o'ta boshladi).

Turkiyaning tashqi siyosati shakllanishi va keyingi bosqichlarda asosiy yo'nalish sifatida Yevropaga intilish sa'y-harakatlari, jumladan, Yevropa Ittifoqi a'ziligiga kirish masalalarini hal etilmasligi, Turkiyani rivojlanayotgan musulmon mamlakatlari, shuningdek, turkiyzabon davlatlar bilan munosabatlarni mustahkamlashga chorladi va buni "Sharqqa burilish" degan ibora bilan atasak, to'g'ri bo'ladi.

So'nggi yillarda Turkiyaning iqtisodiy jihatdan shiddat bilan rivojlanishi va mamlakatdagi siyosiy hayotning demokratlashishi, uning nafaqat musulmon olamida, balki butun boshli rivojlanayotgan mamalakatlar uchun iqtisodiy-siyosiy modelga aylanishiga sabab bo'lgan edi. Bunday ijobiy pozitsiyadan foydalangan Turkiya, o'zining siyosiy ambitsiyalarini yaqin qo'shni mamlakatlarga yoya boshladi. Rivojlanishning asosiy sababchisi bo'lmish iqtisodiy va siyosiy tizimga zarar yetkazmaslik va uni ushlab turish maqsadida Turkiya o'zini o'rab olgan siyosiy jihatdan beqaror bo'lgan qo'shni mamlakatlar, hamda o'zining Yevropa va Osiyo, Shimol va Janub o'rtasidagi siyosiy-geografik pozitsiyasi (bir vaqtning o'zida ham qulay, ham xavfli joylashish) tufayli to'qnashuvlardan saqlanish maqsadida zamonaviy tashqi siyosiy konsepsiyasini ishlab chiqqan edi.

Nazorat uchun savollar:

1. Xalqaro munosabatlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishi bosqichlarini sanab bering.
2. Mintaqa iqtisodiyotiga ta'sir etuvchi omillarni aytib bering.
3. Transmilliy tahdidlar va global muammolarning mintaqaga tasirini izohlab bering.
4. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarining jahon iqtisodiy tizimida qanday o'ringa ega?
5. Yaqin Sharq mamlakatlarining tashqi iqtisodiy faoliyatini izohlab bering.
6. O'rta Sharq mamlakatlarining iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G'arb mamlakatlarining tutgan o'rni haqida nimalarni bilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – T.: O'zbekiston, 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. – T.: O'zbekiston, 2017.
3. Hettne B. Globalism and the New Regionalism (Textbook) –L. 2014.
4. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari (ukuv kullanma). – T.: 2013.
5. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va G'arb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.

6. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.
7. Kortunov S.V. Konseptualniye osnovi natsionalnoy i mejdunarodnoy bezopasnosti (uchebnoye posobiye). –M, 2007
8. Djurayev S., Kasimova N., Sovremenniye problemi mejdunarodnix otnosheniy (uchebnoye posobiye). - Tashkent: Akademiya, 2008;
9. Xantington S. Tretya volna. Demokratizatsiya v konse XX veka/ Per. s angl. L.Y.Pantinoy.–M.: ROSSPEN, 2003.
10. Borishpolets K.P. Metodi politicheskix issledovaniy: Uchebnoye posobiye dlya studentov VUZov. – M.: Aspekt Press, 2005.
11. Mangeym Dj.B., Rich R.K. Politologiya: metodi issledovaniya/ Per. s angl. T.L.Vetoshkinoy i dr. M.: Aspekt Press, 2005.
12. Muntyan M.A. Osnovi teorii mejdunarodnix otnosheniy. M., 2007, S. 270.
13. Ol Maktum M. b. R. Ru'yati: at-taxaddiyat fi sibak at-tamayyuz. Dubay, 2009, S. 223.

Test savollari

1. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarining jahon iqtisodiyotidagi asosiy ahamiyati nima bilan belgilanadi?

- A) Turizm sohasi bilan
- B) Neft-gaz resurslari va strategik joylashuvi bilan
- C) Faqat qishloq xo'jaligi bilan
- D) Biologik resurslar bilan

✓ To'g'ri javob: B

2. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin va O'rta Sharq davlatlarining asosiy eksport mahsuloti hisoblanadi?

- A) Avtomobillar
- B) Kompyuter texnologiyalari
- C) Neft va tabiiy gaz

D) To'qimachilik mahsulotlari

✓ To'g'ri javob: C

3. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari jahon iqtisodiyotida qaysi sohada muhim o'rin tutadi?

A) Energetika sohasida

B) Kosmik tadqiqotlarda

C) Biotexnologiya sohasida

D) Faqat turizm sohasida

✓ To'g'ri javob: A

4. Quyidagi tashkilotlardan qaysi biri neft eksport qiluvchi davlatlarni birlashtiradi?

A) NATO

B) OPEK

C) SHHT

D) YUNESKO

✓ To'g'ri javob: B

5. Yaqin va O'rta Sharq davlatlarining jahon iqtisodiy tizimidagi rolga qaysi omil kuchli ta'sir qiladi?

A) Energetik resurslar narxi

B) Iqlim sharoiti

C) Faqat aholi soni

D) Sport tadbirlari

✓ To'g'ri javob: A

6. Quyidagilardan qaysi davlat Yaqin Sharqning yirik neft eksport qiluvchi davlatlaridan biri hisoblanadi?

A) Saudiya Arabistoni

B) Yaponiya

C) Germaniya

D) Braziliya

✓ To'g'ri javob: A

7. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish deganda nima tushuniladi?

- A) Faqat neft sohasini rivojlantirish
- B) Iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantirish
- C) Qishloq xo'jaligidan voz kechish
- D) Tashqi savdoni cheklash

✓ To'g'ri javob: B

8. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarining xalqaro iqtisodiy aloqalariga misol bo'ladi?

- A) Xalqaro investitsiyalar va savdo munosabatlari
- B) Faqat madaniy festivallar
- C) Sport musobaqalari
- D) Arxeologik tadqiqotlar

✓ To'g'ri javob: A

9. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari uchun "energetik diplomatiya" nima?

- A) Turizmni rivojlantirish siyosati
- B) Neft va gaz orqali xalqaro iqtisodiy ta'sir ko'rsatish
- C) Tabiiy ofatlarga qarshi kurash
- D) Qishloq xo'jaligi islohotlari

✓ To'g'ri javob: B

10. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarining jahon iqtisodiyotidagi ahamiyatini oshirayotgan omil qaysi?

- A) Geostrategik joylashuv va transport yo'laklari
- B) Faqat iqlim sharoiti
- C) Dengiz mahsulotlari
- D) Milliy sport turlari

✓ To'g'ri javob: A

5-BOB. YAQIN SHARQ MUSULMON MAMLAKATLARINING TABIIY VA MEHNAT RESURLARI

Reja:

1. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlarining tabiiy resurslari va ulardan foydalanish darajalari.
2. Yaqin Sharq mamlakatlarida mehnat resurslarining jamlanishi va ularning mintaqa iqtisodiyotiga ta'siri.
3. Yaqin Sharq mamlakatlarining tashqi iqtisodiy faoliyati.
4. Yaqin Sharq mamlakatlarining iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G'arb mamlakatlarining tutgan o'rni.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Yaqin Sharq, tabiiy resurs, mehnat resurslari, ichki siyosat, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, jahon siyosati, mintaqaviy siyosat, O'rta Sharq, Shimoliy Afrika, Arab Afrikasi, Arab Mag'ribi, Fors ko'rfaz.*

Mehnat resurslari bandligini oshi-rishning asosiy yo'nalishlaridan biri mehnat migratsiyasi hisoblanib, uning asosini ishchi, xizmatchi, turli soha mutaxassislari, ilmiy-texnik xodimlar, ma-daniyat va san'at sohasidagi kadrlarning ko'chib yurishi tashkil etadi. Shu o'rinda migratsiya kategoriyasining o'ziga to'xtalib o'tamiz.

Migratsiya so'zi lotincha «migrans» so'-zidan olingan bo'lib, u odamning doimiy yoki vaqtinchalik yashash uchun bir hududdan ikkinchi bir hududga ko'chishini bildiradi. Migratsiya jarayonining kelib chiqishi qadimgi vaqtga, ya'ni dastlabki mehnat taqsimoti vujudga kelishi va chorvachilikning dexqonchilikdan ajralib chiqishi davriga borib taqaladi.

Xalqaro mehnat migratsiyasi ishchi kuchining jahon mamlakatlari orasida ko'chib yurishi bo'lib, u tashkiliy yoki stixiyali ko'chish jarayonida kechadi

hamda bir qator omillar bilan belgilanadi. Bu omil shartli ravishda iqtisodiy, demografik, siyosiy omillarga bo‘linib, ular o‘zaro bog‘langan. Bular orasida iqtisodiy omil eng asosiysi hisoblanadi. Mehnat zaxira-sining xalqaro migratsiya natijasida o‘ziga xos bo‘lgan tovar, ya’ni ishchi kuchiga aylanishi kuzatiladi. Uning boshqa tovardan asosiy farqi shundaki, ishchi kuchi o‘zi boshqa tovarning ishlab chiqarish omili-dir. Mehnat zaxirasi ortiqcha bo‘lgan mam-lakat ishchi kuchini eksport qilishi natijasida, birinchi navbatda, ishsizlik sonini kamaytirishga erishadi hamda xori-jiy valyuta kelishini ta’minlaydi.

Biroq, ikkinchi tomondan, yuqori malaka-li mutaxassisning tashqariga chiqib ketishi ushbu mamlakatning texnologik imkoniyatini, uning umumiy ilmiy va madaniy darajasining kamayishiga olib keladi.

Umuman, migratsiya jarayonini amalga oshirishda iqtisodiy omillardan tashqari boshqa ta’sirlar ham mavjudki, ular qatoriga ekologik, psixologik, huquqiy omillarni kiritish mumkin.

Yangi tarixda birinchi bor ishchi kuchining ommaviy tarzda ko‘chishi XVII asrda Afrikadan Amerikaga qullarning olib kelinishida ko‘rindi. AQShda quldorlikning bekor qilinishi natijasida ik-kinchi bir katta oqimning Yevropadan AQShga emigratsiya qilinishi boshlandi.

Iqtisodiy migratsiya bir qancha turlarga bo‘linadi:

1. Ta’lim olish maqsadidagi migratsiya.

Miqdoran cheklangan fuqarolarni bir necha oy yoki yilga rivojlangan mamlakatlarning davlat va xususiy korxonalariga yangi zamonaviy malakalarga ega bo‘lish, zamonaviy texnologiyalarni o‘rganib qaytish maqsadidagi harakatlanuvchi ko‘chishidir. Bu ko‘rinishdagi migratsiya natijasida olingan ish tajribasi mamlakatga qaytib kelingandan keyin o‘zining yuqori samarasini beradi.

2. Yuqori texnik kasb-korlik, boshqaruv mahoratiga ega bo‘lgan, shuningdek, ishbilarmon kishilar xorijiy davlatlarda hech qanday to‘siqlarsiz joylashib oladilar.

Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasini muddati bo'yicha quyidagilarga bo'lish mumkin:

- butunlay (qaytib kelmaslik) migratsiya – aholining boshqa mamlakatga doimiy yashash uchun borishi;
- vaqtinchalik (qaytib kelinadigan) migratsiya – aholining boshqa mamlakatga ma'lum muddatga borishi;
- mavsumiy migratsiya – aholining boshqa mamlakatga ma'lum bir vaqt mobaynida va ma'lum bir muddatga borishi (masalan qishloq xo'jaligi ishlari uchun);
- mayatnikli migratsiya (ko'p takrorla-nadigan) – ishchilar bir mamlakatda yashaydilar, lekin doimo yoki vaqtincha boshqa mamlakatda ishlaydilar. Bu jahon hamjamiyatining chegaradosh mamlakatlariga xosdir (Polsha, Germaniya). Mehnat migratsiyasi o'zining ish joyini o'zgartirishiga qaratilgan harakatdir. Mehnat migratsiyasi 2 turga bo'linadi.

1. Ichki mehnat migratsiyasi – bir mamlakat miqyosida ishchi kuchining harakatlanishi.

2. Tashqi mehnat migratsiyasi – bir mamlakat hududidan ikkinchi bir mamlakatga ishchi kuchining ko'chishi.

Ichki mehnat migratsiyasi milliy qonunlar, mehnat kodeksi orqali boshqariladi, tartibga solinadi. Tashqi mehnat migratsiyasi milliy qonunchilik meyorlari, BMT standartlari va Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) ko'rsatma va tavsiyanomalariga muvofiq keluvchi davlatlararo keli-shuvlar asosida boshqariladi.

Tashqi mehnat migratsiyasi xalqaro iqtisodiy aloqalarda muhim o'rin tutib, avvalo ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlarda ishsizlik sonini qisqartirib, ularga ishchi kuchini qabul qilgan mamlakatlar tomonidan xorijiy valyuta kelib tushishini ta'minlaydi.

Jahon iqtisodiy aloqalarida mehnat migratsiyasi muhim ahamiyat kasb etib, xalqaro mehnat bozorlarining asosiy markazlari ma'lumdir. Xalqaro mehnat

bozorining birinchi markazi AQShdir. Bu mehnat bozorining o'ziga xos xususiyati shundaki, avvalo ilmiy-texnikaviy xodimlar yollanadi, yuqori malakali muta-xassislar ishga qabul qilinib, Yevropa va dunyoning boshqa mamlakatlaridan turli sohalar bo'yicha yuqori professional malakaga ega bo'lgan mutaxassislar yollanadi.

Xalqaro mehnat bozorining ikkinchi markazi G'arbiy Yevropa mamlakatlari hisoblanadi. G'arbiy Yevropa mamlakatla-ri Yevropa Ittifoqiga kiruvchi rivojlangan mamlakatlar, Shimoliy Afrikaning arab davlatlaridan va Yaqin Sharq, Shimo-liy Yevropa va MDH mamlakatlaridan ishchi kuchini jalb qiladi (1-rasm).

1-расм. Халқаро меҳнат миграцияси ўчоқлари¹.

Xalqaro mehnat bozorining asosiy markazlaridan yana biri Yaqin Sharqdagi neft qazib chiqaruvchi va uni qayta ishlovchi arab mamlakatlari hisoblanadi.

Yaqin Sharqdagi neft qazib chiqaruvchi va uni qayta ishlovchi arab mamlakatlari arzon ish haqi evaziga ishchilarni jalb qilib, ularni asosan Hindiston, Pokiston, Bangladesh, Filippin, Misr, Koreya mamlakatlari fuqarolari tashkil qiladi.

Yangi industriyalashgan mamlakatlar.

Bir qator Janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlarining rivojlanishi natijasida, vaqtinchalik ishga yollanuvchi immigrantlarning soni sezilarli oshdi. Singapur, Koreya Respublikasi, Tayvan va Malayziya malakasiz ishchilarni jalb qilib, hozirda ushbu davlatlar xorijiy ishchilar oqimining ko'pligi sababli, uni cheklab, nazorat qilishni kuchaytirmokda.

Hozirda jahon xo'jaligida ishchi kuchining sifatiga talab oshib bormoqda.

Ishchi kuchini import qilgan mamlakatning tadbirkorlari, fermerlari katta foyda ko'radilar.

Hozirgi zamon migratsiyasi o'tgan asrlardagi migratsiyadan quyidagi xususiyatlari bilan farq qilishini ko'rsatish mumkin:

- xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining jami migratsiya oqimidagi ko'lamida ustun kelishi. Migratsiya butun dunyoni qamrab ola boshladi. XX asrning oxirgi o'n yilligida dunyoda 45 mln mehnat migrantlari mavjud bo'lgan bo'lsa, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra XXI asr boshida dunyo miqyosida 200 mln migrant mavjud bo'lib, shundan 90 mlni , 2013 yilda esa 105 milliondan ortig'i mehnat migrantlarini tashkil etdi ;

- xalqaro mehnat migratsiyasining ri-vojlanişida demografik omillarning o'zni oshib borishi;

- xalqaro mehnat migratsiyasining geografik kengashi (xalqaro mehnat migratsiya sida qatnashayotgan mamlakatlar soni ko'paymoqda). Agar 50-70 yillarda migra siya asosan rivojlanayotgan mamlakatlar-dan industrial rivojlangan mamlakatlarga bo'lgan bo'lsa, o'tgan asrning 80-yil-lardan boshlab esa migratsiya jarayoni, aksincha, xorijiy ishchilar rivojlangan davlatlardan kam rivojlangan mamlakatlar tomon oqib kela boshladi;

- mehnat migratsiyasining iqtisodiy ahamiyati o'smoqda;

- migratsiya oqimlari tarkibining kengayishi (olimlar, mutaxassislar, ishchilar va boshqalar emigratsiya qilinmoqda). Shuningdek, mehnat resurslarining migratsiya siga xalqaro mehnat taqsimoti tamoyillariga asoslangan

ishlab chiqarishning zamonaviy texnologiyasi ham sabab bo‘lmoq da. Bu, asosan, jahon xo‘jaligi miqyosida ishlab chiqarishni tashkil qiluvchi transmilliy kompaniyalar faoliyati bilan bog‘liq;

- migratsiya shaklining kengayishi;

- norasmiy migratsiya ko‘lamini kengayishi. Taraqqiyotning hozirgi bosqichida ishchi kuchining norasmiy migratsiyasi ko‘payib bormoqdaki, bu jahon muammosiga aylandi. Bunday ishchilar ijtimoiy, huquqiy jihatdan himoyalalmagan bo‘lib, aksariyat hollarda yuqori malakali muta-xassislarning oddiy ishchi sifatida ishlashlari va mahalliy ishchilarga nisbatan bir necha barobar past haq olishlariga to‘g‘ri keladi. Bunday noqonuniy faoliyat oshkor bo‘lgan taqdirda ish beruvchi va ishchiga katta jarima solinadi. Dunyo miqyosida ishchi kuchining norasmiy migratsiyasi ko‘payib bormoqdaki, bu holat jahon muammosiga aylandi. 2013 yilda dunyo miqyosida migrantlar 230 mln kishidan iborat bo‘lgan .

Ba’zi mamlakatlarda aholining qarishi, jumladan Yevropaning aksariyat dav-latlarida migrantlarga zarurat tug‘diradi. 2012 yilda pul o‘tkazmalarining YAIM dagi ulushi Tojikiston, Qirg‘izis-tonda 31 foiz, Lesoto, Nepalda 25 foiz, Moldovada 24 foizdan iborat bo‘lgan.

2013 yilda jahon miqyosida pul o‘tkazma lari 414 mld dollardan iborat bo‘lgan.

Ba’zi mamlakatlarda mazkur pul o‘tkazma-lari YAIMning aksariyat qismini tashkil etgan holda ular iqtisodiyotining boshqa mamlakatlar iqtisodiyotiga qaramligini oshiradi. Masalan, 2013 yilda mazkur pul o‘tkazmalari Tojikistonda YAIMning 48 foizini, Qirg‘izistonda 31 foizini, Moldovada 24,5 foizini tashkil etgan.

2013 yilda pul o‘tkazmalari Hindis-tonda 71 mlrd dollar, Xitoyda 60 mlrd dollar, Filippinda 26 mlrd dollar, Meksikada 22 mlrd dollardan iborat bo‘lgan Dunyo aholisini migratsiyaga majbur etuvchi asosiy sabablar quyidagilardan iborat:

1. Xalqaro miqyosda ishsizlikning yuqoriligini keltirib chiqaruvchi sabablar faqat malaka, kasb-kordagina emas, buning asosiy sabablaridan biri rivojlanayotgan mamlakatlarning aksariyatida ishchilar ish haqining pastligidadir.

2. Rivojlanayotgan mamlakatlarning ko'pchiligida mehnat sharoitlari talablarga javob bermasligi va o'ta og'irligi.

3. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ish vaqtining haddan tashqari uzunligi.

4. Ish joylarida mavqeni oshirish im-koniyatlarining yo'qligi.

Shuning uchun ham Gaiti, Yamayka, Tobago aholisining 70 foizi, Salvador aholisining 1/5 qismi xorijda yashaydi.

Dunyo miqyosida mehnat bozoridagi mutanosiblikni ta'minlash uchun 2020 yilgacha 600 mln dan ortiq ish joyi yaratilishi kerak.

Jahon miqyosida chet elga ishlash uchun yuborilganlarning asosiy qismi 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar bo'lib, ular orasida tur-li darajadagi ma'lumotga ega bo'lgan erkaklar ko'pchilikni tashkil etadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, yuqori ma'lu-mot va kasbiy tayyorgarlik talab qilmay-di ganlar qurilish ishlariga jo'natilmoqda. Mehnat migrantlari orasida nisbatan yuqori darajadagi ish haqidan ham voz kechib, shartnoma muddati tugamasdan qaytib kelayotganlar ham mavjudki, bu holat mehnat sharoitining og'irligi bilan izohlanadi.

Mehnat migratsiyasida yuqori malakali mutaxassislar ulushining kengayishi kuzatilmoqda. Buning bir qancha jihatlari mavjud.

Birinchidan, mutaxassislar faqat «kaital» uchun emas, balki «bir vaqtniig o'zida kapital bilan birga yoki uning ketidan bormoqdalar». Bu, avvalambor, transmilliy korporatsiyalarning faoliyati bilan bog'liqdir.

Ikkinchidan, hozirgi vaqtda mutaxassislar migratsiyasi darajasiga xalqaro korporatsiyalarning «aqli boshlarni ovlash» faoliyati ham ta'sir etmoqda.

Uchinchidan, oliy ta'limning integra-siyalashuv tizimi alohida o'ringa egadir.

To'rtinchidan, dunyo miqyosida xalqaro migratsiyaning hozirgi zamon bosqichidagi o'ziga xos xususiyati shundaki, hozirda bu jarayonga davlat faol va

samarali tarzda aralashmoqda. U xalqaro mehnat bozorida-gi kelishuvlarni tartibga solib, migrantlarning boshqa mamlakatga chiqishi uchun ruxsat berishi va qaytib kelishi muddatini nazorat qilmoqda.

Beshinchidan, xalqaro mehnat migratsiyasining globallashuv xususiyati jahon hamjamiyatining barcha mamlakatlarini qam-rab olmoqda.

Xalqaro mehnat migratsiyasi ishchilarni «eksport qilayotganlar» uchun ham, «import qilayotganlar» uchun ham nisbatan birdek sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ko'pchilik industrial mamlakatlarda ular taraqqiyotining og'ir davrlarida faol ishchi kuchi emigratsiyasi amalga oshirilgan. Biroq muammolar hal qilina borishi bilan bu jarayonlar barqarorlasha boshladi.

Xorijiy ishchi kuchidan foydalanish hozirgi vaqtda ba'zi mamlakatlarda ishlab chiqarish jarayonining asosiy shartidir. Xorijiy ishchilardan faol foydalanadigan mamlakatlarda iqtisodiyotning ba'zi tarmoqlari ishchi kuchi importiga bog'liq. Masalan, Fransiyada immigrantlar qurilishda bandlarning yarmini, Belgiyada konchilarning chorak qismini tashkil etadi. Agar mamlakatga past malakali ishchilar kelsa, mehnat resursleri-dan ekstensiv foydalanish natijasida ishlab chiqarilgan tovarlarni iste'mol qiluvchilar va ish beruvchilar yutadi.

Yuqori malakali ishchi kuchini import qilish mutaxassisnlarni tayyorlashga ketadigan mablag'larni tejashga yordam beradi. Industrial davlatlarda tug'ilishning past darajadaliqi sharoitida va bandlik miqdori qisqarganda immigrantlar yordamida pensiya va ijtimoiy dasturlarni yetarli darajada saqlab turishga harakat qilinadi.

Ba'zi davlatlar uchun xalqaro mehnat migratsiyasi jarayonlarida faol ishtirok etish quyidagi afzalliklarga ega bo'lishni ta'minlaydi:

- mehnat bozorida ma'lum darajada talab va taklif muvozanatiga erishiladi;
- migrantlar xorijiy korxonalarda mavjud mehnatni tashkil etish, uni boshqarish, unumli mehnat qilish va tegishli zamonaviy bilimlarni o'rganib, tajriba almashib qaytadilar;

– ishchi kuchini eksport qilish valyuta tushumlari manbalaridan biri bo‘ladi.

Masalan, Yaman, Misr, Pokiston, Burkina-Faso, Bangladesh, Marokash, Sudan, Turkiya va boshqa mamlakatlarda ishchi kuchi eksportidan keladigan daromadlar eksport tushumlarining asosiy qismiga aylangan.

Ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlar umu miy eksportining 25-50%igacha bo‘lgan miqdorni xorijda ishlayotganlarning pul jo‘natmalari (Yaman, Misr, Bangladesh, Sudan, Marokash, Turkiya, Pokiston) tashkil qilgan.

Xorijda ishlab kelgan fuqarolarda ma’lum darajadagi ishbilarmonlik, tadbirkorlikning xalqaro ish tajribasi mavjud bo‘ladi. Ijtimoiy taraqqiyotga kuchli ta’sir qiluvchi har qanday faoliyat kabi zamonaviy tashqi migratsiyada ham ayirboshlashning o‘ziga xos tartib-qoidalari davlat, davlatlararo miqyosda, ularni nazorat qilish mexanizmi yordami-da boshqarib boriladi.

Har bir davlat mehnat migratsiyasiga taalluqli siyosatni ishlab chiqishda bu jarayonga turlicha yondashadi va o‘z mamlakatiga mos keluvchi mezonlarni hisobga oladi. Jumladan, ishchi kuchining mamlakatlararo ko‘chib yurishi va

kuchayib borishining ijobiy tomonlari bilan birga salbiy tomonlari ham mavjud. Shuning uchun ko'p davlatlar bu jarayonga bevosita ta'sir etishning an'anaviy usullari hisoblangan kvotalash, litsenziyalash va turli xil ma'muriy rasmiyatchiliklar o'rnatish usullaridan keng foydalanadilar. Xalqaro mehnat bozorini tartibga solish import va eksport qiluvchi davlat-larning milliy qonunchiligi hamda hukumatlararo va idoralararo kelishuvlar asosida amalga oshiriladi. Xorijiy ishchi kuchining kirib kelishini cheklovchi hamda ularni o'z vatanlariga qaytib ketishini (remigratsiya) rag'batlantiruvchi byud jetdan moliyalashtirilgan dasturlar yordamida tartibga solinadi. Bunda immigrantlar sonini kamaytirish maqsadida tegishli talablar qo'yish, ya'ni ularning kasbiy malakasi, ma'lumoti, yoshi, sog'lig'i, soni va geografik tomondan kvotalanishi, bevosita va bilvosita kirib kelishini taqiqlash hamda boshqa cheklashlar asosida amalga oshiriladi. Remigratsiya esa qaytib ketayotgan immigrantlarga ma'lum pul to'lovlarini to'lash, immigrantlarni professional (kasbiy) tayyorlash orqali amalga oshiriladi.

Ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar uchun mehnat migratsiyasining bir qancha ijobiy tomonlari bilan birga salbiy tomonlari ham mavjud:

1. Ishchi kuchini eksport qiluvchilarda ishchi kuchini eksport qilish natijasida valyuta daromadlarida qo'shimcha manba paydo bo'ladi. Turkiya, Misr, Pokiston kabi davlatlarda ishchi kuchi migratsiyasidan muayyan daromadlar tushmoqdaki, bu mamlakatlar oldida turgan ba'zi muam-molarni hal qilish imkonini beradi.

Ayni vaqtda bunday usuldagina xorijiy valyutani topib iqtisodiy rivojlanishni takomillashtirish zararli bo'lib qoli-shi mumkin, shuningdek, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarning hal qilinmay qo-lishi iqtisodiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mehnat migrantlarining miqdorida, qolaversa, ular tomonidan o'z davlatlariga yuborayotgan pul o'tkazmalari («migro-dollar»lar) hamda bu

«migrodollar»larning mamlakatlar iqtisodiyotiga, shuningdek, migrantlarining iqtisodiy ahvo liga qanday ta'sir etayotganligidadir.

Hozirgi xalqaro iqtisodiy aloqalarda ishchi kuchini eksport qiluvchi ayrim mamlakatlar uchun bu soha valyuta tushumining asosiy manbalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Dunyo miqyosida ba'zi mamlakatlarda oilasi va yaqinlariga pul jo'natayotgan mehnat migrantlari ba'zi holatlarda o'z mablag'larini qarindoshlari, do'stlari orqali jo'natadilar. Bu esa rasmiy statis tikada hisobga olinmaydi va bu holat pul chiqib ketayotgan va kirib kelayotgan davlatlar iqtisodiyotida norasmiy jarayonlarning rivojlanishiga olib keladi.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, mehnat migrantlarining pul jo'natmalarining 40%dan ortig'i norasmiy yo'llar bilan amalga oshiriladi. Buning asosiy sabablaridan biri bu mehnat migrantlarining

ko'pchilik qismi (ularning 3/4 qismiga yaqin) hisobdan o'tmasdan hamda zarur bo'lgan hujjatlarsiz ishlashlaridir. Mehnat migrantlari bunday holatlarda rasmiy idoralarda «ko'rinish»ni xohlamaydilar yoki hujjatlari ish beruvchida turishi sababli pul jo'natishda rasmiy yo'llardan foydalana olmaydilar. Ularning 20-30%i o'z ish joylaridan tashqariga chiqmaydilar.

Shunday bo'lsada, jahonda mehnat migrantlarining aksariyati o'z pul jo'natmalarini banklar orqali amalga oshiradilar, so'ng bu banklarning doimiy mijozi-ga aylanadilar va o'z navbatida, banklar ham bunday mijozlarning iste'mol, ipoteka kreditlaridan foydalanishlarida, sug'urta xizmatlari bilan ta'minlashlarida ko'mak beradilar. Shuningdek, pul jo'natmalarining banklarda jamg'arilishi daromadlar miqdorining oshib borishiga olib keladi. Biroq mehnat migrantlarining pul jo'natmalari muayyan mamlakatlarda migrantlarning moddiy ahvoli yaxshilanishiga olib kelsada, migrantlar pul jo'natmalari migrodollarlar kirib kelgan davlatlarda tovar va xizmatlarga to'yinmagan pul massasining ortib ketishiga, natijada inflyatsiyaning oshishiga ham sabab bo'lishi mumkin.

2. Iqtisodiy konyunktura yaxshi bo'lmaganda va ishsizlar soni o'sganda, ishchi kuchi migratsiyasi bandlik muammosini ma'lum darajada hal qilib beradi. Biroq emmigratsiya, odatda, faqat mamlakat mehnat resurslarining 1-2%inigina bandligini ta'minlashi mumkin. Bu esa emmig-rant mamlakatdagi ishsizlikka sezilarli darajada ta'sir ko'rsata olmaydi.

3. Ko'pgina mamlakatlarning migrantlari o'z davlatlariga kelgandan keyin ishlab chiqarishning yangi usullarini joriy etganlar. Biroq ko'p migrantlar o'z davlat-lariga qaytmasdan, borgan joylarida qolib ketadilar. Shuningdek, ishchi kuchini jo'natayotgan va qabul qilayotgan mamlakat-lar o'rtasida texnologiya, sanoat tarkibi va ish joylarini tashkil etish o'rtasida farqlar mavjudligi o'z davlatlariga qaytayotgan migrantlar uchun qator muam-molarni keltirib chiqarishi mumkin.

4. Emigratsiya natijasida ishchi kuchi-ning taqchilligi kelib chiqsa ham bu ijobiy texnologik o'zgarishlar, ishchi kuchidan samarali foydalanishni keltirib chiqa-rishi mumkin.

Ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar, asosan, emigrantlarning xorij-dan o'z vatanlariga pul jo'natishlaridan foyda ko'rsalarda, shu bilan birga, emigrantlarning to'g'ridan-to'g'ri o'z mamlakatlari iqtisodiyotiga investitsiya qilish-lari hamda o'qitish, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xarakterdagi xarajatlarning kamayishi mamlakat YAMMning oshishi va to'lov balansiga ijobiy ta'sir qiladi. Bundan tashqari, emigrantlarning o'z vatanlariga to'plangan tajriba va malakalarni oshirib qaytishlari natijasida mamlakat bepul qo'shimcha malakali mutaxassislarga ega bo'ladi.

Immigrantlar esa iqtisodiy samara bilan bir qatorda salbiy oqibatlariga, masalan, mehnat bozorida ishchi o'rnini qisqartirib, mahalliy aholi o'rtasida ishsizlikni oshirishi ham mumkin.

Nazorat uchun savollar:

1. Yaqin Sharq mamlakatlarining iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G'arb mamlakatlarining tutgan o'rnini sanab bering.
2. Yaqin Sharq mamlakatlarining tashqi iqtisodiy faoliyati omillarini aytib bering.
3. Yaqin Sharq mamlakatlarida mehnat resurslarining jamlanishi va ularning mintaqqa iqtisodiyotiga ta'sirini izohlab bering.
4. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlarining tabiiy resurslari va ulardan foydalanish darajalari qanday o'ringa ega?
5. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlarining tabiiy va mehnat resurslari haqida nimalarni bilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – T.: O'zbekiston, 2016.
6. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. – T.: O'zbekiston, 2017.
7. Hettne B. Globalism and the New Regionalism (Textbook) –L. 2014.
8. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari (ukuv kullanma). – T.: 2013.
9. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va G'arb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.
10. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.

- 11.Kortunov S.V. Konseptualniye osnovi natsionalnoy i mejdunarodnoy bezopasnosti (uchebnoye posobiye). –M, 2007
- 12.Djurayev S., Kasimova N., Sovremenniye problemi mejdunarodnix otnosheniy (uchebnoye posobiye). - Tashkent: Akademiya, 2008;
- 13.Xantington S. Tretya volna. Demokratizatsiya v konse XX veka/ Per. s angl. L.Y.Pantinoy.–M.: ROSSPEN, 2003.
- 14.Borishpolets K.P. Metodi politicheskix issledovaniy: Uchebnoye posobiye dlya studentov VUZov. – M.: Aspekt Press, 2005.
15. Mangeym Dj.B., Rich R.K. Politologiya: metodi issledovaniya/ Per. s angl. T.L.Vetoshkinoy i dr. M.: Aspekt Press, 2005.
16. Muntyan M.A. Osnovi teorii mejdunarodnix otnosheniy. M., 2007, S. 270.
17. Ol Maktum M. b. R. Ru'yati: at-taxaddiyat fi sibak at-tamayyuz. Dubay, 2009, S. 223.

Test savollari

1.Yaqin Sharq musulmon mamlakatlarining asosiy tabiiy boyligi qaysi?

- A) O'rmon resurslari
- B) Neft va tabiiy gaz
- C) Ko'mir zaxiralari
- D) Oltin konlari

✓ To'g'ri javob: B

2. Quyidagilardan qaysi davlat yirik neft zaxiralariga ega?

- A) Saudiya Arabistoni
- B) Yaponiya
- C) Italiya
- D) Shvetsiya

✓ To'g'ri javob: A

3. Yaqin Sharq mamlakatlarida mehnat resurslarining muhim xususiyati nima?

- A) Aholining yuqori migratsiyasi
- B) Faqat qishloq aholisining ustunligi
- C) Tabiiy o'sishning pastligi
- D) Faqat malakali ishchilarning mavjudligi

✓ To'g'ri javob: A

4. Quyidagilardan qaysi omil Yaqin Sharq mamlakatlarida mehnat bozoriga ta'sir ko'rsatadi?

- A) Mehnat migratsiyasi
- B) Faqat iqlim
- C) Dengiz sathi
- D) Arxeologik obyektlar

✓ To'g'ri javob: A

5. Yaqin Sharq mamlakatlarida suv resurslari qanday ahamiyatga ega?

- A) Ahamiyatsiz
- B) Strategik tabiiy resurs hisoblanadi
- C) Faqat turizm uchun kerak
- D) Faqat sanoat uchun ishlatiladi

✓ To'g'ri javob: B

6. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin Sharq mamlakatlarining mehnat resurslari manbasi hisoblanadi?

- A) Yosh aholi qatlami
- B) Faqat pensionerlar
- C) Tabiiy resurslar
- D) Turistlar

✓ To'g'ri javob: A

7. Yaqin Sharq mamlakatlarida mehnat migratsiyasi asosan qaysi sohalarda yuqori?

A) Neft-gaz va qurilish sohasida

B) Faqat ta'lim sohasida

C) Faqat san'at sohasida

D) Biologiya sohasida

✓ To'g'ri javob: A

8. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin Sharq mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi?

A) Tabiiy resurslardan samarali foydalanish

B) Faqat importni oshirish

C) Qishloq xo'jaligini qisqartirish

D) Savdoni cheklash

✓ To'g'ri javob: A

9. Yaqin Sharq mamlakatlarida demografik o'sish qanday xususiyatga ega?

A) Past sur'atda

B) Yuqori sur'atda

C) Umuman o'smaydi

D) Faqat keksalar hisobiga o'sadi

✓ To'g'ri javob: B

10. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlarining iqtisodiyotida tabiiy resurslar qanday o'rin tutadi?

A) Ikkinchi darajali ahamiyatga ega

B) Asosiy iqtisodiy omil hisoblanadi

C) Faqat ichki bozor uchun xizmat qiladi

D) Faqat qishloq xo'jaligiga ta'sir qiladi

✓ To'g'ri javob: B

6- BOB. YAQIN SHARQ MUSULMON MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI VA TASHQI IQTISODIY FAOLIYATI HUSUSIYATLARI

Reja:

1. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari iqtisodiyotining jahon iqtisodiy munosabatlarida tutgan o'ri.
2. Yaqin Sharq mamlakatlari tashqi iqtisodiy faoliyati hususiyatlari va ularning mintaqa taraqqiyotiga ta'siri.
3. Yaqin Sharq mintaqasi iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatuvchi yangi aktorlar va omillar.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *iqtisodiyot, jahon iqtisodiy munosabatlari, aktor, mintaqa, ichki siyosat, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, jahon siyosati, mintaqaviy siyosat, Yaqin Sharq, O'rta Sharq, Shimoliy Afrika, Arab Afrikasi, Arab Mag'ribi, Fors ko'rfazi.*

Yaqin Sharq mintaqasi juda ko'p insoniy va tabiiy resurslarga ega, jahon neft qazib olish va eksportining katta qismini egallaydi va o'rtacha turmush darajasiga ega. Ushbu umumiy tavsif doirasida mamlakatlar resurslari, iqtisodiy va geografik hajmi, aholisi va turmush darajasi bo'yicha sezilarli darajada farqlanadi. Shu bilan birga, mintaqalararo o'zaro ta'sir kuchsiz bo'lib, asosan ishchi kuchi oqimi bilan chegaralangan, tovarlar va xizmatlar savdosi cheklangan. Ammo Exporting markazlashgan sotsialistik iqtisodiyoti va erkin bozor iqtisodiyotiga. Mintaqa neft qazib olish va eksport qilish bilan mashhur bo'lib, u ishlab chiqaradigan boylik va mehnatdan foydalanish orqali butun mintaqaga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda mintaqadagi ko'plab mamlakatlar o'z iqtisodiyotlarini diversifikatsiya qilish bo'yicha sa'y-harakatlarni amalga oshirdi. Ayrim mamlakatlar darajasida 1989-94 yillarda Yaqin Sharq ning

12 ta davlati bir xonali inflyatsiyaga erishdi va beshta mamlakat (Bahrayn, Quvayt, Ummon, Qatar va Saudiya Arabistoni) sanoat mamlakatlaridagi oʻrtacha koʻrsatkichdan yaxshiroq inflyatsiya koʻrsatkichlariga ega edi. Misr fiskal va pul-kredit siyosatini kuchaytirish orqali bu davrda inflyatsiyani sezilarli darajada pasaytirdi. Aksincha, Sudan butun davr mobaynida 100 foizdan ortiq yillik inflyatsiya darajasini qayd etdi. Livan, Somali, Yaman Respublikasi va biroz darajada Jazoir va Eron Islom Respublikasi ham yuqori inflyatsiyadan aziyat chekdi.

Tashqi lavozim Yaqin Sharq viloyati erta, 1991 yilda keskin yomonlashgan, lekin keyin barqaror yaxshilandi. YaIMga nisbati sifatida joriy hisob taqchilligi (rasmiy transfertlarni hisobga olgan holda) 1989-94 yillarda oʻrtacha 5 foizni tashkil etdi, bu koʻrsatkich rivojlanayotgan mamlakatlarda guruh sifatida 1,3 foizni tashkil etdi. Rivojlanayotgan mamlakatlar orasida Afrikaning Sahroi Kabirdan janubi-gʻarbiy qismi joriy hisob-kitoblar balansi nomutanosibliklarini qayd etgan yagona mintaqadir. Yaqin Sharq mintaqasidagi tashqi muhit soʻnggi yillarda ayniqsa qiyin boʻldi. 1989-94 yillarda mintaqaning savdo shartlarining umumiy yomonlashuvi 7,7 foizni tashkil etdi, bu esa umuman rivojlanayotgan mamlakatlar uchun 1,8 foizni tashkil etdi. Rivojlanayotgan mamlakatlar orasida xuddi shu davrda faqat Sahroi Kabirdan janubi-gʻarbiy Afrikada savdo sharoitlari yomonlashgan, Osiyo mamlakatlari esa oʻzlarining savdo sharoitlari yaxshilanganidan foyda koʻrgan. Umumiy yomonlashuvga qoʻshimcha ravishda, Yaqin Sharq mamlakatlari oʻzlarining savdo shartlarida sezilarli oʻzgarishlarga duch kelishdi - bu iqtisodiy koʻrsatkichlarni yanada yomonlashtirdi. Mintaqa savdo shartlaridagi tafovutlar guruh sifatida rivojlanayotgan mamlakatlarnikidan 15 marta va sanoat mamlakatlariga nisbatan 30 baravar koʻp edi.

Yaqin Sharq 15 million kvadrat kilometrdan ortiq maydonni egallaydi va dunyo aholisining qariyb 6 foizini oʻz ichiga oladi, bu Yevropa Ittifoqi (EI) aholisi bilan bir xil. Eng kichik uchta davlat (Bahrayn, Jibuti va Qatar) har birida

yarim millionga yaqin aholi istiqomat qiladi. Aksincha, ikki yirik davlat (Misr va Eron Islom Respublikasi) har birida 60 millionga yaqin aholi istiqomat qiladi. Jazoir, Marokash va Sudan bilan birgalikda bu beshta eng ko'p aholi mintaqaholisining qariyb 70 foizini tashkil qiladi. Aholining yarmiga yaqini shaharlarda yashaydi.

Ko'pgina Yaqin Sharq mamlakatlari aholisining tez o'sishini boshdan kechirmoqda va yuqori qaramlik nisbatlariga ega. 1989-94 yillarda aholining o'rtacha yillik o'sish sur'ati Sahroi Kabirdagi Afrikadagi kabi taxminan 3 foizni tashkil etdi. Aholi o'sishining asosida tug'ilish ko'rsatkichlari aholi jon boshiga real daromadlari o'xshash bo'lgan boshqa iqtisodlarga qaraganda ancha yuqori. Quvayt, Liviya, Ummon, Qatar, Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklarida so'nggi yillarda aholi o'sish sur'atlari 3,5 foizdan oshdi, Bahrayn, Eron Islom Respublikasi, Livan va Tunisda esa o'rtacha 2 foizdan pastroq bo'ldi.

So'nggi yillarda ishchi kuchi umumiy aholi sonidan tezroq o'sdi. Ayrim mamlakatlar aholisining 50 foizdan ortig'i 15 yoshgacha bo'lganligi sababli, bu o'sish kelgusi yillar uchun dolzarb bo'lib qoladi; bundan tashqari, ayollar ishtiroki darajasi juda pastligicha qolmoqda. Mintaqadagi aksariyat davlatlarning kun tartibida bandlik masalalari turgani ajablanarli emas. Ko'rfaz Arab Davlatlari Hamkorlik Kengashining (GCC) iqtisodlaridan tashqari, ishsizlik darajasi dunyoning ko'pgina boshqa mintaqalaridagidan yuqori. Shahardagi ishsizlik Yaman Respublikasida 30 foizdan, G'azo sektorida esa 50 foizdan ortiqni tashkil qiladi. Garchi GCC mamlakatlari bir vaqtlar aholining tez o'sishi va iqtisodiy o'sishning sekinlashishi bilan ishchi kuchini import qilgan bo'lsalar ham, endi ular o'z fuqarolarini ishchi kuchiga jalb qilishlari kerak.

Ayrim mamlakatlarda yuqori ishsizlik darajasiga qaramay, mintaqada inson resurslarini rivojlantirishning an'anaviy ko'rsatkichlari yetarli darajada qoniqarli. Tug'ilganda o'rtacha umr ko'rish 65 yoshni tashkil etadi, bu dunyo o'rtacha ko'rsatkichiga yaqin va chaqaloqlar o'limi darajasi dunyo bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan biroz yuqoriroqdir. Mintaqada o'rtacha savodsizlik

darajasi yuqori bo'lsa-da, maktab yoshidagi aholining ulushi sifatida boshlang'ich va o'rta maktabni qamrab olish, o'qituvchilar va o'quvchilar nisbati kabi, aholi jon boshiga taqqoslanadigan daromadga ega rivojlanayotgan mamlakatlarnikidan yuqori. Biroq, uchta malakani hisobga olish kerak. Birinchidan, savodsizlik va ta'lim ko'rsatkichlari erkaklarnikiga qaraganda ayollar uchun sezilarli darajada noqulay. Ikkinchidan, Yaqin Sharq mamlakatlari ijtimoiy sohalarga sarflangan xarajatlarni hisobga olgan holda, buzilgan mehnat bozorlari, samarasiz ta'lim tizimi va ayollar ta'limiga e'tibor bermaslik ta'sirini ta'kidlagan holda, boshqa mamlakatlar bilan taqqoslanmaydi. Uchinchidan, inson rivojlanishining turli ko'rsatkichlari birlashtirilganda (masalan, BMT Taraqqiyot dasturining inson taraqqiyoti indeksida bo'lgani kabi) mintaqaning dunyo mamlakatlari orasidagi reytingi faqat daromad mezonlari asosidagidan ko'ra unchalik qulay emas.

Garchi mintaqada murakkab iqlim, yer osti suvlari va yog'ingarchilikning cheklanganligi hamda ekin maydonlarining kamligi (masalan, Jibutida erlarning 1 foizdan kamrog'i haydaladigan yerlar bo'lsa-da, Misrda ekin maydonlari umumiy er massasining 3 foizidan kam). , 1950-yillardan beri cho'l erlarining meliorativ holatiga qaramasdan), u juda ko'p tabiiy resurslarga ega.

Dunyoga ma'lum bo'lgan qayta ishlanmagan neft zahiralarining uchdan ikki qismi Yaqin Sharq mintaqasida joylashgan bo'lib, to'rtidan biri Saudiya Arabistonida joylashgan. Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng, Eron Islom Respublikasi hozirda dunyodagi eng katta tasdiqlangan tabiiy gaz zaxiralariga ega bo'lib, dunyodagi jami gazning 15 foizini tashkil qiladi. Mintaqa, shuningdek, ko'plab yoqilg'i bo'lmagan mineral va nominal resurslarga ega. Jazoir, Marokash, Tunis, Iordaniya va Suriya Arab Respublikasi jahondagi fosfat ishlab chiqarishning qariyb uchdan bir qismiga to'g'ri keladi va birgina Marokashning o'zida jahondagi fosforli jinslarning 30 foizdan ortig'i va fosfor kislotasi savdosining 40 foizi to'g'ri keladi. Mintaqaning boshqa tabiiy resurslariga kaliy (Eron Islom Respublikasi, Isroil va Iordaniya), temir rudasi

(Eron Islom Respublikasi va Mavritaniya), ko'mir (Eron Islom Respublikasi), ammiak va karbamid (Eron Islom Respublikasi) mis va gips (Mavritaniya), paxta (Misr va Sudan), tamaki (Suriya Arab Respublikasi) va qahva (Yaman Respublikasi). Bundan tashqari, deyarli barcha Yaqin Sharq mamlakatlarida qirg'oqlar va baliq ovlash joylari mavjud.

Ushbu turli afzalliklarni aks ettirgan holda, Yaqin Sharq mintaqasi katta iqtisodiy ob'ektni tashkil etadi va xalqaro standartlarga muvofiq maqbul turmush darajasiga ega. 1994 yilda mintaqaning nominal yalpi ichki mahsuloti 610 milliard dollarni tashkil etdi, bu jahon yalpi ichki mahsulotining 2 1/2 foiziga va rivojlanayotgan mamlakatlar YaIMning qariyb 12 foiziga teng. Saudiya Arabistoni eng yirik iqtisodiyot bo'lib, mintaqadagi jami yalpi ichki mahsulotning beshdan bir qismini tashkil qiladi. Saudiya Arabistonining qariyb yarmi kattalikdagi Eron Islom Respublikasi va Isroil keyingi yirik iqtisodlardir. Sakkizta eng kichik iqtisodiyot (Bahrayn, Jibuti, Iordaniya, Livan, Mavritaniya, Qatar, Somali va Sudan) birgalikda mintaqa yalpi ichki mahsulotining taxminan 6 foizini tashkil qiladi.

Mintaqada aholi jon boshiga o'rtacha 2000 AQSh dollari atrofida bo'lgan YaIM umuman rivojlanayotgan mamlakatlarnikidan ikki baravar ko'p bo'lsa-da va Yaqin Sharq mintaqasini Lotin Amerikasi va o'tish davridagi iqtisodiyotlarning o'rtacha darajalari o'rtasida joylashtirgan bo'lsa-da, ayrim Yaqin Sharq mamlakatlari bir-biridan juda farq qiladi. Aholi jon boshiga daromadi eng yuqori to'rtta davlat (Isroil, Quvayt, Qatar va Birlashgan Arab Amirliklari) aholi jon boshiga o'rtacha 15 000 AQSh dollarini tashkil qiladi, mintaqadagi eng qashshoq mamlakatlar Somali va Sudan esa 250 dollarni tashkil qiladi.

Yaqin Sharq mamlakatlari, ayniqsa, neftdan tashqari mamlakatlarda, ichki jamg'arma stavkalari past. Ichki jamg'armalarning YaIMga nisbati butun mintaqada o'rtacha 19 foizni tashkil etgan bo'lsa, noneft ishlab chiqaruvchi mamlakatlarda atigi 11 foizni tashkil etgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda

bu ko'rsatkich qariyb 25 foizni tashkil etadi. Yaxshiyamki, yaqinda davlat byudjeti taqchilligini kamaytirish orqali aholini tejashni kamaytirishga harakat qilindi.

Tashqi tomondan, Yaqin Sharq mamlakatlari, tashqi ko'rinishida, juda ochiq ko'rinadi. Masalan, umumiy savdoning YaIMga nisbati taxminan 66 foizni tashkil qiladi. Yaqin Sharq tovarlari eksporti va importi jahon savdosining 4 foizini va rivojlanayotgan mamlakatlar savdosining 15 foizini tashkil qiladi. Yaqin Sharq mintaqasining xalqaro tovar savdosidagi ulushi Afrikaning Sahroi Kabirdan ikki baravar ko'p, Lotin Amerikasi va o'tish davridagi iqtisodlari bilan teng, lekin Osiyodagi rivojlanayotgan mamlakatlar ulushining atigi beshdan bir qismi.

Mintaqa asosan sanoat iqtisodiyotiga ega mamlakatlar bilan savdo qiladi. Evropa Ittifoqi mamlakatlari eng muhim savdo sheriklari bo'lib, so'nggi paytlarda Yaqin Sharq mamlakatlari eksportining 30 foizini va importining 40 foizini tashkil qiladi. Mintaqa eksporti va importining qariyb 12 foizi AQSH hissasiga, eksportning 16 foizi va importning 8 foizi Yaponiyaga to'g'ri keladi.

Mintaqaning neft savdosi bu ko'rsatkichlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Neft va neft bilan bog'liq mahsulotlar mintaqa eksportining qariyb to'rt dan uch qismini va ushbu mahsulotlarning jahon eksportining qariyb 40 foizini tashkil qiladi. Fosfat, uning hosilalari, temir rudasi va paxta ham muhim eksport hisoblanadi. Yaqin Sharq mintaqasida aholi jon boshiga eksport o'rtacha 650 dollarni tashkil etadi, bu guruh sifatida rivojlanayotgan mamlakatlardan ikki baravar ko'p. Mintaqa mamlakatlari aholi jon boshiga eksport qilishda keskin farq qiladi, Sudanda 25 dollardan Birlashgan Arab Amirliklarida 11 000 dollargacha.

Ochiqlik koeffitsientlari (yalpi ichki mahsulotga nisbatan savdo) ham o'zgarib turadi, Suriya Arab Respublikasi uchun 28 foizdan Bahrayn uchun 200 foizgacha.

Yaqin Sharq mintaqasi oziq-ovqat mahsulotlari importiga bog'liq. Mintaqaning yalpi oziq-ovqat importi jahon oziq-ovqat importining 6 foizini

tashkil qiladi. Isroil, Mavritaniya va Marokashdan tashqari barcha davlatlar oʻrtacha oziq-ovqat mahsulotlarini import qiluvchilardir.

Mintaqa ichidagi savdo Yaqin Sharq mamlakatlari integratsiyasida cheklangan rol oʻynaydi, bu mintaqa eksporti va importining atigi 8 foizini tashkil qiladi (Yevropa Ittifoqida 60 foizga nisbatan), ammo mintaqada katta mintaqalararo ishchi harakati kuzatilmoqda. mintaqaning iqtisodiy integratsiyasining asosiy vositasi boʻlib, ishchilar pul oʻtkazmalari koʻrinishidagi katta moliyaviy oqimlarni keltirib chiqardi va mamlakatlar boʻylab iqtisodiy impulslarni uzatdi. (1990-yillarning boshlarida xorijiy ishchi kuchi, shu jumladan Ochiqlik koeffitsientlari (yalpi ichki mahsulotga nisbatan savdo) ham oʻzgarib turadi, Suriya Arab Respublikasi uchun 28 foizdan Bahrayn uchun 200 foizgacha.

Yaqin Sharq mintaqasi oziq-ovqat mahsulotlari importiga bogʻliq. Mintaqaning yalpi oziq-ovqat importi jahon oziq-ovqat importining 6 foizini tashkil qiladi. Isroil, Mavritaniya va Marokashdan tashqari barcha davlatlar oʻrtacha oziq-ovqat mahsulotlarini import qiluvchilardir.

Mintaqa ichidagi savdo Yaqin Sharq mamlakatlari integratsiyasida cheklangan rol oʻynaydi, bu mintaqa eksporti va importining atigi 8 foizini tashkil qiladi (Yevropa Ittifoqida 60 foizga nisbatan), ammo mintaqada katta mintaqalararo ishchi harakati kuzatilmoqda. mintaqaning iqtisodiy integratsiyasining asosiy vositasi boʻlib, ishchilar pul oʻtkazmalari koʻrinishidagi katta moliyaviy oqimlarni keltirib chiqardi va mamlakatlar boʻylab iqtisodiy impulslarni uzatdi. (1990-yillarning boshida xorijiy ishchi kuchi, jumladan, mintaqadan tashqaridagi ishchilar ham Fors Koʻrfazi tashkiloti mamlakatlari umumiy ishchi kuchining taxminan uchdan ikki qismini tashkil etdi.) Garchi 1990-91 yillardagi mintaqaviy mehnatdan keyin 1,5 millionga yaqin ishchi uyga qaytgan boʻlsa ham. Iroqning Quvaytga bostirib kirishi natijasida yuzaga kelgan inqiroz va Isroilda ishlayotgan falastinliklar soni sezilarli darajada kamaydi, Yaqin Sharq mintaqasidagi mehnat bozorlari dunyoning boshqa mintaqalariga

nisbatan yuqori darajada integratsiyalashganligicha qolmoqda. Yaqinda pul o'tkazmalari mintaqadagi noneft eksportchilarining tovar va xizmatlari eksportining to'rtidan bir qismini tashkil etdi va Misr, Iordaniya va Yaman Respublikasida 50 foizdan oshdi. To'lov balansiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilishdan tashqari, mehnat pul o'tkazmalari mintaqadagi ayrim mamlakatlarga (jumladan, Iordaniyaga) xususiy investitsiyalarning katta qismini tashkil qiladi.

Uydagi bandlik sharoitlarini hamda boshqa davlatlar bilan maxsus tarixiy munosabatlarni aks ettirgan holda, ko'plab arab ishchilari, ayniqsa Shimoliy Afrikadan, Yaqin Sharq mintaqasidan tashqariga, asosan, Yevropaga ko'chib ketishgan. Shu bilan birga, Yaqin Sharq mintaqasiga mintaq tashqarisidan, ayniqsa janubiy va sharqiy Osiyodan mehnat muhojirlari oqimi kelib tushdi. Osiyo fuqarolari GCC mamlakatlarida va Isroilda milliy bo'lmagan ishchi kuchining ortib borayotgan ulushini tashkil qiladi. Isroil ham so'nggi yillarda sobiq Sovet Ittifoqidan immigrantlarning sezilarli oqimini o'zlashtirdi.

Yaqin Sharq mintaqasi chet el aktivlarining yuqori darajasini aks ettiruvchi katta foizli daromadlar oqimiga ega, shu bilan birga dunyoning qolgan qismi bilan joriy transfertlar cheksizligicha qolmoqda. 1989-94 yillarda bunday oqimlar yiliga o'rtacha 6 milliard dollarni tashkil etdi (neft qazib oluvchi davlatlar bu miqdorni ikki baravar ko'paytirdi), boshqa barcha mamlakatlar guruhlar, jumladan, sanoat mamlakatlari ham salbiy oqimlarni qayd etdi. Shu bilan birga, 1991 yilda Fors ko'rfazi inqirozi bilan bog'liq transferlarni hisobga olmaganda, mintaq butun dunyo bilan joriy transfertlar hisobiga o'rtacha nol balans oqimini saqlab qoldi.

Nihoyat, mintaqalararo kapital oqimlari nuqtai nazaridan, Yaqin Sharq da ikkita alohida guruh mavjud: muhim xorijiy yordamni etkazib beruvchilar - asosan neft eksportchilari, Quvayt, Qatar, Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklari - va oluvchilar. Yaqin Sharq mintaqasidan chet el yordami asosan imtiyozli shartlar asosida uzatildi va donorning iqtisodiy sharoitlari va shu tariqa jahon bozorida neft narxlarining o'zgarishi bilan yuqori darajada bog'liq. Bu

borada siyosiy mulohazalar ham muhim rol o'ynadi, lekin xususiy kapital oqimi nisbatan cheklangan edi.

COVID-19 pandemiyasiga bir yildan oshiq vaqt mobaynida Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikaning (Yaqin Sharq katta qismi noaniqlik girdobida qolib ketdi. Pandemiyaning umumiy mintaqaviy va global oqibatlari Yaqin Sharq dagi 192 million odamni o'ta qashshoqlikka olib kelishi bilan tahdid qilmoqda - 176 milliondan. Va shunga qaramay, pandemiyaning fuqarolarga ta'sirini kamaytirish uchun ishlab chiqilgan ko'plab Yaqin Sharq hukumatlarining siyosati misli ko'rilmagan bo'lib, ba'zi joylarda tez to'lanadigan ijtimoiy transfertlarni o'z ichiga oladi. O'zlarining mehnat bozorlarini qo'llab-quvvatlash uchun bir nechta hukumatlar ishchilarga tangliklarini engillashtirish uchun pullik ta'til yoki subsidiyalangan ish haqini taklif qilishdi. Bir necha mamlakatlar hatto pandemiadan islohotlar uchun katalizator sifatida foydalanishdi: masalan, Marokash uzoq muddatli ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash tashabbuslarini boshladi.

Biroq, shu bilan birga, mintaqaning Atlantika okeanidan O'rta er dengizi orqali Ko'rfazgacha bo'lgan qismlarida siyosiy beqarorlik, mo'rtlik va mojarolar hukumatlarning davlat xizmatlarini saqlab qolish va ularning ta'sirini yumshatishga urinishida duch keladigan muammolarni yanada kuchaytirmoqda. pandemiyaning ular ega bo'lgan har qanday manbalar bilan. Livanda siyosiy qarama-qarshilik va moliyaviy tizimning qulashi odamlarning turmush tarzi va mamlakat iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Yaman va Suriyadagi qurolli to'qnashuvlar - pul o'tkazmalarining kamayishi va gumanitar yordamning kamayishi bilan birga - mamlakatlarni yanada chuqurroq inqirozga solmoqda.

Inqirozdan chiqish uchun zarur bo'lgan emlash drayverlari vaktsina ta'minotidagi cheklovlar tufayli mintaqada bo'ylab tengsiz harakatlanmoqda. Ko'pgina mamlakatlar ishlab chiqaruvchilar bilan ikki tomonlama shartnomalar imzoladilar, lekin ko'p hollarda ularning taqsimoti aholining 10% dan kamrog'ini qamrab oladi.

Shu bilan birga, asosiy sogʻliqni saqlash xizmatlarining uzilishi, uy xoʻjaliklari daromadlarining pasayishi, maktablarning yopilishi va doimiy ishsizlik Yaqin Sharq mintaqasi uchun ogʻir iqtisodiy va ijtimoiy xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Yalpi ichki mahsulotning (YaIM) keskin qisqarishidan soʻng, 2021 yilda Yaqin Sharq uchun turdagi tiklanish prognoz qilinmoqda, ammo bu tiklanish qisman vaktsinalarning adolatli chiqarilishiga bogʻliq. Joriy yil oxiriga kelib yalpi ichki mahsulot yoʻqotishlari 227 milliard AQSh dollarini tashkil etishi kutilayotgan boʻlsa, mintaqadagi ishlab chiqarishni pandemiyadan oldingi darajaga qaytarish uchun har qanday iqtisodiy tiklanish yetarli darajada kuchli boʻlishi dargumon.

Yaqin Sharq hukumatlari sogʻliqni saqlash va ijtimoiy himoya qilish uchun zarur boʻlgan favqulodda xarajatlarni moliyalashtirish uchun olishlari kerak boʻlgan katta miqdordagi qarzlar davlat qarzini keskin oshirdi. Yaqin Sharq mamlakatlarida oʻrtacha davlat qarzi deyarli 8 foiz punktga oʻsdi, yaʼni 2019 yildagi YaIMning taxminan 46 foizidan 2021 yilda 54 foizgacha. Yaqin Sharq neft importchilarining qarzi 2021 yilda YaIMning oʻrtacha 93 foizini tashkil etishi kutilmoqda. sarflash va qarz olishni davom ettirish - yaqin kelajakda kuchli boʻlib qoladi.

Pandemiya va u bilan bogʻliq ravishda neft narxining qulashi Yaqin Sharq neft eksportchilariga jiddiy zarba berdi. Brent neftining benchmark narxi pandemiyadan oldin bir barrel uchun taxminan 65 AQSh dollaridan 2020 yil aprel oyida bir barrel uchun 20 AQSh dollariga tushdi. Mintaqadagi koʻplab neft ishlab chiqaruvchilar uchun asosiy daromad manbai boʻlgan neft eksportidan tushadigan daromad shu yilga qisqarishi kutilgan edi. 2020 yilda 38%.

2021-yilda mintaqada aholi jon boshiga real YaIMning oʻrtacha 0,6% ga oʻsishi prognoz qilinmoqda — jami 2021-yilda Yaqin Sharq da aholi jon boshiga real YaIM 2019-yildagi darajasidan 4,7% past boʻlishi mumkin. Barcha mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning katta yoʻqotishlari kuzatilmoqda.

Rivojlanayotgan neft importchilari uchun 2021-yilda YaIM darajasi pandemiyasiz kontrafaktik YaIM darajasidan 9,3% past bo'lishi prognoz qilingan edi. Ko'rfazdagi hamkorlik mamlakatlari uchun kontrafaktik pasayish 7,7%, rivojlanayotgan neft eksportchilari uchun esa 4,4% ni tashkil qiladi.

2020-yilda aksariyat davlat daromadlari 24 foizga kamaydi. Pandemiya boshida mintaqadan eksport keskin kamaydi va shundan beri faqat qisman tiklandi. 2020 yilning ikkinchi choragida yiliga 44 foizga pasayganidan so'ng, tovarlar eksporti uchinchi chorakda 17 foizga, to'rtinchi chorakda esa 10 foizga pasayishda davom etdi.

Qisqa muddatda pandemiya oqibatlarini yumshatish uchun moliyaviy xarajatlar talab etiladi. Buning ustiga, Yaqin Sharq mintaqasida iqtisodiy o'sishni kuchaytirish chuqur tarkibiy islohotlar, oshkoralikni oshirish va samaradorlikni oshirish va ish o'rinlarini yaratish uchun boshqaruvni takomillashtirishni talab qiladi. Biroq, pandemiya bilan bog'liq noaniqlik va Yaqin Sharq ning ba'zi mamlakatlaridagi siyosiy beqarorlik yaqin kelajakda mintaqaning mustahkam iqtisodiy tiklanishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Ushbu inqirozdan kuchliroq chiqish uchun davlatlari ikki tomonlama yondashuvni qo'llashlari kerak: COVID-19 ning zudlik bilan sog'liqni saqlash, ijtimoiy va iqtisodiy imperativlariga javob berish va shu bilan birga, jamoatchilik ishonchini tiklashga yordam beradigan tarkibiy islohotlarni qabul qilish, insoniyatni mustahkamlash. kapital, ish o'rinlari va iqtisodiy o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlash, gender tengligini oshirish, zaiflikni bartaraf etish va yashil o'sishni ta'minlash.

Ularni qo'llab-quvvatlash uchun Jahon banki guruhi o'zining kreditlash va bilim dasturlarini davom ettirmoqda. Uning strategiyasi 2015-yil oktabr oyidan beri amalda bo'lgan, ammo o'shandan beri kengaygan holda to'rtta ustunga tayanadi, unga ko'ra:

Ijtimoiy shartnomani yangilash

Mintaqaviy hamkorlikni kengaytirish

iqlim va qochqinlar zarbalariga chidamlilikni kuchaytirish
mojarodan jabr ko'rgan mamlakatlarda tiklanish va qayta qurishga
ko'maklashish.

Bankning kelgusidagi ustuvor yo'nalishlari davlat boshqaruvi va shaffoflikni mustahkamlovchi, xizmatlar sifati va inklyuzivligini oshirish hamda ayollarning iqtisodiyotdagi ishtiroki yo'lidagi to'siqlarni olib tashlaydigan iqtisodiy imkoniyatlarni yaratuvchi davlat siyosati islohotlarini qo'llab-quvvatlash orqali aholining hukumatlarga bo'lgan ishonchini tiklashga qaratilgan ishlardan iborat bo'ladi. Bank mintaqada ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarini modernizatsiya qilish orqali inson kapitalini mustahkamlashga ham e'tibor qaratmoqda.

Bank raqobatni kuchaytirish va xususiy sektor uchun joy yaratish siyosatini kuchaytirish, raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlash hamda energetika, savdo va infratuzilma integratsiyasi kabi sohalarda mintaqaviy hamkorlikni osonlashtirish orqali yangi ish o'rinlari yaratishni qo'llab-quvvatlamoda. Bank o'zining barcha faoliyatida ushbu masalaga e'tibor qaratib, Mashreq gender fondi kabi dasturlar orqali bu borada mamlakatning bevosita ishtirokini chuqurlashtirish hamda gender tahlilini mamlakat va mintaqaviy diagnostikaga kiritish orqali gender tengligini oshirish ustida ishlamoqda.

U mojarolar xavfini yumshatish va Yaqin Sharq mamlakatlariga ekologik zaiflikni bartaraf etish va yashil o'sishni ta'minlash orqali yashil tiklanishni rag'batlantirishga yordam berish ustida ishlamoqda: shu nuqtai nazardan, Iqlim bo'yicha harakatlar rejasining asosiy yo'nalishi Yaqin Sharq davlatlarining belgilangan milliy hissalarini qo'llab-quvvatlashdir. Bank Misr, Iordaniya va Marokashdan boshlab bir qancha mamlakatlarda iqlim va rivojlanish ma'lumotlari uchun diagnostika vositalarini ishga tushirishni rejalashtirmoqda.

Jahon bankining 2021 yil bahori uchun Yaqin Sharq iqtisodiy ma'lumotlarining ushbu nashrida Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika (Yaqin Sharq) mintaqasi iqtisodiyotlari 2020 yilda 3,8 foizga qisqarganini taxmin qilmoqda, bu

Jahon bankining 2020 yil oktyabr oyidagi prognozlaridan 1,3 foizga yuqori; shu bilan birga, mintaqaviy o'sish bo'yicha 2019-yil oktabr oyida e'lon qilingan pandemiyadan oldingi o'sish prognozidan 6,4 foiz punktga past.

2021 yil oxirigacha yalpi ichki mahsulot (YaIM) yo'qotishlari bo'yicha pandemiyaning to'plangan hisoblangan qiymati 227 milliard dollar. Yaqin Sharq mintaqasi faqat 2021 yilda qisman tiklanishi kutilmoqda, ammo bu tiklanish qisman vaksinalarning adolatli tarqalishiga bog'liq. Yaqin Sharq hukumatlarining sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya choralarini moliyalashtirish uchun olgan katta qarzlari davlat qarzini oshirdi. Mamlakatlar sog'liqni saqlash va daromad o'tkazmalariga xarajatlarni davom ettirishlari kerak, bu allaqachon yuqori qarz yuklarini oshiradi va pandemiya tugaganidan keyin murakkab siyosat qarorlariga olib keladi.

Mintaqaning neft savdosi bu ko'rsatkichlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Neft va neft bilan bog'liq mahsulotlar mintaqa eksportining qariyb to'rt dan uch qismini va ushbu mahsulotlarning jahon eksportining qariyb 40 foizini tashkil qiladi (2-chizma). Fosfat, uning hosilalari, temir rudasi va paxta ham muhim eksport hisoblanadi. Yaqin Sharq mintaqasida aholi jon boshiga eksport o'rtacha 650 dollarni tashkil etadi, bu guruh sifatida rivojlanayotgan mamlakatlardan ikki baravar ko'p. Mintaqa mamlakatlari aholi jon boshiga eksport qilishda keskin farq qiladi, Sudanda 25 dollardan Birlashgan Arab Amirliklarida 11 000 dollargacha. Ochiqlik koeffitsientlari (yalpi ichki mahsulotga nisbatan savdo) ham o'zgarib turadi, Suriya Arab Respublikasi uchun 28 foizdan Bahrayn uchun 200 foizgacha.

Yaqin Sharq mintaqasi oziq-ovqat mahsulotlari importiga bog'liq. Mintaqaning yalpi oziq-ovqat importi jahon oziq-ovqat importining 6 foizini tashkil qiladi. Isroil, Mavritaniya va Marokashdan tashqari barcha davlatlar o'rtacha oziq-ovqat mahsulotlarini import qiluvchilardir.

Mintaqa ichidagi savdo Yaqin Sharq mamlakatlarini integratsiyalashuvida cheklangan rol o'ynaydi, bu mintaqada eksport va importining atigi 8 foizini tashkil

qiladi (Yevropa Ittifoqida 60 foizga nisbatan), ammo mintaqada katta mintaqalararo ishchi kuchi mavjud. Mintaqaning iqtisodiy integratsiyasining asosiy vositasi bo'lgan harakatlar, ishchilar pul o'tkazmalari ko'rinishidagi katta moliyaviy oqimlarni keltirib chiqardi va mamlakatlar bo'ylab iqtisodiy impulslarni uzatdi. (1990-yillarning boshida xorijiy ishchi kuchi, jumladan, mintaqadan tashqaridagi ishchilar ham Fors ko'rfazi tashkiloti mamlakatlari umumiy ishchi kuchining taxminan uchdan ikki qismini tashkil qilgan.) Garchi 1990-91 yillardagi mintaqaviy mehnatdan keyin 1,5 millionga yaqin ishchi uyiga qaytgan bo'lsa-da. Iroqning Quvaytga bostirib kirishi natijasida yuzaga kelgan inqiroz va Isroilda ishlayotgan falastinliklar soni sezilarli darajada kamaydi, Yaqin Sharq mintaqasidagi mehnat bozorlari dunyoning boshqa mintaqalariga nisbatan yuqori darajada integratsiyalashganligicha qolmoqda. Yaqinda pul o'tkazmalari mintaqadagi noneft eksportchilarining tovar va xizmatlari eksportining to'rtidan bir qismini tashkil etdi va Misr, Iordaniya va Yaman Respublikasida 50 foizdan oshdi. To'lov balansiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilishdan tashqari, mehnat pul o'tkazmalari mintaqadagi ayrim mamlakatlarga (jumladan, Iordaniyaga) xususiy investitsiyalarning katta qismini tashkil qiladi.

Yaqin Sharq mintaqasi chet el aktivlarining yuqori darajasini aks ettiruvchi katta foizli daromadlar oqimiga ega, shu bilan birga dunyoning qolgan qismi bilan joriy transfertlar cheksizligicha qolmoqda. 1989-94 yillar davomida bunday oqimlar yiliga o'rtacha 6 milliard dollarni tashkil etdi (neft qazib oluvchi mamlakatlar bu miqdorni ikki baravar ko'paytirdi), boshqa barcha mamlakatlar guruhlari, jumladan, sanoat mamlakatlari, salbiy oqimlarni qayd etdi. Shu bilan birga, 1991 yilda Fors ko'rfazi inqirozi bilan bog'liq transferlarni hisobga olmaganda, mintaqada butun dunyo bilan joriy transfertlar hisobiga o'rtacha nol balans oqimini saqlab qoldi.

Nihoyat, mintaqalararo kapital oqimlari nuqtai nazaridan, Yaqin Sharqda ikkita alohida guruh mavjud: muhim xorijiy yordamni etkazib beruvchilar - asosan neft eksportchilari, Quvayt, Qatar, Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab

Amirliklari - va oluvchilar. Yaqin Sharq mintaqasining xorijiy yordami asosan imtiyozli shartlar asosida uzatildi va donorning iqtisodiy sharoitlari va shu tariqa jahon bozorida neft narxlarining o'zgarishi bilan yuqori darajada bog'liq. Bu borada siyosiy mulohazalar ham muhim rol o'ynadi, lekin xususiy kapital oqimi nisbatan cheklangan edi.

Ushbu bo'limda mintaqaning ichki va tashqi moliyaviy barqarorlik sharoitida iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'yicha so'nggi natijalari muhokama qilinadi. Asosiy makroiqtisodiy agregatlardagi o'zgarishlarni ko'rib chiqqandan so'ng, u tarkibiy jihatlarni, so'nggi siyosat harakatlari va savdo shartlarini tahlil qiladi.

Yaqin Sharq mamlakatlari 1990-yillarning boshlarida sanoat mamlakatlaridagi zaif iqtisodiy faollik, Iroqning Quvaytga bostirib kirishi natijasida yuzaga kelgan inqiroz va neft bozoridagi qoniqarsiz sharoitlarning oqibatlarini boshdan kechirgan bo'lsa-da, mintaqa 1989-94 yillarda yalpi ichki mahsulotning kengayishi bilan real iqtisodiy o'sishning ijobiy sur'atlariga erishdi. yillik o'rtacha 3,2 foizni tashkil etadi. Bu o'sish Afrika (1,6 foiz) va Lotin Amerikasi (2,9 foiz) o'sdi; faqat Osiyo mamlakatlari yalpi ichki mahsulotning yuqori o'sishini qayd etdi (7,5 foiz). Shunga qaramay, aholi jon boshiga o'rtacha yillik real YaIM o'sishining to'xtab qolishiga olib keldi. Aksincha, rivojlanayotgan mamlakatlar umuman olganda bu davrda aholi jon boshiga real YaIMni 3 foizga, sanoatlashgan mamlakatlarni esa 1,3 foizga oshirishga muvaffaq bo'ldi.

Mintaqadagi turli mamlakat guruhleri va mamlakatlarida o'sish ko'rsatkichlari har xil edi. 1990-yillarning boshidan beri neft eksportchilari bir guruh sifatida real YaIM o'sishining pasayishini qayd etdilar, bu esa jahon neft bozorlarining zaiflashuvini aks ettiradi. Neftsiz eksport qiluvchi iqtisodlarga kelsak, avvalroq iqtisodiy moslashuv va tarkibiy islohot dasturlarini boshlagan davlatlar, jumladan, Isroil, Iordaniya, Mavritaniya, Marokash va Tunis, garchi Iordaniyaning iqtisodiy moslashuvi 1990-91 yillarda buzilgan bo'lsa ham,

nisbatan yaxshi natijalarga erishdi. mintaqaviy inqiroz, Marokash va Tunis qurg'ochilikka duchor bo'ldi.

Jazoir, Jibuti, Livan, Somali, Sudan va Yaman Respublikasi kabi fuqarolik nizolari va qurolli qarama-qarshiliklarga duchor bo'lgan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati odatda juda past yoki salbiy bo'lgan, biroq bir qator hollarda harbiy harakatlar tugatilgan. rekonstruksiya va rehabilitatsiya orqali o'sishga turtki beradi. Inflyatsiya Yaqin Sharq mamlakatlarida etarlicha cheklangan. 1989-94 yillarda mintaqada iste'mol narxlarining o'rtacha tortilgan indeksi har yili 16 foizga o'sdi, bir guruh rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 47 foizni tashkil etdi. Yaqin Sharq mintaqasida neft eksport qiluvchi mamlakatlarda inflyatsiya noneft eksportchilariga qaraganda o'rtacha past bo'lgan, bu qat'iy pul-kredit siyosatini, ushbu mamlakatlar valyutalarining aksariyat qismini AQSh dollariga bog'lash orqali taqdim etilgan nominal langarni va "xavfsizlik klapanini" aks ettiradi. xalqaro zahiralar va tegishli investitsion daromadlarning emirilishi hisobiga bo'lsa ham, ortiqcha talabni kamaytirish uchun to'lov balansi orqali faoliyat yuritadi. Shunga qaramay, 1990-yillarning boshidan neft eksport qiluvchi mamlakatlarda inflyatsiya darajasi bir guruh sifatida oshib bormoqda, noneft eksport qiluvchi mamlakatlarda esa pasaymoqda.

Ayrim mamlakatlar darajasida 1989-94 yillarda Yaqin Sharq ning 12 ta davlati bir xonali inflyatsiyaga erishdi va beshta mamlakat (Bahrayn, Quvayt, Ummon, Qatar va Saudiya Arabistoni) sanoat mamlakatlaridagi o'rtacha ko'rsatkichdan yaxshiroq inflyatsiya ko'rsatkichlariga ega edi. Misr fiskal va pul-kredit siyosatini kuchaytirish orqali bu davrda inflyatsiyani sezilarli darajada pasaytirdi. Aksincha, Sudan butun davr mobaynida 100 foizdan ortiq yillik inflyatsiya darajasini qayd etdi. Livan, Somali, Yaman Respublikasi va biroz darajada Jazoir va Eron Islom Respublikasi ham yuqori inflyatsiyadan aziyat chekdi.

Yaqin Sharq mintaqasi eksporti hajmi 1989-94 yillarda o'rtacha yillik sur'atda 5,6 foizga o'sdi, umuman rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu

ko'rsatkich 8,4 foizni tashkil etdi. O'rtacha hisobda neft eksportchilari eksportining o'sishi noneft eksportchilariga qaraganda yaxshiroq bo'ldi, shunga qaramay, 1991-94 yillarda eksport hajmining o'sishi kuzatildi. O'sish import Yaqin Sharq viloyatida hajmi, 1989-94 yillar davomida eksport hajmining o'sishi ancha past edi - 2,8 foiz, o'rtacha yillik qiymatida. Mintaqa ichida neft eksport qiluvchilar importining o'rtacha yillik o'sishi qolgan mamlakatlarnikiga qaraganda sekinroq bo'ldi, bu 1993-94 yillarda neft eksportchilari tomonidan importning keskin qisqarishi, shuningdek, ayrim noneft mamlakatlari tomonidan moliyalashtirish imkoniyatlarining ortishi bilan izohlanadi. ularni moslashtirish jarayoni bilan bog'liq.

Yaqin Sharq mamlakatlari tashqi joriy hisob taqchilligini moliyalashtirishda turli yondashuvlarni qo'lladi. Fors ko'rfazi tashkiloti mamlakatlari asosan o'zlarining yalpi xorijiy aktivlaridan foydalanishga tayandilar, ammo ba'zi tashqi qarzlarga ham murojaat qildilar. Fors ko'rfazi tashkiloti ga a'zo bo'lmagan davlatlar asosan rasmiy manbalardan olingan o'rta va uzoq muddatli kreditlarga tayangan. Xususiy manbalardan keladigan mablag'lar faqat bir nechta mamlakatlar (Misr, Isroil va Livan) uchun muhim bo'lgan, shu bilan birga mintaqadagi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar Misr, Isroil, Marokash va Tunisga oqimlar hisobiga to'g'ri kelgan.

1989-94 yillar davomida bir qancha mamlakatlar qarzni to'lash bo'yicha qarzlarni qayta rejalashtirish va to'plash ko'rinishidagi favqulodda moliyalashtirishga murojaat qilishdi. Jazoir (1994 va 1995), Misr (1991), Iordaniya (1989, 1992 va 1994), Mavritaniya (1989 va 1993) va Marokash (1990 va 1992) uchun Parij klubi o'yinlarini o'zgartirishga qaror qilindi. Tijorat banklari qarzlarini qayta rejalashtirish Jazoir (1992), Iordaniya (1993) va Marokash (1990) uchun amalga oshirildi. Neft davlatlarining valyuta zahiraları qisqardi, boshqa mamlakatlarniki esa guruh sifatida bu davrda ham mutlaq ma'noda, ham ularning tovar va xizmatlar importiga nisbati sifatida ozmi-ko'pmi barqaror o'sdi.

Jami tashqi davlat va davlat tomonidan kafolatlangan qarz Yaqin Sharq mamlakatlari 1989-94 yillarda 44 milliard dollarga oshdi, ularning uchdan bir qismi neft eksport qiluvchi mamlakatlar hissasiga to'g'ri keldi. Bu 1990-91 yillardagi mintaqaviy mojaro oqibatlarini aks ettiruvchi tarixiy aberatsiya edi. Saudiya Arabistoni mojarodan keyin tuzilgan bank krediti sindikatsiyasini qaytardi va Quvayt buni amalga oshirish jarayonida. Yalpi ichki mahsulotga nisbatan foizda viloyatning tashqi qarzi ozmi-ko'pmi barqarorligicha qoldi. Neft eksport qiluvchi mamlakatlarning qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbati, garchi nisbatan kichik bo'lsa-da, asta-sekin o'sib bordi, noneft eksport qiluvchi mamlakatlar esa 1989 yildagi 100 foizdan 1994 yilda 69 foizgacha qisqardi. bu pasayish uchun. Misrda 1990-yillar boshidagi pasayish asosan rasmiy ikki tomonlama kreditorlar tomonidan berilgan qarzlar zaxirasining qisqarishi bilan bog'liq edi. Iordaniya tijorat banklari bilan qarzlarni qisqartirish bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirdi, shuningdek, ba'zi ikki tomonlama rasmiy kreditorlar bilan qayta rejalashtirishni amalga oshirdi va qarzni kechirdi. Marokash Saudiya Arabistoni oldidagi barcha qarz zaxiralarini bekor qilishdan foyda ko'rdi.

Yaqin Sharq xalqaro kapital bozorlarining globallasuvi va integratsiyasida Osiyo va Lotin Amerikasi mamlakatlariga qaraganda kamroq ishtirok etdi. MENA mintaqasiga kapital oqimi kichik edi. Ayrim mamlakatlarda moliya sektorlarini liberallashtirish natijasida qo'shma korxonalar (ichki/xorijiy) ko'payib borayotganiga qaramasdan, mintaqa mamlakatlari sanoat mamlakatlari kapital bozorlariga deyarli to'g'ridan-to'g'ri kirish imkoniga ega emas edi. Mintaqa xalqaro narxlardagi o'zgarishlarga nisbatan zaif bo'lishiga qaramay, bozorga asoslangan daromadlarni himoya qilish vositalaridan (masalan, mahsulotni sug'urtalash va forvard bozorlari) cheklangan miqdorda foydalandi. Yaqin Sharq mintaqasiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TDI) oqimi Sahroi Kabirdan janubi-g'arbiy Afrikadan tashqari boshqa rivojlanayotgan mintaqalarga qaraganda pastroq bo'ldi 1989-94 yillar davomida mintaqaga

to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi jami 212 milliard dollarga yaqin rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan qariyb 10 milliard dollarni tashkil etdi. So'nggi yillarda GCC mamlakatlarida neft va gaz bilan bog'liq bir qator investitsiyalar tugallangani to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining qisqarishida o'z aksini topdi. Mintaqaga portfel oqimi pastligicha qolmoqda, chunki Yaqin Sharq mamlakatlari xalqaro kapital bozorlariga kirish imkoniyati cheklangan va mintaqa kapital bozorlari rivojlanish bosqichida. Xususiy kapital oqimi makroiqtisodiy va tuzilmaviy o'zgarishlarda barqaror taraqqiyotga erishgan (Misr, Isroil, Iordaniya, Marokash va Tunis kabi), shuningdek, ichki tartibsizliklardan tiklangan mamlakatlarda (Livan) ko'proq xilma-xillik va javob ko'rsatdi.

Nihoyat, tizimli jabhada, aksariyat Yaqin Sharq mamlakatlarida davlat sektori ichki ishlab chiqarishda ustunlik qiladi. Uning moliyasi ichki likvidlik va yalpi talabning asosiy omili hisoblanadi. Boshqa tomondan, bu ishlab chiqarish samaradorligiga to'sqinlik qiladigan va ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar ishlashi kerak bo'lgan muhitni xiralashgan iqtisodiy buzilishlar bilan bog'liq. Ko'pgina Yaqin Sharq mamlakatlarida davlat sektori ishchi kuchining 30-60 foizini va GCCning ba'zi mamlakatlarida milliy ishchi kuchining 95 foizini tashkil qiladi. Davlat korxonalari zaif moliyaviy ko'rsatkichlarga ega bo'lgan, chunki ular asosan raqobatdan himoyalangan va tashkiliy va boshqaruvdagi kamchiliklar, ma'muriy nazorat, noto'g'ri narx siyosati va ortiqcha bandlikdan aziyat chekkan. Binobarin, bu sektor davlat transfertlari va subsidiyalariga qaram bo'lib qoldi. ko'pgina Yaqin Sharq mamlakatlarida fiskal va pul-kredit siyosatiga katta yuk va unumdorlikni pasaytirish. Ba'zi Yaqin Sharq mamlakatlarida investitsiyalar va bandlik bo'yicha boshqa tarkibiy cheklovlar aniq. Davlat sektorida bandlikning asosiy roli va uni ishga olish, ish xavfsizligini ta'minlash va ish haqini belgilash amaliyoti mehnat bozorlarini segmentlarga bo'lishga olib keldi. Bundan tashqari, davlat va xususiy sektordagi mehnat qonunchiligi ish

beruvchining ishga qabul qilish, ishdan bo'shatish yoki ish haqini belgilash doirasini cheklab qo'ygan.

Ushbu tuzilmaviy voqealarning so'nggi iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri qisman hamroh bo'lgan siyosat pozitsiyasiga bog'liq. Ayrim hollarda bir maqsadda amalga oshirilgan makroiqtisodiy islohot tuzilmaviy zaifliklarni bartaraf etdi. Boshqa hollarda, noto'g'ri siyosat ularni kuchaytirdi. Hosildorlikni oshirish uchun Yaqin Sharq ning bir qancha davlatlari so'nggi yillarda raqobatni yaxshilash va resurslarni yaxshiroq taqsimlash uchun tarkibiy islohot choralarini qabul qildilar. Bu choralar narxlarni erkinlashtirish, davlat korxonalarini isloh qilish, tashqi savdo tizimini liberallashtirish va valyuta nazoratini qisqartirish choralarini o'z ichiga olgan. Yaqin Sharq ning bir qancha davlatlari (xususan, Jazoir, Misr, Iordaniya, Eron Islom Respublikasi, Marokash, Sudan va Tunis) 1989-94 yillarda ichki narxlarni erkinlashtirishda muvaffaqiyatga erishdilar. Qishloq xo'jaligi narxlari, ishlab chiqarish sohasidagi ishlab chiqaruvchilar narxlari, chakana narxlar va tarqatish chegaralari bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri nazorat bosqichma-bosqich yumshatildi yoki olib tashlandi. Bundan tashqari, qisman byudjet xarajatlari va chiqindilar bilan bog'liq tashvishlarni aks ettirgan holda, keng turdagi mahsulotlarga subsidiyalar qisqartirildi va ularning ko'lamini asosiy iste'mol tovarlari bilan cheklandi. Bir qancha mamlakatlar Jahon bankining texnik va moliyaviy yordami bilan davlat korxonalarini isloh qilishni boshladilar 1980-yillarning oxiridagi dasturlar. Ushbu dasturlar umumiy resurslarni taqsimlashni yaxshilash, davlat byudjetlari yukini kamaytirish va ushbu korxonalar tomonidan ichki va tashqi moliyalashtirishni o'zlashtirishni cheklashga qaratilgan edi. Ular, shuningdek, davlat korxonalarining ma'muriy avtonomiyasi va javobgarligini oshirishga, ularning moliyaviy ko'rsatkichlarini yaxshilashga va yashovchi bo'lmagan firmalarni xususiyashtirish, qayta qurish yoki tugatish orqali ularning sonini kamaytirishga qaratilgan edi. Dastlabki bosqichlarda amalga oshirish sekin kechdi, chunki bu islohotlar korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash uchun diagnostik tadqiqotlarni, amaldagi

qonunchilik bazasiga tuzatishlar kiritishni va boshqa tarmoqlarda siyosatni moslashtirishni talab qildi. Shunga qaramay, bir qator davlatlar oldinga siljishdi. Jazoir, Marokash va Tunis boshqaruvni bajarish shartnomalaridan foydalangan, Misr, Marokash va Tunis tegishli qonunlarni qabul qilgan ;

1989-94 yillar davomida bir qancha davlatlar (jumladan, Jazoir, Iordaniya, Marokash va Tunis) miqdoriy cheklovlarni kamaytirish va import bojlarini kamaytirish va ratsionalizatsiya qilish orqali savdoni keng qamrovli erkinlashtirishni amalga oshirdilar. Umuman olganda, xomashyo, oraliq mahsulotlar va ishlab chiqarish tovarlari importini liberallashtirish tayyor mahsulotlarga qaraganda tezroq davom etdi, chunki hokimiyat mahalliy sanoatning kuchaygan xorijiy raqobatga moslashish qobiliyatini kuchaytirishga harakat qildi. Tarif stavkalarini pasaytirish ba'zi hollarda byudjetni hisobga olgan holda dastlabki jadvaldan ortda qoldi.

Ko'proq tashqi ko'rinishdagi savdo siyosatiga o'tish bilan, xuddi shu davlatlar valyuta nazoratini yumshatish bo'yicha choralar ko'rdilar , Misr, Eron Islom Respublikasi va Sudan ko'plab valyuta kurslari tizimini bekor qildilar, garchi valyuta kurslarining unifikatsiyasi keyinchalik bekor qilingan bo'lsa-da. Eron Islom Respublikasi va Sudan. Joriy hisob operatsiyalari bo'yicha valyuta nazoratini liberallashtirish, makroiqtisodiy siyosatni kuchaytirish va keng qamrovli tarkibiy islohotlarni amalga oshirish 1989-94 yillarda Isroil, Livan, Marokash va Tunisga o'z milliy valyutalarini joriy hisob-kitob operatsiyalari uchun konvertatsiya qilish imkoniyatini berdi. XVJ Bitim moddalarining VIII moddasi bo'yicha majburiyatlar.

Bu davrda Yaqin Sharq mamlakatlarida kapital hisobi operatsiyalarini liberallashtirishdagi taraqqiyot sekin edi. Shunga qaramay, Misr, Iordaniya, Marokash va Tunisni o'z ichiga olgan bir qancha davlatlar rezidentlar tomonidan kapital operatsiyalari bo'yicha to'lovlar bo'yicha cheklovlarni yumshatish va rezidentlarning mahalliy banklardagi valyuta hisobvaraqlaridan foydalanishini tartibga soluvchi qoidalarni liberallashtirish choralari ko'rdilar. Umuman

olganda, kapitalni, dividendlarni va foydani repatriatsiya qilishni o'z ichiga olgan norezident kapital operatsiyalari tashqi moliyalashtirish va texnologiyalar transferini rag'batlantirish uchun ko'proq liberallashtirildi.

Talabni boshqarish siyosatining eng muhim jihati fiskal siyosatning, xususan, umumiy byudjet taqchilligi va daromadlar va xarajatlarning asosiy shakllarining pozitsiyasi bo'ldi. Yaqin Sharq mintaqasi fiskal qayd etdi, ba'zi mamlakatlar moliyaviy nomutanosibliklarni bartaraf etishda muvaffaqiyatga erishgan bo'lsa ham, xalqaro standartlarga ko'ra katta bo'lgan kamomad. Markaziy hukumatning yalpi ichki mahsulotning 7 foizini tashkil etuvchi fiskal taqchilligi bir guruh sifatida rivojlanayotgan mamlakatlarnikidan ikki baravar ko'p edi. Neft eksport qiluvchi mamlakatlarda 1989-91 yillarda davlat moliyasining keskin yomonlashuvi neft narxining pasayishi bilan sodir bo'ldi. Yuqori byudjet taqchilligi dastlab chet el aktivlarining kamayishi hisobiga moliyalashtirildi, ammo keyinchalik tuzatish choralarini ko'rish orqali hal qilindi. Mintaqadagi boshqa mamlakatlar 1989-94 yillar davomida o'zlarining fiskal holatini doimiy ravishda yaxshiladilar va 1994 yilga kelib ikkala mamlakat guruhlari o'zlarining moliyaviy taqchilligini YaIMning taxminan 5 foizigacha qisqartirdilar. Ayrim davlat darajasida Misr, Isroil, Iordaniya, Mavritaniya va Tunis 1989-94 yillarda o'zlarining moliyaviy siyosati pozitsiyasini sezilarli darajada qattiqashtirdilar. O'zlarining moliyaviy nomutanosibliklarini bartaraf etishda mamlakatlar tez yaxshilanishga erishish uchun dastlab xarajatlarni qisqartirishga e'tibor qaratdilar. Ikkinchi bosqichda ular soliq tizimlari va boshqaruvini takomillashtirish orqali daromadlarni ko'paytirishga o'tdilar. O'zgartirishlar asosan xarajatlarni, xususan kapital xarajatlarni qisqartirishni o'z ichiga olgan mamlakatlarda byudjetni qattiqashtirish barqaror bo'lmagani isbotlandi va tezda bekor qilindi. Bundan farqli o'laroq, dastlabki bosqichda daromadlar bo'yicha tarkibiy islohot yo'li bilan xarajatlarni cheklashni to'ldirgan mamlakatlarda fiskal nomutanosibliklarning uzoq muddatli qisqarishi kuzatildi.

Soliq islohotining umumiy maqsadlari soliq tizimini soddalashtirish, shaffofligini oshirish, suzuvchanligi va egiluvchanligini oshirish, resurslarni taqsimlashda uning buzuvchi ta'sirini kamaytirish va soliq ma'muriyatchiligini kuchaytirishdan iborat edi. To'g'ridan-to'g'ri soliqqa tortishni samaraliroq qilish uchun bir qator mamlakatlar daromad solig'ini soddalashtirish va uning bazasini kengaytirish bo'yicha harakatlarni boshladilar yoki davom ettirdilar. Bilvosita soliqlarga kelsak, aksariyat islohotlar ishlab chiqarishning turli bosqichlarida olinadigan turli soliq va yig'imlarni qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) bilan almashtirishni o'z ichiga oladi. Iordaniya qo'shilgan qiymat solig'ining keng qamrovli turini o'rnatish maqsadida umumiy savdo solig'ini joriy qildi. Marokash QQS bo'yicha stavkalar sonini kamaytirdi va Tunis ulgurji savdo faoliyati kabi ilgari istisno qilingan tarmoqlarga o'z qamrovini kengaytirdi. Ijtimoiy sabablarga ko'ra, bir nechta asosiy iste'mol tovarlari odatda QQSdan ozod qilingan. Misr, Iordaniya, Marokash va Tunis tariflarni ratsionalizatsiya qilish va pasaytirishda qo'shimcha muvaffaqiyatlarga erishdi. Shu bilan birga, ko'pgina Yaqin Sharq mamlakatlarida soliqlarni hisoblash va undirish tartiblarini takomillashtirish, soliq tekshiruvi tartiblarini kuchaytirish va kompyuterlardan foydalanishni ko'paytirish orqali soliq ma'muriyati kuchaytirildi.

Pul-kredit siyosatiga kelsak, 1989-93 yillarda Yaqin Sharq mintaqasida umumiy pul massasi 1994 yilda pasaygunga qadar o'sdi. Shunga o'xshash tendentsiyalar neft va noneft eksport qiluvchi mamlakatlarda ham kuzatildi, garchi ikkinchisida kattaroq monetar kengayish qayd etilgan (yillik). pul massasining o'sishi neft eksport qiluvchi mamlakatlardagi 11 foizga nisbatan o'rtacha 31 foizni tashkil etdi, bu birinchi navbatda cheklangan zahiraviy mablag'lar sharoitida byudjet taqchilligini moliyalashtirish talablarini aks ettiradi.

Pul-kredit siyosati moliya tizimidagi moliyaviy jamg'armalarni yaxshiroq safarbar qilish va taqsimlashga, pul-kredit nazorati tizimini kuchaytirishga qaratilgan o'zgarishlar natijasida yanada samarali bo'ldi. Birinchidan, daromad stavkalari va kreditlarni taqsimlashda bozor kuchlarining roli kuchaytirildi.(Bir

qator mamlakatlar o'z stavkalari tuzilmasini liberallashtirishda muvaffaqiyatga erishdilar, dastlab depozit stavkalariga e'tibor qaratdilar va imtiyozli stavkalar doirasini, ayniqsa, davlat korxonalari uchun qisqartirishdi. Ikkinchidan, bozorda belgilangan stavkalarga ega yangi vositalarning joriy etilishi mahalliy jamg'armalar uchun mavjud bo'lgan aktivlar menyusini kengaytirdi. Bu hujjatlarga depozit sertifikatlari (Iordaniya), muomalaga chiqariladigan g'azna veksellari (Misr va Tunis) va tijorat qog'ozlari (Marokash) kiradi. Uchinchidan, Yaqin Sharq mamlakatlarining aksariyati moliya institutlarini qayta kapitallashtirish va prudensial tartibga solish va nazoratni takomillashtirish orqali moliya tizimini mustahkamladi. To'rtinchidan, kapital bozorlarida savdo, hisobot va buxgalteriya tizimini takomillashtirish maqsadida qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risidagi yangi qonunlar joriy etildi. Pul-kredit nazoratini yaxshilash uchun, ayniqsa, moliyaviy liberallashtirish sharoitida pul-kredit nazoratining bilvosita vositalari miqdoriy kredit cheklovlari o'rnini bosa boshladi. Bir qator mamlakatlar qayta diskont mexanizmlarini bozor sharoitlariga nisbatan sezgirroq qilib qo'ydilar va likvidlikni boshqarishda markaziy bank qog'ozlari va g'azna veksellarini sotish va sotib olishdan kengroq foydalandilar. Ular, shuningdek, moliyaviy institutlar bo'ylab zaxira talablarini yanada yagona qildilar.

Narxlarning yuqori ko'rsatkichlarini aks ettirgan holda, faqat GCC mamlakatlarida ham nominal, ham real valyuta kursining pasayishi kuzatildi. Valyutalari SDR yoki boshqa valyuta savatiga bog'langan mamlakatlar orasida faqat Iordaniyada nominal va real valyuta kursi pasaygan.

Yaqin Sharq mintaqasidagi tashqi muhit so'nggi yillarda ayniqsa qiyin bo'ldi. 1989-94 yillarda mintaqaning savdo shartlarining umumiy yomonlashuvi 7,7 foizni tashkil etdi, bu esa umuman rivojlanayotgan mamlakatlar uchun 1,8 foizni tashkil etdi. Rivojlanayotgan mamlakatlar orasida xuddi shu davrda faqat Sahroi Kabirdan janubi-g'arbiy Afrikada savdo sharoitlari yomonlashgan, Osiyo mamlakatlari esa o'zlarining savdo sharoitlari yaxshilanganidan foyda ko'rgan. Umumiy yomonlashuvga qo'shimcha ravishda, Yaqin Sharq mamlakatlari

o'zlarining savdo shartlarida sezilarli o'zgarishlarga duch kelishdi - bu iqtisodiy ko'rsatkichlarni yanada yomonlashtirdi. Mintaqa savdo shartlaridagi tafovutlar guruh sifatida rivojlanayotgan mamlakatlarnikidan 15 marta va sanoat mamlakatlariga nisbatan 30 baravar ko'p edi.

Tashqi muhit Yaqin Sharq ning alohida mamlakatlariga tovar bozori, mehnat bozori va kamroq darajada kapital oqimi orqali ta'sir qiladi. Ushbu uchta uzatish kanalining har birining ahamiyati alohida mamlakatlarning sharoitlariga bog'liq. Oldinga qarab, bir qancha mamlakatlar, eng yaxshi holatda, neft bozoridagi o'zgarishlar bilan bog'liq jiddiy pasayish risklari bilan neytral istiqbolga duch kelishadi. Binobarin, bu mamlakatlar o'zlarining tashqi muhitiga na sezilarli daromad manbai, na o'sish uchun muhim rag'bat sifatida qaray olmaydi. Bu, qolaversa, so'nggi yillardagi yetarlicha foydalanilmagan imkoniyatlar merosi iqtisodiy islohotlar siyosatining asosini mustahkamlaydi. Yaxshiyamki, keng qamrovli, adolatli qarorga erishilgandan so'ng yanada qulay mintaqaviy ijtimoiy-siyosiy sharoitlarni yaratish imkoniyati.

O'rta muddatli tahlillar shuni ko'rsatadiki, mintaqa noneft mahsulotlari uchun jonli bozorlarga duch keladi, lekin mintaqa uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan tovarlar uchun xalqaro narxlarning past prognozi.

XVF xodimlari tomonidan 1995 yilgi Jahon Iqtisodiy istiqboli mashqlari davomida tayyorlangan prognozlar mintaqaning noneft eksporti uchun qulay istiqbolni ko'rsatmoqda, chunki hamkor mamlakatlarda real talab (mintaqa eksportidagi ulushiga qarab) o'rtacha yillik sur'atlarda o'sishi kutilmoqda. 1996-2000 yillarda 5 foizdan sal ko'proqni tashkil etdi. Shunga ko'ra, noneft sektori bir qancha mamlakatlar uchun o'sish dvigateli bo'lishi mumkin va uning rivojlanishini rag'batlantirish kerak. Kengayish ko'lamida juda muhim: noneft eksporti hozirda mintaqa eksportining to'rt dan bir qismini tashkil etadi, Isroil esa bu umumiy eksportning deyarli yarmini tashkil qiladi.

Neft narxiga kelsak, eng yaxshi holatda, nominal narxlar o'rtacha darajada oshadi va real narxlar doimiy bo'lib qoladi yoki pasayadi, degan konsensus

mavjud. Konsensus jahon talabining cheklangan o'sishi kutilganligini aks ettiradi, chunki energiya intensivligining yanada pasayishi yangi talabni, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar tomonidan qoplanadi. Shu bilan birga, OPEKga a'zo bo'lmagan etkazib beruvchilar sobiq Sovet Ittifoqi respublikalaridagi o'zgarishlarga nisbatan noaniqlik bo'lsa-da, o'zlarining joriy bozor ulushlarini keng miqyosda saqlab qolishlari kutilmoqda. Iroqning neft bozoriga qaytishining ehtimoliy muddati va shartlari ham noaniq. Bunday daromad xalqaro narxlarga pasayish bosimini keltirib chiqaradi va narxning pasayishini cheklash uchun mavjud ishlab chiqaruvchilar o'rtasida ulushlarni qayta taqsimlashni talab qiladi.

Mintaqaning importiga to'xtaladigan bo'lsak, 1995 yilgi Jahon iqtisodiy istiqboli prognozlar import birligi qiymatining o'rtacha o'sishini ko'rsatadi (AQSh dollarida). Shunday qilib, 1995 yil uchun taxmin qilingan 8 foizga yaqin o'sishdan so'ng, 1996-2000 yillarda noneft import narxlarining yillik o'rtacha 1 1/2 foizga oshishi kutilmoqda. Ushbu kontekstda yuksalish bosimining manbai oziq-ovqat importining narxi, mintaqaning umumiy import hisobining muhim tarkibiy qismidir. Import birligi qiymatining mo'tadil o'sishi oziq-ovqat narxlarining cheklangan o'sishini o'z ichiga oladi, chunki umumiy ta'minot, ayniqsa nosanoat mamlakatlaridagi ishlab chiqaruvchilar, sanoat mamlakatlarida Urugvay raundi tomonidan qo'zg'atilgan subsidiyalarning qisqarishiga javob beradi. Sanoatsiz mamlakatlarda ishlab chiqarishning sekinlashishi xalqaro oziq-ovqat narxlariga yuqori bosim o'tkazadi va Yaqin Sharq tashqi savdo shartlarini yomonlashtiradi.

Urugvay raundi ko'p tomonlama savdoni liberallashtirish bo'yicha yaqinda imzolangan kelishuvlar orqali Yaqin Sharq mintaqasi uchun tovarlar bozoriga boshqa ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda:

qishloq xo'jaligi, to'qimachilik va tikuvchilik tarmoqlarini tarif va tarifsiz to'siqlarni kamaytirish orqali liberallashtirish

subsidiyalar, kompensatsiya bojlari, antidemping va himoya choralariga nisbatan qo'llaniladigan mustahkamlangan qoidalar tufayli umumiy savdo muhitining yaxshilanishi.

Jahon savdo tashkilotini tashkil etish orqali institutsional tuzilmani mustahkamlash.

Hozirgi vaqtda Yaqin Sharq mintaqasi uchun kamroq operatsion ahamiyatga ega bo'lgan potentsial foyda xizmatlar savdosi va intellektual mulk huquqlarining ko'p tomonlama qoidalarini kengaytirishdir. Bu salohiyatdan eng samarali ta'minot tuzilmalari va moliyaviy barqarorlikka ega mamlakatlar foydalanadi. Boshqa mamlakatlar import qilinadigan oziq-ovqat to'lovlarining kutilayotgan dastlabki o'sishi bilan bog'liq bo'lgan sof xarajatlarga qo'shimcha ravishda duch keladilar, chunki sanoat mamlakatlari qishloq xo'jaligini subsidiyalash tizimidan kelib chiqadigan adolatsiz raqobat ustunligini cheklaydi. Shunday qilib, imtiyozli rejimning umumiy darajasida o'zgarishlar bo'lmasa, bir nechta mamlakatlar o'zlarining "qulaylik rejimi" eroziyasiga duchor bo'ladilar. butun dunyo bo'ylab umumiy tarif darajalarining rejalashtirilgan pasayishidan keyin ularning tarif imtiyozlari qiymatini pasaytirish orqali yoki ma'lum bozorlarga imtiyozli kirishni yo'qotish orqali. Ushbu ishlanmalar, ayniqsa, keng ko'lamli imtiyozli savdo kelishuvlaridan foydalanadigan Yaqin Sharq mintaqasi uchun juda muhimdir.

Yuqorida ta'kidlanganidek, mehnat pul o'tkazmalari mintaqadagi bir qancha mamlakatlarning to'lov balansiga yordam beradi va investitsion ko'rsatkichlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu pul o'tkazmalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

mintaqadan tashqarida yashovchi, masalan, Evropada ishlaydigan ishchilarning daromadlarini o'tkazish

MENA mintaqasidagi neft qazib oluvchi mamlakatlar ishchilaridan transferlar

Bir qancha mamlakatlar (jumladan, Misr, Isroil, Iordaniya, Mavritaniya, Marokash va Tunis) so‘nggi yillarda qattiq pul-kredit siyosati bilan qo‘llab-quvvatlanadigan fiskal tuzatishga e‘tibor qaratib, makroiqtisodiy siyosatda ko‘proq yoki kamroq barqaror islohotlarni amalga oshirdi. Ushbu mamlakatlarda, Isroildan tashqari, 1989-94 yillar davomida kamida ikki yil davomida Xalqaro Valyuta Jamg‘armasining kelishuvlari bilan tuzatishlar qo‘llab-quvvatlandi. Ular byudjet taqchilligini kamaytirish, inflyatsiya darajasini pasaytirish va tashqi ko‘rsatkichlarni yaxshilash (eksportning o‘sishi va diversifikatsiyasi, joriy hisob taqchilligi hajmi va valyuta zaxiralari darajasi) bo‘yicha oldinga siljishdi. Iqtisodiy ko‘rsatkichlarning yaxshilanishiga, xususan, Isroil, Iordaniya, Marokash va Tunis tomonidan tuzilmaviy islohotlarni amalga oshirishdagi muvaffaqiyat yordam berdi.

Neft eksport qiluvchi iqtisodlari ham tuzatishlar va tarkibiy islohotlarni faollashtirdi. Dastlab, bu mamlakatlar neft daromadlarining kamayishi va investitsion daromadlar oqimining qisqarishi sharoitida xarajatlarni qisqartirishga e‘tibor qaratdilar. Keyin ular 1995 yil Saudiya Arabistoni byudjetida kiritilgan chora-tadbirlardan ko‘rinib turibdiki, neftdan tashqari daromadlarni ko‘paytirishga e‘tibor qaratdilar. Bundan tashqari, bir qancha davlatlar (jumladan, Jazoir, Quvayt, Eron Islom Respublikasi, Ummon va Saudiya Arabistoni) umumiy doirada defitsitni yanada qisqartirish, tarkibiy islohot choralari va inson taraqqiyoti siyosati uchun belgilangan yo‘l bilan o‘rta muddatli dasturlarni yoritib berdi. ishlab chiqarish va investitsiyalar sohasida xususiy sektorga urg‘u berish (2-bo‘lim).

Bir qator boshqa davlatlar (Jibuti, Iroq, Liviya, Somali, Sudan, Suriya Arab Respublikasi va Yaman Respublikasi kabi) hali yetarlicha keng qamrovli tuzatish va islohot dasturlarini amalga oshirmagan, biroq ba‘zilari (jumladan, Jibuti, Sudan, va Yaman Respublikasi) muhim siyosiy harakatlarni boshladi. Mamlakatlarning iqtisodiy qiyinchiliklarini hisobga olgan holda, bu sa’y-harakatlar, birinchi navbatda, tarkibiy islohotlar to‘liq samara bergunga qadar

barqaror bo'lmagan ichki moliyaviy nomutanosiblikni kamaytirishga qaratilgan. Livan misolida siyosatchilar rekonstruksiya va barqarorlashtirishning egizak muammolariga duch kelishmoqda.

Yaqin Sharq mamlakatlari so'nggi yillarda makroiqtisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etish va keng qamrovli tarkibiy islohotlarni amalga oshirishda erishilgan yutuqlar bir-biridan farq qilganligi sababli, ularning boshlang'ich nuqtasi va qolgan siyosat muammolarining tabiati mamlakatdan mamlakatga farq qiladi (3-band). Shunga qaramay, mintaqa alohida mamlakat sharoitlariga qarab ustuvorliklarga ega bo'lgan talabchan iqtisodiy va moliyaviy siyosat kun tartibiga duch kelmoqda.

Hatto so'nggi yillarda sezilarli yutuqlarga erishgan davlatlar ham tuzatish va islohotlar uzluksiz jarayon ekanligini tan olishadi. Jarayon keng qamrovli yondashuv sur'atini saqlab qolish, asosiy siyosiy tashabbuslarni to'g'ri ketma-ketlashtirish, ayniqsa kutilmagan ekzogen o'zgarishlarga javoban o'z vaqtida zarur tuzatishlarni amalga oshirish va zarur institutsional qo'llab-quvvatlash va insoniy imkoniyatlarni yaratish va qo'llab-quvvatlashga ustunlik beradi.

Islohotlarning aksariyati qisqa muddatli xarajatlarni o'z ichiga oladi. Bu achinarli bo'lsa-da, resurslarni qayta taqsimlash talablarini hisobga olgan holda, bu deyarli muqarrar. Shuning uchun asosiy e'tibor siyosatni to'g'ri rejalashtirish va ketma-ketlashtirish orqali ushbu xarajatlarni minimallashtirish, xarajatlarni tuzatish va islohotlar natijasida erishilgan yutuqlar bilan qoplash va jamiyatning eng zaif a'zolarini himoya qilishga qaratilishi kerak.

Xususiylashtirish va tartibga solish siyosati umumiy iqtisodiyotning unumdorligini oshiradi va uning xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlik qobiliyatini mustahkamlaydi. Birinchidan, bunday siyosatlar davlat korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishi va shu tariqa davlat byudjetlarining sarflanishini cheklashi mumkin. Ikkinchidan, katta ichki va tashqi investitsion resurslarning potentsial mavjudligini hisobga olgan holda, ushbu siyosatlar mintaqaning kapital fondini yangilashga yordam beradi. Uchinchidan,

mintaqadagi ko‘plab mamlakatlarda hukumat hukmronligi merosini hisobga olgan holda, ular xususiy sektorga ushbu sektor tomonidan o‘shishga sodiqliklarini bildirish uchun hukumatning eng kuchli siyosat vositalaridir. To‘rtinchidan, tovar va xizmatlarga (shu jumladan, suv kabi muhim manbalarga) yanada real narxlarini belgilash samaradorlikni oshirishi mumkin.

Boshqa mamlakatlarning (sanoat va rivojlanayotgan) tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mintaqaning xususiylashtirishga asosan maxsus yondashuvi tizimli yondashuvga o‘z o‘rnini bo‘shatadi. Bu ko‘p yillik dasturlarni ishlab chiqishni nazarda tutadi, ular kichik korxonalar bilan ishlashdan tashqari, kommunal xizmatlar, aviakompaniyalar, moliya va telekommunikatsiya sohalaridagi yirik korporatsiyalar uchun ham siyosatni kengaytiradi (4 quti). Ushbu dasturlarni loyihalashda moliyalashtirishning potentsial manbalari, shu jumladan tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlari aniqlanishi kerak. Nihoyat, dasturlar ijtimoiy xavfsizlik tarmog‘i/mehnatni qayta tayyorlash chora-tadbirlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi kerak, bu bilan bog‘liq farovonlik xarajatlarini minimallashtirish kerak.

Ko‘pgina Yaqin Sharq mamlakatlarida davlat moliyasini isloh qilish ichki jamg‘armalarni mustahkamlash va ekzogen zarbalarga zaiflikni kamaytirish uchun katta ahamiyatga ega. Daromadlar bo‘yicha sa’y-harakatlar soliq tizimining elastikligini va samaradorligini oshirishga qaratilishi kerak. Bir qator mamlakatlarda bu savdo soliqlaridan voz kechishni va keng qamrovli ichki iste’mol soliqlari foydasiga qayta yo‘naltirishni o‘z ichiga oladi. Neft iqtisodiyotida daromadlar tarkibidagi o‘zgarishlar neft daromadlariga bog‘liqlikni kamaytirishi kerak. Nihoyat, yangi soliq choralari ma’muriy samaradorlikni oshirish va soliqqa tortishni ta’minlash bilan birga olib borilishi kerak.

Xarajatlar bo‘yicha davlat xarajatlari dasturlarining sifatini oshirish ularning iqtisodiy o‘shishga qo‘shadigan hissasini oshiradi. Bunday strategiya samarasiz xarajatlarni, jumladan, mudofaa xarajatlarini qisqartirishni, subsidiyalarni ratsionalizatsiya qilish va maqsadli yo‘naltirishni nazarda tutadi.

Bunday sa'y-harakatlar nafaqat davlat ish haqi fondini qisqartirishga, balki davlat faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat xizmatini isloh qilish bilan birga olib borilishi kerak. GCCning ba'zi mamlakatlari uchun davlat xizmati islohoti hukumatning ish o'rinlari yetkazib beruvchisi sifatidagi asosiy rolini qisqartirishni va ish bilan bandlikni davlat sektori foydasiga qaratuvchi ish haqining buzilishini bartaraf etishni nazarda tutadi. Bundan farqli o'laroq, boshqa mamlakatlar (masalan, Misr, Eron Islom Respublikasi va Suriya Arab Respublikasi) uchun raqamlarning qisqarishi ko'tarilish bilan birga bo'lishi kerak. qolgan davlat xizmatchilarining ish haqi paketlarida tuzatishlar. Bundan tashqari, mintaqadagi aksariyat davlatlar hukumat idoralari va idoralarini ratsionalizatsiya qilishdan foyda ko'radi.

Bu omillar xususiy sektorning byurokratiya bilan kurashish xarajatlarini cheklash orqali iqtisodiyotning umumiy samaradorligini oshirishi mumkin. Xususiy sarmoya qarorlari bo'yicha o'tkazilgan so'rovlar shuni ko'rsatadiki, Yaqin Sharqdagi bir qancha iqtisodlarning hozirda mashhur bo'lgan byurokratik tuzilmasi investitsiyalar, ayniqsa xorijiy investitsiyalar uchun katta to'siq bo'lib xizmat qiladi. Yana bir bor, fuqarolik islohoti ishsizlik xarajatlarini cheklash uchun ijtimoiy xavfsizlik tarmog'i/qayta tayyorlash choralari bilan to'g'ri ketma-ketlikda bo'lishi juda muhimdir.

Mehnat bozorlarini isloh qilish ishsizlikni cheklash va Yaqin Sharq davlatlarining ish o'rinlari yaratish salohiyatini yaxshilashning yana bir muhim komponentidir. Birinchidan, turli xil to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita qo'shimcha to'lovlarni bekor qilish orqali xususiy bandlik xarajatlarini kamaytirish kerak. Ikkinchidan, ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish jarayoni yanada moslashuvchan bo'lishi kerak. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ishdan bo'shatish bo'yicha cheklovlar (masalan, ishdan bo'shatish uchun hukumat ruxsatini olish) ishga yollashni to'xtatib qo'yishi va norasmiy bozor faolligini oshirishi mumkin, bu esa ba'zi hollarda mehnatni minimal kafolatlar bilan ta'minlamaydi. Uchinchidan, davlatning bandlik kafolatlari o'rnini yopiq ishsizlik

sxemalarining shaffof tizimi bilan almashtirish kerak. Bundan tashqari, keng ko‘lamli xususiylashtirish va davlat sektorini isloh qilish zarur bo‘lgan ayrim mamlakatlarda ishchilarni qayta tayyorlash sxemalariga alohida e‘tibor qaratish lozim.

Mintaqadagi davlatlarning kadrlar bazasini ta‘lim tizimini yaxshilash, xususan, ayollarni ta‘lim olish orqali mustahkamlash kerak. Rivojlanayotgan boshqa mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ayollarning ta‘limi ham aholi o‘shini kamaytirishi mumkin. Oxirgi tadqiqotlar, shuningdek, cheklangan resurslarni oliy sektordan boshlang‘ich va o‘rta sektorlarga o‘tkazishni qo‘llab-quvvatlaydi va ba‘zi mamlakatlarda akademik ta‘limdan ko‘ra kasbiy ta‘limni afzal ko‘radi.

Ushbu to‘rtta chora mahalliy va xorijiy to‘g‘ridan-to‘g‘ri va portfel investitsiyalarini oshirishga yordam berishi mumkin. Bir qator mamlakatlarda mahalliy darajada investitsiya tartib-qoidalarini osonlashtirish va xorijiy investorlarning kirishi uchun to‘siqlarni kamaytirish uchun qo‘shimcha choralar ko‘rish zarur. Ushbu sohalardagi qat‘iy harakatlar barqaror makroiqtisodiy muhit bilan bir qatorda, asosan rag‘batlantirish, imtiyozlar va "ofset dasturlari"ga asoslangan hozirgi yondashuvga qaraganda ko‘proq daromad va‘da qiladi. (Bir necha GCC mamlakatlarida amalda bo‘lgan ofset dasturlari doirasida hukumat shartnomalari bo‘yicha xorijiy firmalar shartnoma qiymatining ma‘lum qismini mahalliy firmalar bilan qo‘shma korxonalarga investitsiya qilishlari shart.) Hozirgi yondashuv mintaqaning ayrim mamlakatlari uchun katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. aniq qo‘shimcha investitsiyalarsiz; u shartnomalar narxini ham chalkashtirib yuborishi mumkin.

Moliyaviy vositachilik tizimini mustahkamlash moliyaviy tejash oshiradi, eng samarali sohalarga kanal resurslari va xorijiy investitsiyalarning kattaroq oqimi ichki moliya tizimini beqarorlashtirmasligini ta‘minlash. Bunday mustahkamlash uchta elementni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, moliya institutlarini raqobatga duchor qilish ba‘zi mamlakatlar uchun yirik davlat sektori

banklarini xususiylashtirishni (masalan, Jazoir, Misr va Tunis), boshqalari uchun xorijiy moliya institutlarining (masalan, GCCga) kirishini osonlashtirishni nazarda tutadi. Ikkinchidan, bilvosita pul-kredit nazorati yo'lidagi navbatdagi qadam sifatida daromad stavkalari, kreditlar uchun to'lovlar va kredit ajratish bo'yicha qolgan nazoratni olib tashlash ishlab chiqarish faoliyatining yanada keng doirasini shaffof va buzilmasdan moliyalashtirishga yordam beradi. Uchinchidan,

Yaqin Sharq davlatlarining asosan bankka asoslangan moliyaviy tizimlarini kengaytirish va bu bozorlarni xalqarolashtirish kerak. Qimmatli qog'ozlar bozorlari ichki, mintaqaviy va xalqaro manbalardan resurslarni safarbar qilishi va ularni o'sish va rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun samarali investitsiyalar uchun ajratishi mumkin. Bu potentsialdan foydalanish zarurati hozir ayniqsa muhim, chunki yordam oqimi sekinlashayotgani va xususiy kapital uchun xalqaro raqobat kuchayib borayotgani ko'rinadi. Aniq mulk huquqlari, samarali hisob-kitob va saqlash tizimlari, savdolar uchun shaffofroq shart-sharoitlar, moliyaviy vositalar o'rtasida teng sharoit yaratish, kapital va dividendlarni tegishli tarzda repatriatsiya qilish uchun shart-sharoitlar yaratilishi kerak.

Tashqi savdo va to'lovlar rejimining erkinlashtirilishi ichki mingta isbotim to'ldiradi va farovonlik-yaxshilash raqobatni kuchaytiradi. Shuningdek, u mahsulot tannarxini pasaytiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi xorijiy kapital va texnologiyalarning kirib kelishini rag'batlantiradi va eksportning (ayniqsa, noneft sektori) tez o'sishiga olib keladi. Savdo islohotlari tariflarni pasaytirish va tarif tuzilmasini soddalashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ushbu sa'y-harakatlarni notarif to'siqlarini kamaytirish, qolgan davlat savdo monopoliyalariga barham berish va boshqa bozor iqtisodiyoti mamlakatlaridagi institutsional tuzilmani uyg'unlashtirish bilan birga olib borish kerak.

Ushbu sa'y-harakatlar mintaqaning noneft eksportini rag'batlantirish va globallashuv va bozorlar integratsiyasidan foyda olishga intilishi uchun ajralmas

hisoblanadi. Ular, shuningdek, Jahon Savdo Tashkilotiga a'zolik va oldingi bobda muhokama qilinganidek, ayrim mamlakatlarning Yevropa Ittifoqi bilan iqtisodiy integratsiyalashuvini oshirish bo'yicha olib borayotgan sa'y-harakatlariga mos keladi. Ko'p tomonlama savdo tizimiga ishonchli a'zolik mamlakatlarning liberallashtirish siyosati samaradorligini oshirishi keng e'tirof etilgan.

Hozirgacha muhokama qilingan ettita chora-tadbirlar Yaqin Sharq mintaqasi uchun barqaror o'sish va rivojlanish strategiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lgan iqtisodiyotlarning ta'minotga javob berish qobiliyatini oshirishga qaratilgan. Xalqaro tajriba shuni tasdiqlaydiki, bunday chora-tadbirlarning samaradorligi ham mavjud makroiqtisodiy muhitga bog'liq bo'lganligi sababli, izchil va qo'llab-quvvatlovchi fiskal/pul/valyuta siyosati aralashmasi zarur.

Tegishli aralash xususiy ishlab chiqarishni to'sib qo'ymaslik, inflyatsiya bosimini cheklash va kuchli va barqaror tashqi mavqega hissa qo'shish uchun ushbu uchta siyosatni sinchkovlik bilan sozlashni talab qiladi. Bunday aralashga siyosat choralarining turli konfiguratsiyasi orqali erishish mumkin. Shu munosabat bilan chora-tadbirlar barqaror bo'lishi, ya'ni byudjet hisoblari tuzilmasini mustahkamlashning bir qismi bo'lishi (yuqorida GCC misolida muhokama qilinganidek) va valyuta kursini aniqlashning shaffof va prognoz qilinadigan tizimi muhim ahamiyatga ega.

Mintaqadagi siyosatchilar tomonidan keng e'tirof etilganidek, ikkita asosiy muammoni hal qilish kerak: iqtisodiyotning o'sish sur'atlariga to'sqinlik qilgan va ishlab chiqarish resurslarini mintaqadan chiqarib yuborgan uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan tizimli zaifliklar va ko'pchilik mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga yordam bergan yomon diversifikatsiyalangan iqtisodiy va eksport bazasi. ekzogen zarbalarga chidamli.

Tashqi muhitdagi o'zgarishlar mintaqa iqtisodiyotiga ta'sir qilishda davom etadi. Jahon iqtisodiyotining o'sishi ancha barqaror bo'lib qolishi kutilayotgan bo'lsa-da, ko'rsatkichlar Yaqin Sharq mamlakatlari noaniq umumiy muhitga, sezilarli pasayish xavfiga duch kelishidan dalolat beradi. Mintaqaning neft va

oziq-ovqatning xalqaro narxlariga nisbatan sezgirligi aniq. Urugvay raundi doirasidagi savdoni liberallashtirish oqibatlarini oldindan aytish qiyinroq. Biroq, agar potentsial dinamik daromadlar statik yo'qotishlarni qoplash uchun siyosatni o'zgartirish kerakligi aniq. Yevropaga mehnat migratsiyasining kuchayishi, shuningdek, mintaqalararo ishchi kuchi oqimining istiqbollari o'tmishdagiga qaraganda unchalik qulay emas. Bundan tashqari,

Tashqi muhit bilan bog'liq salbiy xavflarni kamaytirish va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish uchun potentsialni kuchaytirish uchun Yaqin Sharq mamlakatlari o'zlarining siyosiy muammolarini tezda hal qilishlari kerak. Ushbu ehtiyojdan kelib chiqqan holda, mintaqadagi deyarli barcha mamlakatlarning iqtisodiy siyosati kun tartibida tarkibiy islohotlar birinchi o'rinda tursa, ajab emas.

Ushbu omillarni hisobga olgan holda, Yaqin Sharq siyosatining muammosi sakkizta bandedan iborat deb hisoblanishi mumkin:

xususiylashtirish va xo'jalik faoliyatini tartibga solishni bekor qilish
bo'yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish

davlat moliyasini isloh qilish

mehnat bozorlari faoliyatini takomillashtirish

kadrlar resurslarini mustahkamlash

mahalliy va xorijiy investitsiyalar hajmini oshirish

moliyaviy vositachilikni takomillashtirish

tashqi savdo va to'lovlarni erkinlashtirish

qo'llab-quvvatlovchi makroiqtisodiy siyosat aralashmasini ta'minlash.

Bunday kun tartibi alohida mamlakatlar darajasida batafsilroq belgilanishi kerak bo'lsa-da, u mintaqadagi barcha mamlakatlar uchun bo'lmasa ham ko'pchilik uchun dolzarbdir. Uning samarali amalga oshirilishi nafaqat Yaqin Sharq mamlakatlari iqtisodiy o'sishi va bandlik salohiyatini oshirishga, balki ularning salbiy ekzogen zarbalarga zaifligini kamaytirishga ham xizmat qiladi. Amalga oshirishda resurslarni qayta taqsimlash bilan bog'liq qisqa muddatli

xarajatlarni hal qilish muhim ahamiyatga ega. Bu siyosatni to'g'ri rejalashtirish va ketma-ketligini va aniq maqsadli ijtimoiy xavfsizlik tarmog'ining qoidalarini o'z ichiga oladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari iqtisodiyotining jahon iqtisodiy munosabatlarida tutgan o'rnini sanab bering.
2. Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarning faollashuviga ta'sir ko'rsatuvchi ichki va tashqi omillar aytib bering.
3. Yaqin Sharq mamlakatlari tashqi iqtisodiy faoliyati hususiyatlari va ularning mintaqa taraqqiyotiga ta'sirini izohlab bering.
4. Yaqin Sharq mintaqasi iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatuvchi yangi aktorlar va omillar qanday o'ringa ega?
5. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari iqtisodiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyati hususiyatlari haqida nimalarni bilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Muhammadsidiqov M.M. Xalqaro mintaqashunoslik. 2017.
2. Мавланов И.Р. Экономическая дипломатия: учебное пособие Москва : Аспект Пресс, 2016.
3. Иванова М.В. "География туризма. Турция. Ближний Восток. Северная Африка. Учебник для СПО"
4. Звягельская И. Ближний Восток и Центральная Азия. Глобальные тренды в региональном исполнении. – М.: Аспект Пресс, 2018.
5. Энергетические рынки в период глобальных перемен. Мировое развитие. Выпуск 15. Отв. ред.: Н.В. Тоганова, Ю.Д. Квашнин. М.: ИМЭМО РАН, 2015, 123 с.
6. Фролов А.В. Ближний Восток: традиции и трансформации А.В. Фролов, Р. Мустафин // Международная жизнь. – 2014. – № 8. – С. 45 – 62.
7. Ближний Восток и Северная Африка. Процессы модернизации и международная безопасность. М.: Институт Африки РАН, 2016.
8. А. А. Ткаченко.
9. Charles Issawi. The Middle East Economy: Decline and Recovery.

10. Zahlan A. Science and the Arabs: opportunities and challenges Contemporary Arab Affairs. Vol. 4. Issue 2. April 2011. P. 190.
11. Hayat Alvi. The Political Economy and Islam of the Middle East.
12. James E. Rauch. The Economics of the Middle East.
13. Altay, H. ve Nugay, U. (2013). Ortadoğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, Uşak
14. İsmail Numan Telci, Kemal İnät, Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2020.
15. Murat Aslan, Recep Yorulmaz, Hakan Berument, Taner Demirer. Orta Doğu'da Ekonomi ve Sağlık Politikalarının Geleceği.
16. İsmail Numan Telci. Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık.
17. Fatma Kurt Sarıaslan. Türkiye - Ortadoğu İlişkilerinin Ekonomi Politikası. Hece yayınları.

Test savollari

1. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari iqtisodiyotining asosiy xususiyati qaysi?

- A) Faqat agrar sohaga tayanishi
- B) Neft-gaz resurslariga yuqori darajada bog'liqligi
- C) Faqat turizm sohasi rivojlangani
- D) Sanoatning umuman rivojlanmagani

✓ To'g'ri javob: B

2. Quyidagilardan qaysi biri Yaqin Sharq mamlakatlarining asosiy eksport mahsuloti hisoblanadi?

- A) Elektrotexnika mahsulotlari
- B) Neft va tabiiy gaz
- C) Qishloq xo'jaligi texnikasi
- D) Avtomobillar

✓ To'g'ri javob: B

3. Yaqin Sharq mamlakatlarining tashqi iqtisodiy faoliyatida qaysi omil muhim ahamiyatga ega?

- A) Energetik resurslar
- B) Faqat iqlim
- C) Tabiiy o‘rmonlar
- D) Dengiz mahsulotlari

✓ To‘g‘ri javob: A

4. Quyidagilardan qaysi tashkilot neft eksport qiluvchi davlatlarni birlashtiradi?

- A) NATO
- B) OPEK
- C) BRIKS
- D) YUNESKO

✓ To‘g‘ri javob: B

5. Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish deganda nima tushuniladi?

- A) Faqat neft sohasini rivojlantirish
- B) Iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantirish
- C) Savdoni cheklash
- D) Importni kamaytirish

✓ To‘g‘ri javob: B

6. Yaqin Sharq mamlakatlari tashqi iqtisodiy faoliyatining muhim yo‘nalishi qaysi?

- A) Xalqaro savdo va investitsiyalar
- B) Faqat ichki bozorni rivojlantirish
- C) Arxeologik tadqiqotlar
- D) Sport musobaqalari

✓ To‘g‘ri javob: A

7. Quyidagilardan qaysi davlat Yaqin Sharqning yirik iqtisodiy markazlaridan biri hisoblanadi?

- A) Birlashgan Arab Amirliklari
- B) Norvegiya

C) Kanada

D) Argentina

✓ To'g'ri javob: A

8. Yaqin Sharq mamlakatlari tashqi iqtisodiy munosabatlarida "energetik diplomatiya" nima?

A) Turizmni rivojlantirish siyosati

B) Neft va gaz orqali iqtisodiy va siyosiy ta'sir ko'rsatish

C) Qishloq xo'jaligini rivojlantirish

D) Tabiiy ofatlarga qarshi kurash

✓ To'g'ri javob: B

9. Yaqin Sharq mamlakatlarida erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishdan asosiy maqsad nima?

A) Investitsiyalarni jalb qilish va savdoni rivojlantirish

B) Faqat turizmni rivojlantirish

C) Aholi sonini kamaytirish

D) Qishloq xo'jaligini qisqartirish

✓ To'g'ri javob: A

10. Yaqin Sharq mamlakatlari iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotidagi ahamiyati nimada?

A) Geostrategik joylashuv va energetik resurslarga egaligida

B) Faqat madaniy merosida

C) Sport musobaqalarida

D) Tabiiy iqlim sharoitida

✓ To'g'ri javob: A

7- BOB. MISR ARAB RESPUBLIKASINING IQTISODIY TARAQQIYOTI VA TASHQI IQTISODIY FAOLIYATI

Reja:

1. Misr Arab Respublikasining iqtisodiy taraqqiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari.
2. Misr Arab Respublikasi iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G'arb mamlakatlarining tutgan o'ri.
3. Misrning zamonaviy ijtimoiy-siyosiy va xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o'ri.
4. Misrning xavfsizligi, iqtisodiyoti va siyosatiga ta'sir ko'rsatuvchi yangi aktorlar va omillar.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Misr Arab Respublikasi, iqtisodiy taraqqiyot, tashqi iqtisodiy faoliyat, xalqaro iqtisodiy munosabat, xavfsizligi, ichki siyosat, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, jahon siyosati, mintaqaviy siyosat.*

Mintaqada tinchlik va barqarorlikni ta'minlash Misr Arab Respublikasi tashqi siyosatining asosiy yo'nalishi sifatida namoyon bo'ladi. Chunki chet el investitsiyalari tinch va barqaror mintaqalardagina joriy qilinadi. Misr o'zining mintaqadagi va jahondagi obro'-e'tibori va ta'sirini yanada kuchaytirish maqsadida aksariyat mintaqaviy loyihalarning tashabbuskori sifatida maydonga chiqadi.

Integratsion loyihalar, Arab-Isroil muammolarini hal qilish, mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash va umuman Yaqin Sharqdagi nizoli hollarni hal qilish shular jumlasidandir. Aynan mana shu omillar Misr prezidentini davlat rahbari va yetakchi sifatidagi obro'yini ko'tarib yuboradi. Bundan tashqari o'zaro foydali asoslarda chet el investitsiyalarini jalb qilinishiga olib keladi. Misrning xalqaro maydondagi yana bir maqsadi BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zosi huquqiga ega bo'lishdir.

Bu haqda Milliy Majlisning tashqi ishlar qo‘mitasi 1996-yil mayda qilgan ma‘ruzasida aytilgan edi. Unga ko‘ra, Misr BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a‘zosi bo‘lishi uchun xalqaro maydondagi barcha davlatlar bilan yaqin va do‘stona aloqalar o‘rnatish va mintaqada Misrning yetakchi sifatida ta’sir doirasini kengaytirish lozimligi aytib o‘tildi. Bu mintaqada davlatlari va Misr bilan do‘stona aloqada bo‘lgan barcha davlatlar manfaatlariga mos kelar edi. Rasmiy Qohira BMTni isloh qilish dasturi bo‘yicha Afrikaga ajratiladigan Xavfsizlik Kengashidagi ikki o‘rindan biriga mos kelishini bir qator omillar bilan izohlaydi. Buni isbotlash uchun ko‘pgina dalillarni keltirib o‘tadi. Misr tashqi ishlar vaziri Ahmed al- Hait shunday deydi: “Misr butun Afrika bo‘yicha eng katta iqtisodiyotga va xalqaro hamjamiyat bilan keng aloqalar o‘rnatishga imkon beruvchi eng ko‘p diplomatik missiyaga ega. Bundan tashqari Misr ko‘plab xalqaro tinchlikparvar operatsiyalarda qatnashayotgan ko‘psonli armiyaga ega. Shunday ekan arab, islom va O‘rtayer dengizi nomidan Xavfsizlik Kengashida qatnashishi mumkin bo‘lgan Afrika a‘zosi bo‘la oladi. Misr buning uchun kerakli yordamni arab davlatlaridan oladi”.

Misrning kelgusidagi taraqqiyoti va istiqbolini ta’minlovchi omillar qatoriga geografik joylashuvini keltirishimiz mumkin. Misr Arab Sharqining ikki qismini – Mag‘rib va Mashriqni bir-biri bilan bog‘labgina qolmay, turli madaniyatlar tutashgan markazda joylashgan. Bu Misrning bir paytning o‘zida bir necha mintaqaning xalqaro munosabatlarida faol ishtirokchi bo‘lish imkonini beradi.

Chunki u Afrika, Osiyo va O‘rta Yer dengizi mintaqalari tutashgan joyda joylashgan. XX-XXI asr davomida mana shu mintaqalar bilan faol hamkorlik munosabatlarini o‘rnatib, integratsion tashkilotlarga a‘zo bo‘ldi. Suvaysh ustidan Misrning to‘laqonli mustaqilligi uning xalqaro maydondagi strategik ahamiyatini oshirib yuboradi. Bu kanal orqali dunyo bo‘yicha 10% tashuvlar amalga oshiriladi.

Suvaysh kanalidan Misrga 2002-yil 1,9 mlrd dollar daromad kelgan bo‘lsa, 2004-yil bu ko‘rsatgich 3 mlrdga yetdi. XXI asrda Misr o‘zining ko‘p sonli

aholisi bilan mintaqada yetakchilik uchun da'vogarlardan biri bo'ldi. Misr tashqi siyosati ko'p qirraliligi va faolligi bilan, zamonaviy xalqaro munosabatlarning dolzarb masalalarini qamrab olganligi bilan munosib o'rin egallaydi. Ko'p sonli armiya nafaqat o'z suverenitetini, balki mintaqa xavfsizligining garovi hamdir. Misr o'z qo'shnilari bilan iliq va do'stona munosabatlar o'rnatib, mintaqaning ommaviy qirg'in qurollaridan holi bo'lishiga harakat qiladi.

Misrda 2011-yil 25-yanvar noroziliklari sodir bo'lishidan oldin ko'pchilik ekspertlar Husni Muborak rejimini mintaqadagi eng barqaror rejimlardan biri deb hisoblashgan. Tadqiqotchi Altavil Faris Alining ta'kidlashicha, ommaviy noroziliklar to'liqini boshlangunga qadar Misrdagi ko'p partiyaviylik tizimi, saylovlardagi raqobat muhitining kuchayib borishi, parlament, mahalliy boshqaruv organlari hamda sud hokimiyati organlarining barqaror faoliyati mamlakatda demokratik unsurlarning shakllantirgani hamda uni mintaqaning barqaror demokratik davlatlaridan biriga aylantirgan edi. Agar e'tibor beradigan bo'lsak, "Arab bahori" boshlangan 2010-yil dekabrda Misrda parlament saylovlari o'tkazilayotgan edi. Ushbu saylovlarda "Musulmon birodarlari" tashkiloti faoliyatiga hukumat tomonidan jiddiy qarshilik amalga oshirildi. Buning ikkita asosiy sababi bor: birinchisi – bundan oldingi saylovlarda tashkilot o'z faoliyati davomida eng yuqori o'rinni egallagan bo'lsa, ikkinchisi mintaqadagi davlatlarda olomon noroziliklarning avj olishi hisoblangan. Shu boisdan Misr bir qarashda bunday inqilobiy vaziyatga tayyor turgandek ko'ringan edi. Biroq, voqealar rivoji buning aksini ko'rsatdi. Shu jihatdan Misrdagi "arab bahori"da ichki ijtimoiysiyosiy va iqtisodiy vaziyatdan ko'ra, tashqi kuchlarning ta'siri nihoyatda kuchli rol o'ynaganini ko'rish mumkin.

2011-yil Misr prezidenti Husni Muborak hokimiyatdan ag'darilgan beri notinch. A.F. as-Sisiy Misrda hokimiyat tepasiga kelishi bilan rejim barqarorligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ko'plab tahdid va muammolarga duch keldi. Bugungi kunda Misrning aksariyat muammolari siyosat, iqtisod va ekologiya bilan bog'liq; xalqaro terrorizm, iqtisodiy rivojlanish muammolari, suv

resurslarining qisqarishi, aholining haddan tashqari ko'payishi, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, noqonuniy migratsiya va kontrabandani alohida ta'kidlash o'rinlidir. Mamlakat rahbariyati ushbu muammolarni hal etishga katta ahamiyat bermoqda.

A.F.as-Sisi o'z siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida asosiy e'tiborni xavfsizlikni ta'minlashga qaratadi – terrorizmga qarshi kurash choralarini kuchaytiradi va mamlakatning harbiy qudratini oshiradi. Prezident "Musulmon birodarlar" timsolida, shuningdek, Sinay yarim orolida faollashgan va IShID safiga qo'shilgan qurolli guruhlar timsolida terrorizmga qarshi kurashish vazifasini qo'ydi. M.Mursiy hokimiyatdan chetlashtirilgach, eng ko'zga ko'ringan islomchilar qamoqqa tashlanganidan so'ng, ikkinchisi yashirin faoliyatga o'tdi. A.F. as-Sisiy rejimiga tashqi va ichki tahdidlar kuchaymoqda. Terror tahdidi tug'ilgan Misr perimetri bo'ylab joylashgan beqarorlashtiruvchi zonalardan tashqari (Sudan, Liviya, G'azo sektori, Suriya va Yaman) ichki beqarorlik markazlari ham mavjud. Shu bilan birga, mamlakatdagi xavfsizlik holati xavotirliligicha qolmoqda. Hokimiyatga kelganidan keyingi olti yil davomida amaldagi prezident repressiv choralar qo'llanganiga qaramay, hanuzgacha terror tahdidini bartaraf eta olmadi. Terrorizmga qarshi kurashda taraqqiyot yo'qligining dalili sifatida 2017-yilning statistik ma'lumotlarini ko'rish mumkin, unga ko'ra, bu yil terrorchilik xurujlari natijasida halok bo'lganlar soni bo'yicha rekord ko'rsatgan – 756 kishi halok bo'lgan.

Sinay fronti Misrda terrorizmga qarshi kurashning ramziga aylandi. 2011-yildan beri Sinay yarim orolida Misr hukumati va islomchilar o'rtasidagi qurolli to'qnashuvlar davom etmoqda. Islomchilar vaqti-vaqti bilan Misr qurolli kuchlari va politsiyasiga qarshi teraktlar va hujumlar uyushtirmoqda. Bunga javoban kuch tuzilmalari muntazam ravishda terrorizmga qarshi operatsiyalarni amalga oshiradi; eng so'nggilaridan biri "Sinay 2018" Misr tarixidagi eng yirik teraktga javob bo'lib, ar-Raud masjidida uyushtirilgan va 2018 yil dekabr oyida yakunlangan. Operatsiya shimolda va janubda bo'lib o'tgan. Sinay yarim

orolining markazi. Harakat natijasida 500 dan ortiq jangari yo‘q qilindi, G‘azo sektori bilan chegaradosh hududlar ozod qilindi, ular o‘rtasida bufer zona tashkil etildi. Bundan tashqari, Sinay yarim orolida faol bo‘lgan mahalliy guruhlariga qurol-yarog‘ va o‘q-dorilar yetkazib berish qisqartirildi. Aytish joizki, terrorchilik guruhlarini yakka holda faoliyat yuritadi, hatto ba‘zan bir-biri bilan to‘qnash keladi. Ulardan eng yiriklari Sinay Viloyati (IShIDning bo‘linmasi), Al-Qoidaga aloqador turli kichik guruhlar (al-Jihod, Abdulloh Azzam brigadalari, Takfir val Hijra va boshqalar). HAMAS mahalliy guruhlariga yordam beradi va Hamas va Musulmon birodarlar harbiy qanoti o‘rtasida yaqin hamkorlik mavjud. Biroq, bu operatsiya ham salbiy oqibatlarga olib keladi. Human Rights Watch tashkilotining xabar berishicha, operatsiya davomida 3000 ga yaqin uy vayron bo‘lgan, bu esa aholining noroziligiga sabab bo‘lgan va mintaqada hukumatga nisbatan munosabat yomonlashgan.

Bundan tashqari, so‘nggi paytlarda Misr materikida teraktlar tez-tez sodir bo‘lmoqda. Terrorchilik xurujlarining maqsadi mahalliy iqtisodiyotga xorijiy sarmoyalarning kirib kelishining oldini olish va davlat barqarorligiga putur yetkazishdir. Islomchilar bu bilan A.F. as-Sisiy rejimining qulashiga olib keladigan yangi xalq to‘ntarishlariga yo‘l ochishiga umid qilmoqda. Avvalroq “Musulmon birodarlar” faollari ommaviy hibsga olinganiga qaramay, tashkilotning sohadagi yacheykalari asosan jangovar samaradorligini saqlab qoldi va mag‘lubiyatdan qutulib qoldi. Bundan tashqari, Turkiya, Qatar va London kabi surgundagi “Musulmon birodarlar” a‘zolarining yangi markazlari Misrda qolgan o‘rtoqlarga katta yordam ko‘rsatmoqda. Shu bois mamlakatda beqarorlashtiruvchi kuchlarning kuchayishi ehtimoli bor. Ayni paytda “Musulmon birodarlar”ga aloqador Misr qurollari harakati (HASM) o‘z faoliyatini davom ettirmoqda.

Misr rahbariyati siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish muammolarini hal etishdan iborat. Qohira Misr iqtisodiyotini rivojlantirish imkoniyatlarini yirik infratuzilma loyihalarini

yaratishda ko'radi. Ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun davlat qo'shimcha kapital va investitsiyalar oqimini ta'minlashi kerak, chunki Fors ko'rfazi davlatlaridan moliyaviy yordam kamayib bormoqda. A.F. as-Sisi barcha kuchli o'yinchilar - AQSh, Rossiya, Fors ko'rfazi davlatlari, Xitoy, G'arbiy Yevropa va Yaponiya bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish qobiliyatini namoyish etdi. U Misrga ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan mablag'larni (har xil turdagi imtiyozli kreditlar va to'g'ridan-to'g'ri yordam ko'rinishida) olish bo'yicha muzokaralar olib borishga muvaffaq bo'ldi. Shunday qilib, 2016-yilning noyabr oyida Misr hukumati Xalqaro valyuta jamg'armasi bilan 12 milliard dollarlik kredit bo'yicha kelishuvga erishdi. Qohira XVF bilan kelishilgan iqtisodiy islohot dasturini aniq amalga oshirmoqda va bu xalqaro tashkilotlar, jahon investorlari va hukumati tomonidan ijobiy baholanmoqda. reyting xizmatlari. A.F.as-Sisi Misrda makroiqtisodiy vaziyatni barqarorlashtirishga yordam bergan qator tarkibiy islohotlarni amalga oshirdi; Valyuta zaxiralari tiklandi va 2019 yilda iqtisodiyot 5,2 foizga o'sishi kutilmoqda.

Eng yirik arab davlati yuqori darajada diversifikatsiyalangan milliy iqtisodiyotga ega, ammo uning rivojlanishiga hozirgi siyosiy inqiroz va uzoq vaqtdan beri davom etayotgan tarkibiy muammolar to'sqinlik qilmoqda.

Misrda hokimiyat uchun kurashning yangi bosqichi hali chet ellik sayyohlarning Qizil dengiz va Nilga sayohatlaridan ommaviy ravishda voz kechishiga olib kelmadi, ammo bu yil Misr turizm sanoati uchun rekord yil bo'lmaydi. Ammo mamlakat aholisining qariyb 10 foizini oziqlantirgan sanoat ikki yillik inqirozdan so'ng yana 2010 yil darajasiga erishish va hatto undan ham oshib ketish uchun yaxshi imkoniyatga ega bo'ldi. Keyin mamlakatga 14 milliondan ortiq sayyoh tashrif buyurdi. Va 2013-yilda, faqat yanvardan maygacha Misrga, rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, allaqachon 4,9 million xorijiy mehmon tashrif buyurgan. Bundan tashqari, yoz mavsumi boshlanishiga qadar

Qizil dengizdagi mehmonxonalardagi mehmonxona xonalari 80 foizga yaqin band qilingan.

Turizm Misr iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ammo hozir paydo bo'lgan o'sish tahdid ostida: Qohira va boshqa shaharlarda qonli to'qnashuvlar davom etsa, sayyohlar oqimi jiddiy ravishda qisqarishi mumkin. Harbiylar tomonidan ag'darilgan islomiy prezident Muhammad Mursiy tarafdorlari va muxoliflari o'rtasidagi qarama-qarshilik ekstremistik terror to'loqiga yoki fuqarolar urushiga aylansa, bu oqim butunlay quriydi.

Bu juda jiddiy makroiqtisodiy oqibatlarga olib keladi, chunki turizm Misr iqtisodiyotining deyarli yagona asosiy tarmog'i bo'lib, bu yil o'sishda davom etmoqda. Qolganlari aniq qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda. Ular Misrni 30 yil davomida boshqargan prezident Husni Muborak 2011-yil fevralida ag'darilganidan keyin kuchaydi va Muhammad Mursiy va Musulmon birodarlar hukmronligi yilida sezilarli darajada keskinlashdi. Iqtisodiy vaziyat yomonlashayotganining aniq ko'rsatkichlaridan biri ishsizlikning o'sishi va kambag'al odamlar sonining ko'payishidir. Ularning mamlakat aholisining 82 millionlik ulushi 22 foizdan 25 foizdan oshdi. Qashshoqlik chegarasidan pastda yashayotganlarga yordam berish uchun Misr hukumati birinchi navbatda energiya va oziq-ovqat uchun subsidiyalarni oshirishi kerak edi. Biroq, Misrning keng subsidiyalar tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki, u nafaqat aholining eng kambag'al qatlamlariga, balki o'rta va hatto yuqori daromadga ega bo'lganlarga ham taalluqlidir. Yarim sotsialistik o'tmishning bu qoldig'i davlatga har yili deyarli 20 milliard dollarga tushadi, bu mamlakat byudjetining uchdan bir qismini tashkil qiladi. Shu bois, bu yil davlat byudjeti taqchilligi yalpi ichki mahsulotning 13 foizigacha oshishi ajablanarli emas (taqqoslash uchun: Yevropada ruxsat etilgan maksimal daraja 3 foizni tashkil qiladi). Bir necha yillardan buyon kuzatilayotgan davlat moliyaviy ahvolining yomonlashuvi Misr funt sterling kursiga ta'sir qilmay qola olmadi: u pasaya boshladi.

Devalvatsiya inflyatsiyaning allaqachon yuqori sur'atlariga turtki bo'ldi. Ayniqsa, so'nggi yillarda non, gaz va benzin tez qimmatlashdi. "Ammo aynan mana shu tovarlar kambag'allar tomonidan keng iste'mol qilinadi. Davlatning saxovatli subsidiyalari butunlay boshqa sohada jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi: ular Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) bilan Misrga 4,8 milliard dollar miqdorida kredit ajratish bo'yicha kelishuv tuzishga to'sqinlik qiladi. XVJ davlat budjetini yaxshilash maqsadida subsidiya tizimini isloh qilishni talab qilmoqda, biroq Qohira bunday qadam tashlashdan qo'rqadi, bu esa narxlarining yanada oshishiga olib keladi. Biroq, Misr do'st arab davlatlaridan, birinchi navbatda, Qatardan kredit olishga muvaffaq bo'ldi. U Qohiradan fundamental ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni talab qilmasdan pul beradi, bu esa Misr ishbilarmon doiralarining ba'zi vakillari orasida keskin kinoyali reaksiyaga sabab bo'ladi. Chet ellik investorlar uchun kurashda katta plyus ham keng ichki bozor hisoblanadi.

"Bu mamlakat o'zining juda qulay geografik joylashuvi bilan ham ma'qul keladi. U Yevropa, Osiyo va Afrikaning chorrahasida joylashgan. Bundan tashqari, u Suvaysh kanaliga egalik qiladi. Lekin Qohira ulardan faqat siyosiy barqarorlik sharoitida foydalana oladi. Uni ta'minlash mamlakatdagi barcha konstruktiv kuchlarning asosiy vazifasiga aylanishi kerak. Asosiy e'tibor shuningdek ishsizlikka qaratilishi ham lozim. Hozir uning rasmiy darajasi 13 foizni tashkil etadi, ammo har yili mehnat bozoriga ko'proq yoshlar kiradi. Faqat ishsizlik darajasini hozirgi darajada ushlab turish uchun Misrda har yili 700 mingga yaqin yangi ish o'rinlari yaratilishi kerak. Buning uchun yalpi ichki mahsulotning yillik o'sishi taxminan 7 foizni tashkil qilishi kerak

XXI-asr boshida Misr Arab Respublikasi (ARE) hukumati sabr-toqat bilan hal qilishi kerak bo'lgan eng qiyin vazifalardan biri bu juda tez demografik o'sish muammosidir. Albatta, mamlakat hukumati va ko'plab ekspertlarning fikriga ko'ra, aholining haddan tashqari tez o'sishi Misr iqtisodiyotining ba'zi yutuqlarini qadrsizlantiradi, jamiyatda ijtimoiy keskinlikning kuchayishiga olib keladi va

mamlakatning resurs bazasini yo'q qiladi. Biroq, Misr Markaziy Statistika Boshqarmasi (CSO) ma'lumotlariga ko'ra, 2005 yilda Misr aholisi 72 milliondan oshdi. Demak, ularning 35,8 million nafari erkaklar, 34,2 nafari ayollardir. Ehtimol, misrliklar uchun o'rtacha umr ko'rish ARE CSO ma'lumotlariga ko'ra, 68,4 yil, misrliklar uchun esa 72,8 yil. Bundan tashqari, XX-XXI asrlar oxirida. o'rtacha har 23-25 soniyada dunyoda yana bitta misrlik bor edi. 1995 yildan 2005 yilgacha ARE aholisi 12 million kishiga ko'paygan - 60 milliondan 72 million kishigacha. Albatta, bu davrda aholining o'rtacha yillik tabiiy o'sishi 1,2-1,3 million kishini tashkil etdi. Biroq, ARE nodavlat tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2 milliondan ortiq Misr fuqarolari xorijda qattiq mehnat qiladi, qolganlari esa mamlakatda yashaydi. Har holda, aslida, o'rtacha misrlik oila besh kishidan iborat. Ehtimol, taxminan 37,5 foiz. 15 yoshgacha bo'lgan misrliklar. Nihoyat, ARE JSO prognozlariga ko'ra, 21-asr boshlarida kuzatilgan aholi o'sish sur'atlarini saqlab qolgan holda, kuniga 3444 misrlik aniq tug'ilganda, 2029 yilga kelib mamlakat aholisi 123 million kishini tashkil qiladi.

Misr sog'liqni saqlash vaziri Muhammad Tag ed-Dinning aytishicha, "Misrning demografik siyosati aholi o'sish sur'atlarini kamaytirishga qaratilgan". Misr hukumati o'rtacha oila a'zolari soni beshdan to'rttaga kamayishi uchun mamlakat aholisini kamroq farzand ko'rishga ishontirish kampaniyasini olib bormoqda. Shimoliy Afrikadagi boshqa arab davlatlaridan farqli o'laroq, hukumat tug'ilishni sezilarli darajada kamaytirishga muvaffaq bo'ldi, Misr hali ham aholining tabiiy o'sishining yuqori sur'atlarini namoyish etmoqda. Ehtimol, hukumat rejalarini amalga oshirishdagi asosiy to'siqlardan biri qisman an'anaviy, oddiygina islom axloqidir, u mustaqil ravishda Misr jamiyatida ozmi-ko'pmi katta rol o'ynaydi va ko'p bolali oilalarni rag'batlantiradi. Shunday qilib, aholining tez o'sishiga qaramay, tabiiy o'sish sur'ati, mutaxassislarning fikriga ko'ra, Misrda biroz bo'lsa-da, hali ham chuqur pasayib bormoqda. Shunday qilib, 1996 yilda o'sish sur'ati 2,18 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2001 yilda u allaqachon 2 foizni tashkil etdi. Misr hukumati baholariga ko'ra, bu hokimiyat tomonidan

oilani rejalashtirish dasturlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish, ommaviy axborot vositalarining ozmi-ko'pmi samarali targ'ibot-tashviqot ishlari tufayli mumkin bo'ldi. Ehtimol, kelajakda demografik o'sishning pasayishi kuzatilgan. Ehtimol, agar 2002 yilda bu ko'rsatkich o'rtacha 1,99 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2003 yilda u 1,96 foizga tushib ketgan. Ularning aytishicha, ammo bu raqamlar hozircha umumiy rasmga unchalik ta'sir qilmayapti - har yili 1 milliondan ortiq misrliklar bor. Oxir-oqibat, ARE CSO ma'lumotlariga ko'ra, 2003 yilda Misr aholisining tabiiy o'sishi 1,3 million kishidan oshdi. Umuman olganda, shu tarzda har oy misrliklar soni o'rtacha 111,2 ming kishiga, har kuni esa 3,6 mingdan ortiq kishiga ko'paygan. Misr hukumati uchun maqbul bo'lgan yiliga 1,75 foizlik o'sish hali ham juda qiyin bo'lishi mumkin. Yaxshiyamki, eng oddiy yirik arab davlati aholisining tez o'sishi oddiy iqtisodiy o'sish sur'atlaridan oshib ketadi va doimiy ravishda turmush darajasini yaxshilashga imkon bermaydi. Bundan tashqari, qashshoqlikning juda yuqori foizi sharoitida mamlakat aholisining haddan tashqari ko'payishi asta-sekin ijtimoiy keskinlikning kuchayishi uchun zamin yaratadi, bu ko'pincha jamiyatda radikal kayfiyatlarni tarqatishni to'xtatadi.

Misr prezidenti as-Sisi o'z chiqishlarida tez-tez mamlakatda aholining haddan tashqari ko'payishi muammosi tobora keskinlashib borayotganidan xavotir bildiradi. Ko'rinib turibdiki, bu muammo sovuqqonlik bilan aholini oziq-ovqat bilan ta'minlashda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi va ba'zan misrliklarning turmush darajasini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni inkor etadi, ko'pincha mamlakatda bir qator ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarning muvaffaqiyatiga shubha tug'diradi. Darhaqiqat, ushbu muammoning hal etilmaganligi, qisman, ishsizlar sonining yanada ko'payishiga olib keladi. Ko'rinib turibdiki, bundan tashqari, aholining haddan tashqari ko'payishi to'liq oziq-ovqat mahsulotlari importini sezilarli darajada oshirish zaruratini tug'diradi. Bundan tashqari, mamlakatni oddiy suv resurslari bilan ta'minlash haqiqatan ham Misr hukumati uchun doimo "bosh og'rig'i" bo'lib kelgan va aholi sonining behuda davom etayotgan o'sishi

sharoitida bu muammo butun milliy xavfsizlikning eng muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Misr Nilning quyi oqimida joylashganligi va shuning uchun bu eng katta Afrika daryosining yuqori oqimida joylashgan mamlakatlarning bunday suv siyosatiga to'liq bog'liqligini hisobga oling.

Sharq mamlakatlarida tez sur'atlar bilan demografik o'sishning muqarrar natijasi tibbiy va ta'lim xizmatlari sifatining pasayishi hisoblanadi. Boshqa tomondan, Arab Davlatlari Ligasining Ta'lim, fan va madaniyat tashkiloti (ALECSO) ma'lumotlariga ko'ra, 21-asr boshlarida 17 milliondan ortiq misrlik savodsiz. Muxtasar qilib aytganda, oddiygina tez demografik o'sish muammosi boshqa o'tkir muammoni - ishsizlikni hal qilishda qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Aksincha, Arab Mehnat Tashkiloti xulosalariga ko'ra, Misrda, shuningdek, Arab Sharqi mintaqasining boshqa mamlakatlarida ishsizlikning o'sib borishi muammosi ko'p jihatdan demografik o'sishning befoyda davom etishi bilan bog'liq. Ma'lum bo'lishicha, mehnat bozori ko'pincha ta'lim olgan yoshlarni munosib ish bilan ta'minlay oladi. Ko'pgina bitiruvchilar sovuqqonlik bilan o'z mamlakatlarida ish topa olmaydi va chet elga ketmaydi. Mana shunday sharoitda arab Sharqi davlatlari oldida rivojlanayotgan mamlakatlar uchun juda xos bo'lgan yana bir muammo – “aqlning ko'chishi” muammosi turibdi. Tabiiyki, umumiy rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, Misrda ishsizlik haddan tashqari ishlaydigan aholining taxminan 10 foizini tashkil qiladi, ammo norasmiy manbalar ikki barobar ko'p.

2 milliondan ortiq misrliklar, ularning aksariyati turli sohalarda yuqori malakaga ega, xorijiy mamlakatlarda - Fors ko'rfazi davlatlari, Liviya, Yevropa va Qo'shma Shtatlarda ishlaydi. Demak, o'zimizning iqtisodiyotimiz malakali kadrlar bilan munosib ta'minlanmagani haqiqat. Aslini olganda, Misr hukumati, shuningdek, arab-musulmon Sharqining boshqa mamlakatlari ham yoshlar o'rtasida ishsizlikning kuchayishi, norozilik namoyishlariga aylanib qolish xavfidan jiddiy xavotirda. Va shunga qaramay, 2002 yilda Aleksandriyada bo'lib o'tgan Yoshlar bandligi sammitida ta'kidlanganidek, “Agar jahon iqtisodiyoti

ozmi-ko'pmi barqaror bo'lmasa, yoshlarning iste'dodlaridan foydalanishni kafolatlamasa, falokat yuz berishi mumkin. Shubhasiz, ishsiz va mutlaqo savodsiz yoshlar xuddi soat bombasiga o'xshaydi va ularning sonining juda keskin ko'payishi qandaydir siyosiy va ijtimoiy to'ntarishlarga olib kelishi mumkin.

Yildan yilga mamlakat hududining notekis aholisi muammosi ortib bormoqda. Shunday qilib, BMT ma'lumotlariga ko'ra, Misr aholisining qariyb 97 foizi unumdor Nil daryosi vodiysida Misr hududining atigi 4 foizida maxsus tarzda yashaydi. Va haqiqatan ham eng zich joylashgan hududlar tinchgina Qohira va Nil Deltasi mintaqasidir. Qanday bo'lmasin, Misr arab dunyosi davlatlaridan biri bo'lib, u erda qishloq aholisiga nisbatan shahar aholisi ulushi ko'paymoqda. Ko'ryapsizmi, natijada Qohira va Iskandariyaning yirik shaharlari uzoq vaqtdan beri aholining halokatli haddan tashqari ko'payishidan aziyat chekmoqda, bu esa ekologik vaziyatning keskinlashuviga olib keladi va ko'plab ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Hech bo'lmaganda Qohira uchun - Misrning poytaxti va Afrikadagi eng yirik megapolis - aholining haddan tashqari ko'payishi muammosi ko'p yillar davomida keskin bo'lib kelgan. Ma'lum bo'lishicha, bu 1980-yillarning oxirlarida bo'lgan. Qohira hukumati Misr hukumatiga shaharni tez-tez uy-joysiz va ishsiz keladigan yangi kelganlar uchun yopiq deb e'lon qilish yoki poytaxtni boshqa joyga ko'chirish taklifi bilan murojaat qilishga majbur bo'ldi. Shunga qaramay, shuni ta'kidlash kerakki, o'sha paytda Qohira aholisi taxminan 10 million kishini tashkil etgan. Aslida, 21-asr boshlarida, eng konservativ hisob-kitoblarga ko'ra, Qohirada 17 million kishi istiqomat qiladi.

Shunday qilib, aniq notekis demografik rivojlanish muammosi bugungi kunda AREdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning tormozi bo'lib, yaqin kelajakda yanada keskinlashishi bilan tahdid qilmoqda. Darhaqiqat, bu tendentsiya juda keskin iqtisodiy inqirozlar va ijtimoiy beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkin. Aytgancha, so'nggi yillarda arab sotsiologlari va

iqtisodchilari arab mamlakatlari hukumatlariga ushbu o'tkir muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan chora-tadbirlar majmuasini bir necha bor taklif qilishgan. Xususan, salbiy tendentsiyalarni bartaraf etish maqsadida oilani rejalashtirish, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot dasturlarini imkon qadar tezroq amalga oshirish, shuningdek, yoshlarga bilim berish, yoshlarni yangi ish o'rinlari bilan ta'minlash bo'yicha loyihalar ishlab chiqish va amalga oshirishni boshlash tavsiya etiladi.

Misr tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari ichki siyosiy rivojlanish muammolari, mintaqaviy va jahon tendentsiyalari bilan belgilanadi. Qohiradagi hozirgi siyosiy tuzum uchun eng muhim tahdidlardan biri "Musulmon birodarlar" xalqaro tashkiloti (Rossiyada taqiqlangan terrorchilik tashkiloti). Ushbu tahdiddan kelib chiqib, Misrning zamonaviy tashqi siyosati asosan shakllangan.

Misr an'anaviy ravishda ko'p vektorli siyosatni ishlab chiqqan, ammo aynan hozirgi hukmron tuzumning zaif pozitsiyalari va milliy xavfsizlikka tahdidlar majmui, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar tashqi siyosatda yon berishlarga va uning yetakchi rolidan voz kechishga olib keldi. mintaq. Muammolar klasteri islohotlarni va tashqaridan moliyaviy yordam izlashni talab qiladi, bu esa mamlakatni tashqi siyosatda mustaqillikni cheklash yo'liga olib boradi.

"Musulmon birodarlar" tahdidi Misrning zamonaviy tashqi siyosatini oldindan belgilab beradi. Saudiya Arabistoni terrorchilarga qarshi kurashda tabiiy ittifoqchi hisoblanadi. Ko'p yillardan buyon "Birodarlar"ning siyosiy va mafkuraviy muxolifatini boshdan kechirgan Saudiya Arabistoni Misr va Birlashgan Arab Amirliklari bilan birlashishga majbur bo'ladi. Misr va Saudiya Arabistoni ittifoqchilari uchun Yaqin Sharqdagi yetakchilik uchun asosiy raqiblar "Musulmon birodarlar" va boshqa islomiy radikal guruhlarini qo'llab-quvvatlovchi Turkiya va Qatardir, deb yozadi G'arb OAVlari Amerika Qo'shma Shtatlarining rasmiy kun tartibida Turkiya va Qatar ko'pincha qoralanadi va radikal islomiy guruhlariga homiylik qiluvchi davlatlar sifatida qabul qilinadi.

Saudiya Arabistoni va Birodarlar o'rtasidagi ziddiyat bir necha o'n yillardan beri davom etmoqda. Ma'furaviy tafovutlar "Musulmon birodarlar" va Saudiya Arabistoni o'rtasida davomli kurashga olib keldi. 2011-2012 yillardagi "Arab bahori" davrida "Birodarlar"ning norozilik harakatlaridan foydalanib, Qatar turli islomiy radikal guruhlarini qo'llab-quvvatladi. Saudiya Arabistoni Qatarni terrorizmni qo'llab-quvvatlashda ayblab, bir qancha asosiy vazifalarni hal qilardi, ular orasida asosiy dolzarb muammo Qatarning mintaqaviy ishlardagi rolini oshirish edi. Arab davlatlarining 2017-yilda diplomatik munosabatlarni uzish haqidagi qarori Qatar uchun qiyinchilik tug'dirdi. Biroq, Misr tashqi ishlar vaziri Sameh Shukri Amerika delegatsiyasi bilan uchrashuv chog'ida Qatar hanuzgacha terrorchilarni qo'llab-quvvatlashini va talablarni bajarmayotganini ta'kidladi

Muhammad Mursiy hokimiyatdan ag'darilganidan keyin uzilgan Misr-Turkiya munosabatlari haqida gapirganda, mamlakatlar o'rtasidagi mustahkam iqtisodiy aloqalarni ta'kidlash joiz. Intervyuda Sameh Shukri mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlar tiklanishiga umid qilishini aytdi. Misr-Turkiya munosabatlari ko'p qirrali bo'lib, qarama-qarshilikning rivojlanishi tahdidi as-Sisiy siyosiy rejimi barqarorligiga bevosita tahdid solmoqda.

2018-yil fevral oyida "Islomiy davlat" jangarilariga qarshi boshlangan aksilterror operatsiyasi yetakchi Nosir Abu Zakul [v] yo'q qilinishi bilan o'z samarasini berdi. Biroq tinch aholi muammolari mamlakatda beqarorlikni keltirib chiqarishi va as-Sisining o'z missiyasini yakunlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Sinay shimolidagi gumanitar inqiroz hayotga tahdid solmoqda, yo'llarning yopilishi sababli sayohat cheklovlari va 250,000 Shayx Zuvayd, Rafah va El Arish shaharlarida oziq-ovqat va tibbiy taqchillik. Abdel Fattoh as-Sisiy fuqarolarga operatsiya tezroq yakunlanishini va'da qilmoqda, chunki u Sinayni yuzlab ekstremist va jangarilardan tozalash muvaffaqiyatdan ko'ra ko'proq davom etayotganini aytdi.

Misr rasmiylari Suriyada Sinay jangarilarini tayyorlash va ularning ta'sirini kuchaytirish ishlari olib borilganini ta'kidlamoqda. Tashqi ishlar vaziri Sameh Shukri Misr qo'shinlarini Suriyaga kiritish imkoniyatini e'lon qildi, garchi u bunday siyosiy qarorlar konstitutsiyaviy mexanizmlar va huquqiy me'yorlarga muvofiq qabul qilinishi mumkinligini ta'kidladi [viii]. Misrning Suriya mojarosiga rasmiy aralashuvi ehtimoli ham Saudiya Arabistoniga bog'liq. Misr prezidenti terrorizmga qarshi urushda Saudiya Arabistonini to'liq qo'llab-quvvatlashini e'lon qildi: "Fors ko'rfazining milliy xavfsizligi Misrning milliy xavfsizligidir. Misr orollarining Qizil dengizdagi Tiran va Sanafirdagi Saudiya Arabistoniga berilishi Oliy Konstitutsiyaviy sud tomonidan tasdiqlandi Bugungi kunda Sinaydagi terror tahdidi Misr uchun asosiy muammo hisoblanadi. Shu sababdan ham parlament fraksiyalari, muxolifat va aholi noroziliklariga qaramay, shartnomani ratifikatsiya qilish nihoyat oliy sud tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

Biroq, Misr va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ko'pincha mintaqaviy hamkorlik masalalarida kelisha olmaydi. Xususan, tomonlar Suriya masalasida o'z pozitsiyalarida bir xil emas.

Misrning 2021-yil boshidan buyon Turkiya, Qatar, Liviya va Falastinning XAMASga nisbatan tashqi siyosati munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan o'zaro sa'y-harakatlarni aks ettiradi. Shu tariqa, joriy yil 8-aprel kuni bo'lib o'tgan Rivojlanayotgan Sakkiz Davlat Iqtisodiy Hamkorlik Tashkilotining (D-8) yig'ilishida Misr Bosh vaziri Mustafo Medbuli Turkiya davlati rahbari Rajab Toyyib Erdo'g'anga Turkiya davlati rahbari Rajab Toyyib Erdo'g'anga ushbu yil 8-aprel kuni bo'lib o'tgan sa'y-harakatlari uchun minnatdorlik bildirdi. Shundan so'ng Turkiya tashqi ishlar vaziri Mevlut Chavusho'g'li misrlik hamkasbi Shukri bilan telefon orqali muloqot qilib, uni Ramazon oyi kirib kelishi bilan tabrikladi. O'z navbatida, Misr tashqi ishlar vaziri Shukri 12 aprel kuni bergan bayonotida Qohira Anqara bilan ikki davlat manfaatlariga xizmat qiladigan muloqot o'rnatishga katta ahamiyat berishini aytdi. Shukri yaqinda Anqara tomonidan qilingan bayonotlar va u bilan qilingan imo-ishoralarni olqishladi.

Bundan tashqari, 5-6 may kunlari Qohirada Turkiya tashqi ishlar vaziri o‘rinbosari Elchi Sedat Onal va Misr tashqi ishlar vaziri o‘rinbosari Hamdi Sanad Loza boshchiligidagi ikki davlat delegatsiyalari o‘rtasida ikki kunlik dastlabki muzokaralar bo‘lib o‘tdi.

Turkiya Tashqi ishlar vazirligining 6 may kungi bayonotida aytilishicha, maslahatlashuvlar ijobiy muhitda o‘tgan va juda mazmunli o‘tgan.

“Uchrashuvlarda ikki tomonlama masalalardan tashqari, mintaqaviy muammolar, asosan Liviya, Suriya va Iroqdagi vaziyat muhokama qilindi, Sharqiy O‘rtayer dengizida tinchlik va xavfsizlikni ta‘minlash zarurligi qayd etildi. Tomonlar maslahatlashuvlarning ushbu raundi natijalarini baholaydi va keyingi qadamlar haqida qaror qabul qiladi”, — deyiladi bayonotda.

Misr va Qatar o‘rtasidagi munosabatlarni normallashtirish jarayoni tezlashdi5 yanvar kuni Saudiya Arabistonining El-Ulaa shahrida Fors ko‘rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashining 41-sammitida ikki davlat o‘rtasidagi kelishmovchiliklarni bartaraf etish jarayonini tezlashtirishning boshlanishi qo‘yildi. Sammitdan so‘ng avvalroq Qatarni terrorizmni qo‘llab-quvvatlashda ayblab, taxminan uch yarim yil davomida blokadada ushlab turgan Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari (BAA), Bahrayn va Misr Doha bilan diplomatik aloqalarni tikladi va embargoni bekor qildi. bu.

Bu bayonotdan so‘ng Qohira va Doha munosabatlarni tiklash va muammolarni o‘zaro rasmiy aloqalar orqali hal qilishga tayyor ekanliklarini ko‘rsatdi.

23-fevral kuni Qatar va Misr delegatsiyalari Saudiya Arabistonining Al-Ula shahrida erishilgan deklaratsiyani amalga oshirish mexanizmlari bo‘yicha Quvaytda muzokaralar o‘tkazdi va Qatar tashqi ishlar vaziri Muhammad bin Abdurrahmon at-Tani mart kuni Misrga tashrif buyurdi. 3 o‘z mamlakatiga nisbatan embargoni bekor qilgandan keyin.

Qatar diplomatiyasi rahbari Misr tashqi ishlar vaziri Shukri bilan uchrashuvdan so'ng Doha va Qohira iliq munosabatlarni tiklashga harakat qilayotganini aytdi.

Nihoyat, 25-may kuni tashqi ishlar vaziri Qatra al-Tani Qohiraga tashrif buyurdi va u yerda misrlik hamkasbi Shukri bilan uchrashdi va Misrning G'azoda o't ochishni to'xtatishga qaratilgan sa'y-harakatlari uchun minnatdorchilik bildirdi.

Keyinroq Qatar diplomatiyasi rahbari Misr prezidenti Abdulfattoh as-Sisiy bilan uchrashdi va unga Qatar amiri Shayx Tamim bin Hamad al-Soniyni Dohaga tashrif buyurish taklifi bilan murojaat qildi. Misrning siyosiy yo'nalishi Liviyaning qonuniy hukumatiga nisbatan ham o'zgardi.

Misr uzoq vaqtdan beri Liviya sharqidagi noqonuniy qurolli guruhlar rahbari Xalifa Xaftarni qo'llab-quvvatlab keladi, u Liviyaning xalqaro miqyosda tan olingan qonuniy milliy kelishuv hukumatiga qarshi chiqdi. Biroq Qohira tomonidan Xaftarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha muvaffaqiyatsiz urinishlar, terrorizm va hujumlarda ayblovlar e'lon qilinganidan so'ng Misr Liviyaning qonuniy hukumatiga moyil bo'ldi.

5 fevral kuni Misr Tashqi ishlar vazirligi Abdulhamid Dibeybeni Liviya Milliy birlik hukumati Bosh vaziri etib saylangani bilan tabrikladi.

13-mart kuni Misr prezidenti Sisi ham Dibeybe bilan telefon orqali muloqot o'tkazdi va uni hukumatga bildirilgan ishonch bilan tabriklab, Qohira Liviyaning qo'llab-quvvatlashga va rivojlanish loyihalarida ishtirok etishga tayyorligini ta'kidladi. Ayni paytda, Liviya Bosh vaziri Dibeybe, lavozimga kirishganidan taxminan ikki hafta o'tib, ilk xorij safarini Qohiraga qildi. Bu aloqalar ikki qo'shni davlat o'rtasidagi aloqalar darajasining yaxshilanganini, Qohira uchun potentsial iqtisodiy manfaatlarni, xususan, soni millionlab odamlarni tashkil etuvchi misrlik ishchilarni Liviya qaytarish to'g'risidagi kelishuv tufayli erishilganini aks ettiradi. Misr iqtisodini rag'batlantirish.

20 aprel kuni Misr Bosh vaziri Mustafo Medbuli boshchiligidagi 11 ta idora rahbarlaridan iborat Misr delegatsiyasi Liviyaga tashrif buyurdi. Bu Misr bosh vazirining 2010-yildan beri Liviyaga birinchi tashrifi edi. Medbuli tashrifni "tarixiy" deb atadi va asosiy e'tiborni misrlik ishchilarni qaytarishga qaratilgan sa'y-harakatlarga qaratdi.

Dibeybe, o'z navbatida, ikki davlat o'rtasida yangi hamkorlik paydo bo'lganini va muhim shartnomalar imzolanganini ma'lum qildi. Medbulining Liviya ziyorati ortidan berilgan ikki davlatning qo'shma bayonotida, chegara nazoratini o'tkazish, kuzatuv punktlari tashkil etish, ikki davlat o'rtasida parvozlarni qayta boshlash va iqtisodiy almashinuvni rivojlantirish borasida kelishuvga erishilgani aytiladi. May oyi boshida Misrning Tripolidagi elchisi Muhammad Servet diplomatik faoliyatini davom ettirish uchun Tripoliga jo'nab ketdi, 5-may kuni esa Liviya va Misrning qo'shma konsullik qo'mitasi Qohirada ish boshladi.

Misrning Falastinning XAMAS harakati bilan yaqinlashuvi va uning vositachilik roli qayd etilgan. Misrning XAMAS bilan yaqinlashgani ayniqsa, Isroil Falastindagi, xususan, 2007 yildan beri Falastin harakati nazoratida bo'lgan G'azo sektoridagi vaziyatni keskinlashtirganidan keyin yaqqol ko'zga tashlandi.

Isroilning blokadadagi G'azo sektoriga hujumlari davom etayotgan bir paytda Misr prezidenti Sisi 18 may kuni yarim anklavni tiklash uchun 500 million dollar ajratilishini e'lon qildi.

Sisining bayonoti Hamas rahbari Ismoil Haniya tomonidan ham yuqori baholandi. 21 may kuni Isroil va XAMAS Misrning vositachilik harakatlari bilan o't ochishni to'xtatish bo'yicha kelishuvga erishdi.

Arab bahoridan zarar ko'rgan mamlakatlarda hali ham yuqori darajadagi noaniqlik mavjud. Turli siyosiy guruhlar va harbiy tuzilmalar o'rtasidagi kuchlar muvozanati, ijtimoiy taraqqiyotdagi demokratik va avtoritar vektorlarning nisbati, arab dunyosidagi vaziyatga tashqi omillarning ta'siri – bularning barchasi o'zgaruvchan va ba'zan oldindan aytish qiyin.

Mintaqada "inqilobiy" o'zgarishlar va xalqaro munosabatlarning o'zgarishi natijalari oraliq xususiyatga ega va hozirgi tendentsiyalarning teskari yo'nalishda o'zgarishiga kafolat bo'la olmaydi. O'tgan yili davom etayotgan "arab inqilobi"ning asosiy natijalaridan biri "inqilobdan oldingi" rejimlarni ifodalovchi millatchi, dunyoviy (Yaqin Sharq ma'nosida) kuchlarning o'ziga xos "qayta bosib olinishi" va islomchilarning chekinishi bo'ldi. ularning asosiy vakillari "Musulmon birodarlar" harakati va uning salafiy tarmoqlari. Siyosiy (va Suriyada - va harbiy) mayatnikning teskari yo'nalishda bunday siljishi qaytarib bo'lmaydigan deb hisoblanmasligi kerak. Misrda harbiylarning hokimiyatga qaytishi, Suriyada islomchilarning kuchsizlanishi qarama-qarshilik tugaganini anglatmaydi. Saudiya Arabistoni hali ham yetarli moliyaviy va siyosiy imkoniyatlarga, Misrning yangi rahbariyatiga sezilarli ta'sir o'tkazish va Suriyada jang qilayotgan muxolifatchilarni qo'llab-quvvatlash uchun islom olamidagi ta'siriga ega.

Shu bilan birga, tashqi siyosat sohasida Saudiya Arabistoni Podshohligi (QSA) va Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashining (GCC) umuman olganda pozitsiyasi mutlaqo qulay ko'rinmaydi. Arab bahori arafasida va boshida Fors ko'rfazi monarxiylarining, birinchi navbatda Saudiya Arabistonining mintaqada ta'siri kuchaydi. Yaqin Sharqda va umuman musulmon dunyosida yetakchilikka asosiy da'vogarlar (Misr, Saudiya Arabistoni, Eron, Turkiya) o'rtasidagi ta'sir muvozanati KSA tomon siljidi. Arab monarxiyalari (birinchi navbatda, GCC mamlakatlari) Yaqin Sharqdagi "inqiloblar"ning aksilinqilobga, ya'ni mintaqaviy darajada hokimiyatning konservativ sunniy monarxiya tuzumlarining yoki islomiy yo'nalishdagi respublika davlati rahbariyatining o'rnatilishiga olib keluvchi harakatlantiruvchi kuch edi. Biroq Saudiya Arabistonining 2013-yil oxirigacha mintaqaviy siyosiy manzarani o'zgartirishga urinishlari muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Misrda KSAgga yaqin davlat rahbariyatining ko'chirilishi va Suriyada Asad rejimini yo'q qilish muxoliflarining diplomatik g'alabasi, Iroqda Eron ta'sirining kuchayishi va Eron

va G'arb davlatlari o'rtasida birmuncha yaqinlashish masalasi. Eron yadro dasturining amalga oshirilishi qirollikning mintaqaviy yetakchilikka da'vogar sifatidagi mavqeini zaiflashtirdi.

O'nlab yillar davomida Misr Yaqin Sharqdagi hokimiyat siyosatining har bir muhokamasida muhim o'rin tutdi. Misrning diplomatik faolligi va vaqti-vaqti bilan harbiy hujumlar (masalan, 1991 yilda Iroqni Quvaytdan haydash uchun "Cho'l bo'roni" operatsiyasini qo'llab-quvvatlash uchun Saudiya Arabistoniga yuborilgan bo'linma kuchi kabi) status-kvoni qo'llash va saqlab qolish uchun juda muhim edi. Qo'shma Shtatlar uzoq yillik prezident Husni Muborakdan Falastin-Isroil tinchligi kabi barcha muhim masalalarda maslahat va yordam so'radi. Misrning yig'ilish vakolatlari va barcha tomonlar bilan mukammal aloqalari, masalan, 1993 yildagi Oslo kelishuviga erishish va etti yildan keyin "Al-Aqso" intifadasiga murojaat qilish kabi foydali bo'ldi. 21-asrning boshiga kelib, Misrning mintaqaviy hakam sifatidagi ta'siri yuqori darajada edi.

O'zgarishlarning dastlabki belgilari 2000-yillarning boshlari va o'rtalarida, inson huquqlari bilan bog'liq tashvishlar va siyosiy repressiyalar siyosiy norozilikning kuchayishiga olib kelgan paytda paydo bo'la boshladi. Hukumatning o'sish va ish bilan ta'minlash orqali Misr iqtisodiyotini yaxshilashga qodir emasligi muammoni yanada kuchaytirdi. 2011-yilda Misrda arab bahori to'liq kuchayib borar ekan, Vashingtonda alyansning davom etayotgan qiymati haqida xavotirlar kuchaya boshladi. Shu bilan birga, Misr barqarorlik uchun kuch sifatida umidlarni oqlay olishi va arab davlatlari o'rtasida bir paytlar o'z ta'sirini o'tkazishi so'roq ostida qoldi. Bugungi kunda bu ta'sir pasayish yo'nalishida, chunki Misr e'tiborini ichki muammolarga qaratib, arab sahnasida qandaydir bo'shliq qoldiradi. Bu nafaqat Misrning mintaqaviy kuch sifatidagi kelajagi, balki AQSh bilan munosabatlari uchun ham jiddiy oqibatlariga olib keladi.

Misrning mintaqaviy roli va ta'siri uzoq vaqtdan beri eng ko'p arab davlati maqomidan, Afrika va Osiyoni bog'lab turgan geostrategik mavqeidan,

shuningdek, uning boy tarixi va arab dunyosidagi ulkan madaniy ta'siridan kelib chiqqan. Gamal Abdel Nosir (1952-70) davrida Misr, shuningdek, arab dunyosining qolgan qismiga, jumladan, monarxiyaning ag'darilishi va mustamlakachilikning so'nggi qoldiqlari, shuningdek, Qo'shilmaslik Harakatiga rahbarlik qilishga yordam beradigan ilhomlantiruvchi hikoyaga ega edi. Misr, shuningdek, kuchli xorijiy homiysi Sovet Ittifoqi bilan mustahkam aloqalarni o'rnatdi, bu mamlakatni mintaqaviy harbiy va iqtisodiy qudratga aylantirishga yordam berdi va jahon miqyosidagi ta'sirini kuchaytirdi. 1967 yilgi Isroil bilan urushdagi mag'lubiyat Misrning yulduzini xira qildi, ammo u o'z chegaralaridan tashqarida katta siyosiy rol o'ynashda davom etdi.

Nosirning prezident sifatidagi vorisi Anvar Sadat (1970-81) ssenariyni yana bir bor o'zgartirdi. U 1971 yilda sovet harbiy va fuqarolik maslahatchilarini lavozimidan chetlatdi, 1973 yilgi Isroil bilan urushda Misrning harbiy obro'sini oqladi, Misrni G'arb bilan qayta tuzdi va 1979 yilda Isroil bilan tinchlik shartnomasini imzoladi. Bu oxirgi qadam Misrning yangi kuchli xorijiy homiysi bilan munosabatlarini mustahkamladi. Qo'shma Shtatlar yiliga 1,3 milliard dollarlik harbiy yordam va ilg'or texnologiya va ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi. Misrning harbiy muassasasi bugungi kunda arab dunyosidagi eng qudratli hisoblanadi. Misr yana bir bor ishonarli hikoyani taqdim eta oldi

Misr yana bir bor arab dunyosiga ishonarli hikoyani taqdim eta oldi - qayta tug'ilgan xalqaro ahamiyatga ega bo'ldi, diplomatik tortishish og'irligini oshirdi va iqtisodiyotni qayta tiklash va qayta qurish.

Husni Muborakning 1981-yilda Sadat o'ldirilishi ortidan prezident etib saylanishi nisbatan sokin barqarorlik davrini boshlab berdi, bu davrda Muborak Misrning mintaqadagi urush va tinchlik masalalarida yetakchi arab o'yinchisi sifatidagi rolini mustahkamladi.

Biroq, Muborak davrining oxirlaridagi iqtisodiy turg'unlik va siyosiy inqiroz 2011 yildagi arab bahori inqiloblarida rejimning qulashiga zamin yaratdi. Keyingi siyosiy o'zgarishlarda Misr, qisqa bo'lsa-da, yana bir bor o'ziga jalb

etuvchi ta'sirlarga ega bo'ldi. Misrda ilk erkin va adolatli parlament va prezidentlik saylovlari 2012-yilda bo'lib o'tdi va bu "Musulmon birodarlar"ni hokimiyatga keltirdi. Biroq, demokratik taraqqiyotning teskari o'zgarishi natijasida prezident Muhammad Mursiy 2013 yilda qurolli kuchlar tomonidan hokimiyatdan ag'darilgan edi.

Bugun Misr o'zini chuqur iqtisodiy muammolar, tashqi moliyaviy yordamga qaramlik, siyosiy va milliy noto'g'ri yo'nalishlar o'rab olgan aksilinqilobiy turg'unlik davrida botqog'ida. "Islomiy davlat" (ID) va uning bo'linmalari tomonidan, birinchi navbatda, Sinay yarim orolida, balki mamlakatning boshqa joylarida kuchayib borayotgan ichki terrorchilik tahdidiga qarshi olib borilgan shafqatsiz kurash repressiyalarning kuchayishi va inson huquqlarining poymol etilishi bilan birga Misrni boshqaruvsiz va ichkariga qaratgan holda qoldirdi.. O'z muammolari bilan ovora bo'lgan zamonaviy Misr mintaqadagi boshqa mamlakatlarning o'ziga va qo'shnilar o'rtasidagi roliga ta'sir qildi.

Misr tashqi siyosati bugungi kunda mohiyatan mudofaa yo'nalishini egalladi va o'zining bir vaqtlar keng tarqalgan mintaqaviy ambitsiyalarini asosan islomiy ekstremizmdan kelib chiqadigan xavfsizlik tahdidlariga qaratishga qaratilgan. Ta'sir o'tkazish va idrok etilgan qiyinchiliklarga qarshi turish harakatlari asosan mamlakatning bevosita qo'shnilariga qaratilgan.

Liviyada prezident Sisi o'zining asosiy ittifoqchisi general Xalifa Xaftarni Misr o'z xavfsizligiga tahdid deb hisoblagan turli islomiy jangari guruhlariga qarshi kurashda kuchaytirishga e'tibor qaratgan ko'rinadi. Ushbu maqsadni qo'llab-quvvatlash uchun Misr jangari nishonlariga bir qator havo hujumlarini amalga oshirdi, ayniqsa 2017 yil may oyida kopt nasroniylari va ularning ibodat joylariga qilingan terror hujumlaridan keyin Liviyada ISHID bilan aloqasi bor yoki bo'lmasligi mumkin bo'lgan qurolli guruhlariga hujum qilish va Xaftarni siyosiy jihatdan qo'llab-quvvatlashdan tashqari, Qohira o'zining g'arbiy

qo'shnisini barqarorlashtirish bo'yicha kengroq xalqaro sa'y-harakatlarda mazmunli ishtirokchi bo'lib ko'rinmaydi.

Janubda Misrning Sudan bilan munosabatlari, asosan, hududiy va xavfsizlik masalalari tufayli keskin yomonlashdi, garchi ikki davlat an'anaviy ravishda ishonchli ittifoqchi bo'lib kelgan bo'lsada Qohira Efiopiyaga ham ehtiyotkorlik bilan qaraydi, bu yerda Buyuk Efiopiya Uyg'onish davri to'g'oni qurilishi Addis-Abeba yaqinda Misrning Nil daryosi suvi yetkazib berish hajmini kamaytirishi mumkinligi haqidagi qo'rquvlarni keltirib chiqardi. Ma'lumotlarga ko'ra, mojaro Misr va Eritreyani Qohiraga Eritreyaning Nora orolida harbiy-dengiz bazasi qurishga ruxsat beruvchi maxfiy kelishuvga kelishga undagan, agar to'g'on bo'yicha davom etayotgan munozaralar yomonlashgan taqdirda harbiy variantni taqdim etishi mumkin edi. Xuddi shunday, Misrning G'azodagi Hamas hukumati bilan aloqalari bir muncha vaqt chuqur muzlab qoldi. Qohira XAMASni misrlik jangarilarni qo'llab-quvvatlashda va ularga G'azoda xavfsiz boshpana berishda ayblab, Misr armiyasining Sinaydagi IShIDga qarshi kurashini jiddiy murakkablashtirgan edi. Hamasning G'azo-Misr chegarasi bo'ylab xavfsizlik buferini qurish va'dasi taranglikning bir qismini engillashtirdi va yo'lda yanada yaxshilanishga olib kelishi mumkin. Misr jangarilari G'azoda, Misrning Rafah chegarasi kesishgani orqali ko'pchilik va tovarlarning harakatlanishiga yo'l qo'yayotgani bor. Boshqa tomondan, XAMAS va Falastin ma'muriyati o'rtasidagi yarashuvda davom etayotgan Misr shifoati va Qohiraning G'azo sektoridagi hayot sharoitlarini yumshatish bo'yicha so'nggi harakatlari hamkorlik uchun avval yopiq eshiklarni ochishi mumkin.

Misrning ta'sir doirasi qisqargani sababli, bo'shliqni to'ldirishga boshqalar ham kirishdi. Ikkalasi ham Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) so'nggi bir necha yil ichida o'zlarini islomiy ekstremizmga qarshi kurashda va Eronga qarshi asosiy qarama-qarshiliklarda o'zini-o'zi yetakchi sifatida ko'rsatmoqda. Misr bugungi kunda kengroq mintaqaviy ishlarda qanchalik muhim rol o'ynasa, u buni asosan Saudiya Arabistoni va BAA

tomonidan ilgari surilgan, 2013 yilgi davlat to'ntarishidan beri Misrga o'nlab milliard dollarlik moliyaviy yordam ko'rsatgan proksi sifatida ko'proq rol o'ynaydi.. Qolaversa, Prezident Sisi Saudiya Arabistoni da'vo qilgan ikki orol Tiran va Sanafirning qirollikka o'tkazilishiga ko'pchilikning e'tiroziga qaramay, qo'lidan kelgan barcha ishni qildi. Misr hatto BAAdan Vashingtondagi jamoatchilik bilan aloqalar firmasi ishiga haq to'lagani uchun ham qarzdor.

Prezident Sisi o'tgan yilning may oyida Ar-Riyodda bo'lib o'tgan Amerika-Arab-Islom sammitida taniqli o'yinchi bo'lgan va u yerda Ekstremistlarga qarshi kurash bo'yicha yangi global markazning ochilish marosimida Prezident Donald Tramp va Saudiya Arabistoni qiroli Salmon bin Abdulaziz bilan birga porlab turgan sharni ushlab turgan holda suratga tushgan. Mafkura. Fotosurat ham, sammit ham o'z maqsadiga xizmat qildi – Saudiya Arabistonining terrorizm va Eronga qarshi bosh qal'a rolini, shuningdek, Misrning yordamchi roldagi foydasini ta'kidladi. Qohira uchun, sammitdagi optikaga qaramay, terrorizmga qarshi kurash asosan o'z chegaralari bilan chegaralanib qolmoqda va Sinaydan tashqarida olib boriladigan amaliy boyliklar kam.

Misr arablarning harbiy harakatlarni muvofiqlashtirish borasidagi sa'y-harakatlari bo'yicha ham xuddi shunday holatda. Tramp ma'muriyati asosiy mintaqaviy hamkorlar bilan "Arab NATOSi"ni tashkil etish g'oyasini ilgari surganidan beri bu kontseptsiya yanada yuqori mavqega erishdi. 2015-yilda Sisining o'zi arab harbiy ittifoqini yaratishni taklif qilgan bo'lsa-da – bu g'oya oxir-oqibat Arab Davlatlari Ligasi tomonidan ma'qullangan – Misr bu g'oyani ma'naviy qo'llab-quvvatlashdan tashqari ilgari surish uchun kam ish qilgan. 2015-yil oxirida terrorizmga qarshi kurash bo'yicha 41 davlatdan iborat Islom harbiy ittifoqini tashkil etishni boshlash Saudiya Arabistoniga qoldi. Xuddi shunday, mintaqadagi mojarolarda boshqa davlatlar bilan hamkorlik qilish nuqtai nazaridan, Misr mohiyatan hech narsa keltirmadi. U Suriya va Liviyaga tashqi aralashuvga qarshi chiqdi (ehtimol, ikkinchisiga o'zining aralashuvi bundan

mustasno). Qohira ham Saudiya Arabistoni boshchiligidagi Yamandagi urushdan uzoqlashdi. Sisi rejimining iqtisodiy siyosatiga qarshi ichki noroziliklarning kuchayishi, baribir, xorijiy ishtirokning kuchayishini siyosiy jihatdan imkonsiz qilib qo'yishi mumkin. Har holda, Misr intilgan bo'lsa-da Qanday bo'lmasin, Misr o'zini kengroq arab terrorizmiga qarshi kurash va harbiy harakatlarda asosiy o'yinchi sifatida ko'rsatishga harakat qilgan bo'lsa-da, uning haqiqiy roli ancha pasaygan.

Barcha o'rganilgan ma'lumotlar natijasiga ko'ra Livan Yaqin Sharqdagi diniy omili o'ziga xos bo'lgan mamlakat bo'lib, bu omil mamlakat siyosati uchun bir qator yengiliklar yaratgan xolida, bugungi kundagi bir qator siyosiy nizolarni kelib chiqishiga sabab bo'lishini ko'rib chiqdik. Livan siyosiy boshqaruv shakli ko'pgina mamlakatlar uchun o'rnak qilib ko'rsatilgan bo'lsada o'z tarixida ko'plab jamoaviy va tashqi siyosiy kinfliktlarni bartaraf etolmaganligini guvohi bo'ldik. Buning asosiy sababi ko'rib turibmiz-ki mamlakat ichkarisidagi turli diniy toifalarning o'z nufuzularini oshirishga qaratilgan harakatlari, siyosiy mavqeyini oshirishga qaratilgan tadbirlari mamlakatda siyosiyning xaosning kelib chiqishiga zamin yaratdi.

Livan siyosatida diniy radikal harbiy guruhlarining faoliyati ham mamlakatning kuchsizlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Livan tashqi siyosatida Yaqin Sharq mamlakatlarining kuchli siyosiy ta'siri ham mamlakatning mintaqada eng qaynoq nuqtalardan ekanligiga dalolat beradi.

G'arb mamlakatlarining Livan tashqi siyosatiga aralashuvini asosan xristian dini bilan bog'lashliklari bahonasida, mamlakat ichki va tashqi siyosatida sezilarli darajada iz qoldirdi.

O'rganib chiqilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdi-ki Livanning ko'p konfessiyaga asoslangan boshqaruv shakli keyingi davrlarga kelib o'zini oqlamasligini tasdig'ini topyapti. Mamlakat o'z siyosiy tizimini yangilangan talqinda amalga oshirishi yoki diniy guruhlar o'rtasidagi kelishuvga erishish yo'llarini qidirishga harakat qilmog'I lozim

Yuqorida keltirilgan fikrlarga tayanib, xulosa qiladigan bo'lsak Misr bugunga qadar Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika va Fors ko'rfazi davlatlarining siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarida o'z ta'sirini ko'rsatgan. Misr bugungi qadar turli xil siyosiy-iqtisodiy jarayonlarni boshidan o'tkazgan bo'lsada, ammo, uning Yaqin Sharqdagi ahamiyatini yuqotishiga ta'sir ko'rsatmagan. Mintaqa yetakchiligi uchun o'zaro siyosiy raqobatlarida Misr harbiy qudrati bilan ajralib turganligini ko'rishimiz mumkin. Misrdagi bugungi siyosiy vaziyat asosan harbiylar qo'lida to'plangan hokimiyatdan norozi aholi qatlamini namoyishlarga chiqishga sabab bo'lmoqda. Misr shuningdek bugungi aholisi eng tez o'sib borayotgan davlatlar sirasiga kiradi bu esa iqlim jihatdan quruq va qishloq ho'jaligi bilan shug'ullanish qulay bo'lmaga muhitda iqtisodiy qiyinchiliklarni vujudga keltirdi. Aholining keskin ko'payishi mamlakatda kambag'al aholining ko'payishiga va iqtisodiy keskin vaziyatlarni yuzaga keltirmoqda. Bu esa o'z navbatida tashqi siyosatga ham ta'sirini ko'rsatadi.

Misrni Yaqin Sharqdagi mavqeyini mustahkamlash uchun qilayotgan harakatlari boshqa davlatlarning mintaqaga ta'sirini kamaytirishga qaratilgan. O'z tarixi davomida Misr mintaqaning eng yetakchi davlati bo'lganini hisobga olgan holda tarixiy ambitsiyalarini tiklash uchun ham mamlakat o'z yetakchiligini ilgari surmoqda.

Nazorat uchun savollar:

1. Misr Arab Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarni sanab bering.
2. Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarning faollashuviga ta'sir ko'rsatuvchi ichki va tashqi omillar aytib bering.
3. Misr Arab Respublikasining iqtisodiy taraqqiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyati izohlab bering.
4. Misr Arab Respublikasi iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G'arb mamlakatlari qanday o'ringa ega?

5. 4. Misrning xavfsizligi, iqtisodiyoti va siyosatiga ta'sir ko'rsatuvchi yangi aktorlar va omillar haqida nimalarni bilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Ahmedov, V. M. "Misr Yaqin Sharqda "kuch markazi" sifatida.
2. Quroni, B. Al siyasa al-kharijii diual of Arabia = Tashqi siyosati arab mamlakatlari / B. Korani, A. Desuki. - Qohira: al-ahram, 1994.-- 390 b. (arab tilida).
- 3 Muhiddin, Ali. Siyosatda kontseptual metodologiyaning roli. Jumblattni birlashtirish usuli
4. Primakov, E. M. Maxfiy: Yaqin Sharq sahnada va sahna ortida (XX asrning ikkinchi yarmi - XXI asr boshlari) / E. M. Primakov. - M.: IIK "Rossiyskaya gazeta", 2006. - 384 b.
5. Savicheva, EM Misr: tarixdagi o'ri, siyosatdagi o'ri, mamlakatdagi vaziyat. Tarixiy va xronologik tadqiqotlar / E. M. Savicheva. - M.: Ros. Xalqlar do'stligi universiteti, 2009.-- 374 b.
6. Sallum, F. Mintaqaviy xavfsizlik kontekstida Misr turkiya munosabatlari (1989-2003) / F. Sallum // Zhurn. int. huquq va xalqaro. munosabatlar. - 2010. - No 1. - B. 51-55.
7. Tsyganok, A. D. Rossiyaning Isroil urushlariga qarashi: ikkinchi Livan - 2006 yil va G'azo sektorida - 2009 yil / A. D. Tsyganok. - M.: AIRO-XXI, 2012.-- 352 b.
8. Badran, T. Uch qatlamli mojarolar dekabr / T. Badran. – 2006.
9. Markaziy razvedka boshqarmasi faktlar kitobi. Misr 2017 yil.

Test savollari

1. Misr Arab Respublikasi iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri qaysi?
A) Kosmik sanoat
B) Turizm sohasi

C) O'rmon xo'jaligi

D) Kemasozlik

✓ To'g'ri javob: B

2. Misr iqtisodiyotida Suets kanali qanday ahamiyatga ega?

A) Faqat ichki transport uchun xizmat qiladi

B) Xalqaro savdo va tranzitdan katta daromad keltiradi

C) Faqat turizm sohasi uchun muhim

D) Ahamiyatga ega emas

✓ To'g'ri javob: B

3. Quyidagilardan qaysi biri Misrning asosiy eksport mahsulotlaridan biri hisoblanadi?

A) Neft va gaz mahsulotlari

B) Avtomobillar

C) Kompyuter texnologiyalari

D) Ko'mir

✓ To'g'ri javob: A

4. Misr iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi qaysi daryo bilan bog'liq?

A) Amudaryo

B) Nil daryosi

C) Volga daryosi

D) Dunay daryosi

✓ To'g'ri javob: B

5. Misr tashqi iqtisodiy faoliyatining muhim yo'nalishi qaysi?

A) Xalqaro savdo va investitsiyalar

B) Faqat ichki bozorni rivojlantirish

C) Biologik tadqiqotlar

D) Kosmik dasturlar

✓ To'g'ri javob: A

6. Quyidagilardan qaysi davlat Misrning muhim iqtisodiy hamkorlaridan biri hisoblanadi?

- A) AQSH
- B) Islandiya
- C) Madagaskar
- D) Chili

✓ To'g'ri javob: A

7. Misr iqtisodiyotida turizm sohasining ahamiyati nimada?

- A) Valyuta tushumini ta'minlaydi
- B) Faqat ichki bozor uchun xizmat qiladi
- C) Qishloq xo'jaligini qisqartiradi
- D) Ahamiyatsiz sohadir

✓ To'g'ri javob: A

8. Quyidagilardan qaysi omil Misr iqtisodiy taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi?

- A) Aholi sonining ko'payishi
- B) Faqat iqlim sharoiti
- C) Sport musobaqalari
- D) Tabiiy o'rmonlar

✓ To'g'ri javob: A

9. Misr tashqi iqtisodiy siyosatida qaysi sohalar ustuvor hisoblanadi?

- A) Energetika, savdo va transport
- B) Faqat madaniyat sohasi
- C) Faqat qishloq xo'jaligi
- D) Arxeologiya sohasi

✓ To'g'ri javob: A

10. Misrning jahon iqtisodiyotidagi strategik ahamiyati nimada?

- A) Suets kanali va geografik joylashuvida
- B) Faqat sport sohasida
- C) Tabiiy o'rmonlarga boyligida

D) Qutb hududiga yaqinligida

✓ To'g'ri javob: A

8- BOB. SAUDIYA ARABISTONINING IJTIMOIIY-IQTISODIY VA TASHQI IQTISODIY FAOLIYATINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Reja:

1. Saudiya Arabistonining iqtisodiy taraqqiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari.
2. Saudiya Arabistoni iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G‘arb mamlakatlarining tutgan o‘rni.
3. Saudiya Arabistonining zamonaviy ijtimoiy-siyosiy va xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o‘rni.
4. Saudiya Arabistonining xavfsizligi, iqtisodiyoti va siyosatiga ta’sir ko‘rsatuvchi yangi aktorlar va omillar.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Saudiya Arabistoni, iqtisodiy taraqqiyot, tashqi iqtisodiy faoliyat, xalqaro iqtisodiy munosabat, xavfsizligi, ichki siyosat, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, jahon siyosati, mintaqaviy siyosat.*

Saudiya Arabistonining zamonaviy global va mintaqaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi rolining ortib borishi uchun noyob tarixiy, diniy, davlat-huquqiy va tabiiy resurslar mavjudligi va iqtisodiy dinamikasi bilan bog‘liq.

Globallashuv sharoitida jahon jarayonlari o‘z ishtirokchilari orasida xalqaro maydonda o‘z rolini o‘ynashga intilayotgan yangi davlatlarni o‘z ichiga oladi. Bu tendentsiya u yoki bu mamlakat harakatlarining mustaqilligini hech qanday tarzda bekor qilmaydi. Bu diplomatiyaning davlatning globallashuv jarayonlarida ishtirok etishidan maksimal foyda olish vositasi sifatida qanchalik muhimligini tushuntiradi. Saudiya Arabistoni rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda o‘z siyosiy yo‘nalishini amalga oshirish uchun muntazam ravishda diplomatik choralar ko‘radi¹. Eng yirik neft zaxiralari bilan bog‘liq Qirollikning muhim iqtisodiy salohiyati unga jahon savdo-iqtisodiy tashkilotlarining yetakchi a‘zosi bo‘lishga imkon berdi. Asosiy musulmon

¹ Васильев А. М. История Саудовской Аравии (1945 — конец XX в.). — М., 1999.

ziyoratgohlarining mavjudligi Saudiya Arabistoni Podshohligining Islomning markaziga aylantirdi, bu uning muhim va ba'zida hal qiluvchi siyosiy rolini ko'rsatdi. Qolaversa, Qirollikning musulmon dunyosidagi ta'siri va obro'si butun dunyodagi imondoshlarini qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladigan moliyaviy kuchga asoslangan.

Shuni ta'kidlash kerakki, Saudiya Arabistoni Podshohligining bilan o'zaro aloqalar salohiyati to'liq ochilmagan. Saudiya Arabistoni bilan xalqaro siyosiy jarayonlarga, birinchi navbatda, rivojlanayotgan mamlakatlar guruhi, shuningdek, mintaqaviy (Arab davlatalari ligasi, Islom konferensiyasi tashkiloti) va xalqaro tashkilotlar (BMT, G20, IHT, JST) orqali ta'siri ortib borayotganini hisobga olgan holda uning global actor sifatida roli ortmoqda.

Hozirgi jahon tartibi doirasida Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari Saudiya Arabistonining tashqi siyosat g'oyalarini inobatga olgan holda, manfaatlari Arab va musulmon dunyosini qamrab oluvchi islomiy siyosiy tashkilot sifatida mamlakatning o'z taqdirini o'zi belgilashi bilan bevosita bog'liqdir. Arabiston, uning bevosita ishtirokida tuzilgan Arab Davlatlari Ligasi va shuningdek qarang, Ar -Riyod tashabbusi va moliyaviy yordami bilan paydo bo'lgan Islom Konferensiyasi Tashkiloti, Arab – musulmon subregioni – Fors ko'rfazi ichida Saudiya Arabistoni Qirolligi o'zining tashqi siyosiy faoliyatini 1981 yilda tuzilgan Fors ko'rfazi arab davlatlari uchun iqtisodiy, siyosiy va harbiy sohalarda integratsiya va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash uchun hamkorlik kengashi orqali amalga oshiradi.

Saudiya diplomatiyasining muhim tarkibiy qismi G'arb va birinchi navbatda AQSh bilan munosabatlardir. Biroq, Evropa Ittifoqi va Yaponiya bilan, hozirda Xitoy va Hindiston bilan o'zaro aloqalar ham Qirollik uchun juda zarur. Bu uglevodorodlarning katta zaxiralariga ega bo'lgan Saudiya Arabistonining jahon moliyaviy -iqtisodiy tizimiga kiritilishi bilan belgilanadi. KSA etakchi xalqaro bank -moliya tuzilmalari va ixtisoslashgan tashkilotlarning a'zosi, shu jumladan Jahon Savdo Tashkiloti (JST), unga a'zo bo'lish 2005 yil noyabrda

yakuniga etdi². Shu bilan birga, arab-musulmon va yevropa-amerika, shuningdek, yangi paydo bo'lgan "Osiyo" Saudiya tashqi siyosatining yo'nalishlari bir-biriga zid emas. Aksincha, G'arb bilan munosabatlar Saudiya Arabistoni tashqi siyosiy aloqalarining hozirgi diversifikatsiyasi bilan to'ldirilib, Saudiya Arabistoni Podshohligiga Fors ko'rfazi mintaqasida, Yaqin Sharqda barqarorlik va xavfsizlik muammolarini hal qilish uchun kerak. Arab-musulmon dunyosida, boshqa ko'plab holatlar bilan bir qatorda, jahon iqtisodiy jarayonlarining kafolatlangan ishlashini belgilaydi.

Saudiya Arabistoni (Al-Mamlyaka al-Arabiya as-Saudiya) Fors ko'rfazi mintaqasidagi eng yirik davlat bo'lib, uning hududi – salkam 2,4 mln. kv. km.ni tashkil qiladi (uning janubida va janubi-sharqida haligacha aniq belgilangan chegaralar yo'q). Sanoati rivojlangan yirik industrial shaharlar qatoriga Jubayl, Yanbi, Ar-Riyod, Jidda, Dammam, Al-Qossim, Al-Axxa va Makka shaharlari kiradi. Arab olami va saudiyalik fuqarolar Saudiya Arabistoni hududini, Arabiston yarim orolini - “Arablar oroli” deb atashadi. Saudiya Arabistoni hududining cho'l hududlarida chegaralar hali aniqlanmagan. U Iordaniya, Iroq, Quvayt, Qatar, Birlashgan Arab Amirli, Ummon va Yaman mamlakatlari bilan chegaradoshdir.

1902 yilda Abdul Aziz Bin Abdul Raxman Al Saud Ar-Riyodni bosib olganidan so'ng salkam 30 yil mobaynida Arabiston yarim orolidagi hududlarni birlashtirishni amalga oshirdi. 1932 yildan boshlab rasman Saudiya Arabistoni Qirolligi deb nomlangan. Uning aholisi soni 2013 yil holatiga ko'ra 29,356 ming kishini tashkil qilib, aholi sonining 8,790 minggini migrant aholi tashkil qiladi.

Aholining o'sish darajasi 2,5 foiz, ishsizlik darjasi esa 12 foizdir. Hozirgi kunda Saudiya Arabistonining turli iqtisodiyot sohalarida 8 millionga yaqin xorijlik fuqarolar mehnat qilishadi. Birgina Yaman mamlakatidan rasmiy

² Элен Уолд. SAUDI, INC. История о том, как Саудовская Аравия стала одним из самых влиятельных государств на геополитической карте мира = Saudi, Inc.: The Arabian Kingdom's Pursuit of Profit and Power. — М.: Альпина Пабlishер, 2019. — [ISBN 978-5-9614-2066-1](https://www.alphainc.ru/ISBN/978-5-9614-2066-1).

ravishda Saudiya Arabistoni mamlakatida faoliyat ko'rsatayotgan ishchilarning soni 4 million 168 ming kishini tashkil qiladi.

Xalqaro valyuta fondining bashoratiga ko'ra, uning aholisi 2020-yilda 33 mln.ga yetadi. Demak, uning iste'mol bozori tobora kengayib boradi va "haj" mavsumiga keladigan xorijiy fuqarolarning soni salkam 5 mln.kishiga yetishi taxmin qilingan. Bugungi kunda faqat yoqilg'i -energetika sohasining o'ziga yiliga o'rtacha 150 mlrd. AQSH dollari sarflanmoqda.

Poytaxt Ar-Riyod shahri bo'lib, uning aholi soni salkam 7 mln.kishini tashkil qiladi (6,837 ming.kishidir). E'tiborlisi, 1930 yilda Ar-Riyodda atigi 35 ming aholi istiqomat qilgan xolos. Milliy valyutasi saudiya riali hisoblanib 1 saudiya riali 0,27 AQSH dollariga teng yoki 1 AQSH dollari – 3,75 saudiya realiga tengdir. 1930 yilda Saudiya Arabistoni hududida eng birinchi neft koni topilgach, mamlakat iqtisodiy rivojlanishidagi "yangi hayot davri", ya'ni real iqtisodiy rivojlanish davri boshlangan, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi, albatta. 1933-yilning may oyida eng birinchi bo'lib «Standart oil of Kaliforniya» va yilning oxirlariga kelib AQSHning ARAMKO neft kompaniyalari konsessiya shartnomasi asosida o'z faoliyatlarini boshladi (hozirgi kunda Saudiya Aramko kompaniyasi maxalliy kompaniyadir). Iqtisodiy tarixdan ma'lumki, 1930 yilda Saudiya Arabistoni hududida eng birinchi neft koni topilgan bo'lsa, uni qazish hajmlari yildan-yilga juda yuqori miqdorlarda ko'payib bormoqda. Masalan, 1938 yilda 0,5 mln.barrel qazilgan bo'lsa, 1970 yilga kelib 2772,7 mln. barrelga, 2010 yilda esa qariyb 10 mln.barrelga etdi.

Saudiya Arabistoni mamlakati iqtisodiy taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlari va bosqichlari mavjuddir. Iqtisodiy tarixdan ma'lumki, XIX asrning oxirlari va XX asrning boshlarida Fors ko'rfazi mintaqasida, jumladan Arabiston yarim orolida yirik neft konlari aniqlangach, jahonning ko'plab rivojlangan mamlakatlarning, jumladan, AQSH va Buyuk Britaniya neft kompaniyalarining mazkur orolga bo'lgan iqtisodiy siyosati va qiziqishi kuchaydi. Shu sababli ham, Buyuk Britaniyaning bir qator yirik neft kompaniyalari tomonidan ushbu

hududda birinchilardan bo‘lib neft qidiruv ishlarini va mavjud neft konlaridan qazish faoliyatlarini tashkil etdi. Milliy iqtisodiyotda neft evaziga olingan xorijiy valyutalarning asosiy qismi Podshohlikning infratuzilmasini rivojlanishiga sarflandi. Masalan, har 5 yillik davlat rejasida o‘rtacha 1100 km lik masofadagi qattiq qoplamalik avtomobil yo‘llari, yangi zamonaviy binolar va yirik osmono‘par inshootlar, maktablar, bog‘chalar va o‘nlab sanoat korxonalari bunyod qilinmoqda.

O‘tgan 50 yil davr ichida qishloq xo‘jaligi sohalari unchalik rivojlanmagan agrar davlat jahondagi yirik industrial mamlakatlarning biriga aylandi. 1970 yilda (hijriy–1390 yil) Saudiya Arabistoni hukumati tomonidan milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda “5 yillik” davlat rejalardan samarali foydalandi va aynan shu yili 1971-1975 yillarga mo‘ljallangan 1-5 yillik davlat dasturini tadbiq qildi. Hukumat o‘z oldiga Podshohlik hududi iqtisodiyotning keng tarmoqli rivojlanishini hamda, eng muhimi, xom-ashyolarni qayta ishlashga e‘tiborni qaratgan holda zamonaviy sanoat tarmoqlarini tashkil qilishni o‘z oldiga maqsad qildi. 1980-yillarning boshlarida jahon xo‘jaligida yuzaga kelgan neft inqirozlari natijasida milliy iqtisodiyotda neftga bog‘lanib qolgan ko‘plab korxonalarda diversifikatsiya jarayonlarining tezlashishiga olib keldi.

Saudiya Arabistoni milliy iqtisodiyoti tarixida misli ko‘rilmagan “tez iqtisodiy taraqqiyot” davri hamda mamlakatning ishga yaroqli aholini ish bilan to‘la ta‘minlash masalasini 100 foiz miqdorida “6 -besh yillik” rejasida hal qildi.

“6-besh yillik” davlat rejasi 1996-2000-yillarga mo‘ljallangan edi. Ushbu “tez iqtisodiy taraqqiyot” davridagi “6-besh yillik” davlat rejasida quyidagi asosiy maqsad va vazifalar belgilanib olingan edi:

1.Mamlakatning barcha fuqarolarini savodxonlik darajasi va ishchi mutaxassislarni to‘liq qayta malakasini oshirish. Bu vazifaning asosiy maqsadi –zamonaviy sanoat tarmoqlarini samarali faoliyat olib borishida va yangi texnologiyalar bilan ishlashda malakali mutaxassislarni to‘liq qayta tayyorlashdan iborat bo‘ldi;

2.Milliy iqtisodiyotda xususiy sektorni rivojlantirish.

3. Hukumat tomonidan ishlab chiqilgan iqtisodiy loyihalarga xorijiy va mahalliy xususiy investorlarni jalb qilishni kengaytirish;

Saudiya Arabistoni hukumatining bugungi kundagi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda olib borayotgan iqtisodiy – ijtimoiy siyosati quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan:

- islom boyliklarini e‘zozlash va saqlash hamda iqtisodiy taraqqiyotni islom tamoyillariga asoslangan holda olib borish;

- milliy xavfsizlikni va xalqning birligini saqlash;

- ijtimoiy ta‘minotni kuchaytirish;

- inson salohiyatini rivojlantirish;

- mintaqaviy hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy taraqqiyot darajalari o‘rtasidagi tafovutlarga barham berish;

- milliy iqtisodiyot taraqqiyotida xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishni yanada kuchaytirish;

Neft sohasi milliy iqtisodiyotda muhim ahamiyat kasb etsa-da, neft sohasidan tashqari Saudiya Arabistoni iqtisodiyotining rivojlanishiga sabab bo‘lgan quyidagi xususiyatlar aniqlandi va ular quyidagilardan iborat.

1) Mamlakatning iqtisodiy-geografik jihatdan qulay joylashganligi.

Saudiya Arabistoni hududining iqtisodiy-geografik holati ancha qulay bo‘lib, u yarimorol deb ham ataladi. Saudiya Arabistoni Arabiston yarim orolining katta qismini egallagan bo‘lib, uning uch tomonini Fors, Ummon, Aden ko‘rfazlari hamda Arabiston va Qizil dengizlari yuvib turadi. Mamlakatning neft va gaz xom ashyolarini jahon bozoriga olib chiqishida suv transporti muhim ahamiyatga egadir. Shuningdek, 1869-yili Misrdagi Suvaysh kanali ishga tushgandan keyin Saudiya Arabistonining tashqi iqtisodiy faoliyati yanada rivojlandi va bir qator xalqaro dengiz-portlari tashkil qilindi va qurildi.

2) Saudiya Arabistoni iqtisodiyotiga xorijiy texnologiya va xorijiy sarmoyalarning jalb qilinishi.

Milliy iqtisodiyotning sanoat tarmoqlariga, asosan neft va gaz sohalariga jahonning yirik kompaniyalar tomonidan zamonaviy texnologiyalar hamda yangi neft va gaz konlarini qidirish ishlariga xorijiy sarmoyalar jalb etildi. Xorijiy texnologiyalar asosan, Yaponiya, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya va Germaniya kabi mamlakatlardan jalb etildi.

3) Neft-gaz mahsulotlarning chetga eksport qilinishi.

Mamlakatdagi qazib chiqarilayotgan neft va gaz mahsulotlarining deyarli 88 12 foizi xorijiy mamlakatlarga eksport qilinmoqda. Lekin ba'zi eksport jarayonlarida mamlakatlarning tashqi savdosiga tashqi muhitning ta'siri ham rol o'ynamoqda.

Jumladan, 2008 yilning oktyabr-dekabr oylarida neft narxining jahon bozorida tushib ketganligi sababli Fors ko'rfazi arab mamlakatlarining neft eksporti hajmini pasayishiga olib keldi. Neft eksporti miqdori bo'yicha Saudiya Arabistoni jahonda Rossiya mamlakati bilan yetakchilikni o'z qo'liga olgan.

4) Xizmat ko'rsatish sohalari va turizm sohasining rivojlanishi.

So'nggi yillarda jahon sayyohlarini Saudiya Arabistoni mamlakatiga jalb etish, qirg'oqbo'yi hududlarda yirik turistik markazlarni tashqil qilish va qurish kabi ishlarni muvaffaqiyatli olib borishlari natijasida xalqaro turizm sohasi tez rivojlanib bormoqda. Shuni alohida qayd etish lozimki, jahon ommasi Saudiya Arabistonining iqtisodiy o'sishini faqatgina neft xomashyosiga bog'lashadi.

To'g'ri, lekin yaqin istiqbol yillarda neft sohasining o'rniga milliy iqtisodiyotning eng asosiy daromad keltiruvchi tarmoq sifatida xizmat ko'rsatish sohasi bo'lishi kutilmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasi turizm, xajga boradiganlarga xizmat ko'rsatish va avia xizmat ko'rsatish tarmoqlaridan katta daromad oladi.

5) Saudiya Arabistoni milliy iqtisodiyotida tabiiy resurslarning, ya'ni neft va gaz xomashyosining ustuvor ahamiyati.

2001 yilda OPEK tashkiloti mutaxassisleri quyidagi tahliliy fikrni berishgan edilar, "agar Saudiya Arabistonida neft xomashyosini qazib chiqarish miqdori 2000 yilgi miqdorda bo'lsa, mamlakatning neft xomashyosi yana 86 yilga etadi"

deb istiqbol berilgan edi. Masalan, 2002 yilda jami 7 mln barrel neft qazib chiqarilgan bo'lsa, hozirda bu ko'rsatkich 12 mln barrelga yetganligiga ishonch hosil qilamiz, chunki so'nggi yillardagi jahon xo'jaligidagi neft inqirozlari sabab Saudiya Arabistoni neft xomashyosini kunlik qazib chiqarish miqdorini oshirib bormoqda. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, neft zaxira resurslarini hisobga olganda Saudiya neft qazib olishni yarim yilda 30-35 foizga oshirib, 1 kunda o'rta hisobda 15 mln.barrelgacha neft qazib chiqarish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin.

6) Xukumat tomonidan samarali iqtisodiy isloxlarni va dasturlarni olib borilishi.

a) Saudiya Arabistoni xukumati 1970 yillardan boshlab milliy iqtisodiyotni rejali rivojlantirish iqtisodiy dasturlaridan samarali foydalanmoqda. Chunki qabul qilinayotgan "5 yillik" davlat dasturlarida asosiy iqtisodiy isloxlarni va dasturlar sanoatlashtirish, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi sohalarini rivojlantirishga qaratildi.

b) "Industri-2020" davlat dasturi.

Saudiya Arabistoni iqtisodiyoti hozirda to'liq neft sektoriga bog'liq bo'lib, YaIM ning deyarli yarmini neftkimyo mahsulotlari tashkil etadi. Mamlakat jahonda yirik neft zaxirasiga ega (dunyo zaxirasining j qismi) va uning kunlik neft qazib chiqarish hajmi 8,4 mln barrelni tashkil etib Rossiyadan keyingi ikkinchi o'rinda turadi. Neft va neft mahsulotlari eksportning 85% ini, davlat budjetining 90% ini tashkil etmoqda. 2003-yildan 2008-yilgi inqiroz davrigacha Saudiya iqtisodiyoti barqaror o'sish ko'rsatkichlarini ifodaladi. Iqtisodiy rivojlanish xususiyatlarini ifodalab beruvchi ko'rsatkichlardan biri YaIM bo'lib 2000-2009 yillarda Saudiya YaIMni ko'radigan bo'lsak quyidagi tendensiya kuzatildi: 2000 -yildan boshlab nominal YaIM miqdori barqaror o'sish sur'atiga ega bo'ldi va 2008-yilda o'zining rekord ko'rsatkichini ifodaladi(476,6 mlrd AQSh doll). Bundan keyingi davrda ya'ni jahon moliyaviy inqirozida mineral resurslarga bo'lgan talabning kamayishi sabab YaIM pasayishi kuzatildi. 2008 -

yil bilan solishtirib ko'radigan bo'lsak YaIM miqdori 22% ga pasaydi. Mamlakatga jalb qilinayotgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi 2009-yilda 10,5 mlrd. AQSh dollargacha pasaydi bu ko'rsatkich 2008-yilda 39,5 mlrd dollarni tashkil etgan. 2008-yilgacha bo'lgan davrda Saudiya Arabistoni iqtisodiy rivojlanishi ancha ijobiy bo'ldi va o'rtacha yiliga 4% o'sish ko'rsatigichiga ega bo'ldi. Jahon moliyaviy inqirozi sabab keyingi yilda neftning narxi 150\$ barreldan 40\$ barrelga tushib qoldi. Bu jarayon Saudiya Arabistoni real YaIM ga ta'sir qildi va 2009-yilda 1,8% o'sish ko'rsatkichini ijodaladi (1.1.1-rasm). Keyingi yilda esa jahon neft bozorida neftga bo'lgan talabning ortganligi bois real YaIM ni o'sish ko'rsatkichi 7,4% ni ifodaladi.

Yuqorida rasm ma'lumotlarini tahlil qilib ko'radigan bo'lsak 2009 -yilda real YaIM o'sishi nisbatan past ko'rsatkichni ifodalamoqda. Bunga asosiy sabab qilib neft narxining keskin ravishda tushib ketishini aytishimiz mumkin. 2010-yilda neft narxi 77,8 dollar/barrelni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2009-yilda 59 dollarga pasaydi. 2011-yildan boshlab Saudiya hukumati neft qazib chiqarish hajmini sezilarli darajada oshirdi. Sababi Shimoliy Afrikadagi neft ishlab chiqaruvchi mamlakatlarda siyosiy inqiroz yuzaga keldi. 2013-yilda neft sektori ham neftdan tashqari sektor ham qisqarganligi bois Saudiya iqtisodiyoti pasayish tendensiyasiga ega bo'ldi. 2014-yilda esa neft narxi nisbatan barqarorlashganligi uchun YaIM o'sishi 4,1% ga teng bo'ldi.

Saudiya Arabistoni iqtisodiyotining tarmoq tarkibidagi o'zgarishlar Milliy iqtisodiyotda neft-gaz sanoatdan tashqari boshqa sanoat tarmoqlari ham rivojlangan. Jumladan, neftni qayta ishlash, kimyo, kemasozlik, samolyotsozlik kabi sohalar ham rivojlanib ushbu sanoat tarmoqlarida neft mahsulotlari, amiyak, suyultirilgan gaz, sement, mineral o'g'itlar, plastmassa, metall, kema ta'miri, kemalar va samolyotlar uchun ehtiyot qismlar ishlab chiqariladi. Shuningdek, iqtisodiyotda xizmat ko'rsatish sohasining qurilish, kema va samolyotlar ta'miri, turizm va bank-moliya sohalarini rivojlanishi bilan Saudiya Arabistoni jahondagi eng tez rivojlanayotgan mamlakatlarning biriga aylandi. Milliy iqtisodiyotda neft

sanoatining rivojlanib borishi natijasida hududlarda bir qator yangi shaharlar qad ko'tara boshladi. Masalan, Daxran, Fors ko'rfazi qirg'oqbo'yida joylashgan Dammam va Al-Jubayl port-shaharlarini misol qilishimiz mumkin. Bundan 20 yil oldin ham Qizil dengiz sohilidagi Yanba shahri xorijiy mamlakatlardan xaj safariga kelayotgan mehmonlar uchun ixtisoslashtirilgan bo'lsa, hozirda ushbu shahar mamlakatdagi yirik industrial sanoat shaharlarning biriga aylandi. Mamlakatdagi barcha tog'-konlardagi faoliyatlar ustidan Saudiya Arabistoni Tog'-kon qazish kompaniyasi o'z nazoratini o'rnatgan. Ushbu kompaniyaning maqsadi – milliy iqtisodiyotda tog'-kon qazish sanoatini rivojlantirishdan iboratdir. Ushbu sanoat tarmog'i 2002-2010 yillar mobaynida iqtisodiy o'sishi yiliga o'rtacha 9 % ga yetdi va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 4,1% ni tashkil qilmoqda.

Ko'plab neft konlari xorijiy investorlarga, jumladan AQSH, Fransiya, Italiya va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarning bir qator yirik neft kompaniyalari uzoq yillarga mo'ljallangan shartnomasi asosida, ya'ni konsessiya shartnomasi asosida taqdim etilgan. Konsessiya tushunchasi-bu chet ellik investorga xo'jalik faoliyatining muayyan turi bilan shug'ullanish uchun davlat tomonidan beriladigan ruxsatnoma bo'lib, bu faoliyatni amalga oshirish uchun davlat chet ellik investorga konsessiya shartnomasi tuzish asosida molk-mulk, yer va yer-osti ob'ektlarini chet ellik investorga topshiradi. Konsessiyachi, ya'ni bu konsessiya shartnomasini tuzgan chet ellik sarmoyador.

Fors ko'rfazi mamlakatlari iqtisodiyotning sanoat sohasini rivojlantirishdan ko'ra xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratishmoqda. Jahon tajribasidan ma'lumki iqtisodiyotni sanoat sohasi rivoji mamlakatni jahon bozoriga kirib borishini taminlaydi. Mintaqada qishloq xo'jaligini rivojlantirishni deyarli iloji yo'q sababi iqlim sharoiti mos emas lekin shunday bo'lsada Saudiya Arabistoni qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun Xindistondan tuproq import qilishni yo'lga qo'ygan, va bu xodisa jahon xo'jaligida yangilik edi.

Yaponiya ham Xitoydan tuproq import qilishni yo'lga qo'ygan. Oxirgi yillarda Saudiya hukumati tomonidan qishloq xo'jaligini rivojlantirish borasida qator dasturlar qabul qilinmoqda, bu dasturlarning asosiy maqsadi qishloq xo'jaligi mahsulotlari importini yildan-yilga kamaytirishdan iborat. Saudiya Arabistoni iqtisodiy islohotlarni 70-yillardan boshlagan bo'lsa hukumat tomonidan dastlabki amalga oshirilgan islohotlardan biri bu iqtisodiyotni sanoatni sohasini rivojlantirish bo'ldi. Saudiyada sanoatni rivojlantirishda bir qancha muammolar ko'zga tashlandi, xususan, xorijiy texnologiyalar kirib kelishiga cheklovlar qo'yish, mahalliy kapital egalarini faqat xizmat ko'rsatish sohasiga sarmoya kiritishlari, xorijiy investitsiyalar jalb etilishiga cheklovlar bo'lganligi sabab ichki sarmoyalarning tanqisligi kabi bir qator muammolar ko'zga tashlanadi. Hozirgi paytda sanoat mahsulotlari dunyoning 90 dan ortiq mamlakatlariga eksport qilinadi.

Saudiya Arabistoni iqtisodiyoti hozirda sezilarli darajada neft-gaz sanoatiga bog'liq bo'lib eksportining ham asosiy qismini aynan neft va gaz tashkil qiladi. Qolgan barcha sohalarning rivojlanishi jahon bozoridagi neftning narxiga bog'liq bo'lib hukumat neftdan kelgan daromadni asosiy qismini shu sohalarni rivojlanishiga sarflaydi. Mamlakat iqtisodiyoti neftga bog'liqligi sababli 2008-yilgi jahon moliyaviy inqirozi Saudiya Arabistoni iqtisodiyotiga boshqa Fors ko'rfazi mamlakatlariga nisbatan salbiy ta'sir qildi. OPEC ga a'zo mamlakatlar neft narxini bir xilda ushlab turish uchun uni qazib chiqarish hajmini kamaytirishga majbur bo'lishdi. 2008-yilda a'zo mamlakatlar kunlik neft qazib chiqarish hajmini 4,2 mln barrelgacha kamaytirishni kelishib olishdi. Bu Saudiya Arabistoni uchun neft qazib chiqarish hajmini 17% ga pasayganini anglatadi. Sanoatni qisqa 30 yil davomida rivojlanishi mamlakatni jahon xo'jaligida o'z o'rnini topishiga yordam berdi, xususan, yalpi ichki mahsulot hajmi va uning jon boshiga to'g'ri kelishi, kishi boshiga ishlab chiqarilgan mahsulotlari hajmi, sanoat mahsulotlari eksport hajmi bo'yicha rivojlangan mamlakatlar darajasiga yaqinlashdi.

Agar Saudiya Arabistoni yalpi ichki mahsulotining tarmoqlar bo'yicha tarkibini ko'radigan bo'lsak, unda sanoat ishlab chiqarishi asosiy o'rinni egallashining guvohi bo'lamiz (1.2.1-rasm). Ko'rinib turibdi, mamlakat yalpi ichki mahsulotida sanoat ishlab chiqarishining salmog'i boshqa tarmoqlarga nisbatan ancha yuqori. Bu eng avvalo mamlakat iqtisodiyotida yoqilg'i sanoatining alohida o'ringa ega ekanligi bilan bog'liq. Ma'lumki, mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalashdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad iqtisodiyotning bir tomonlamaligiga, ya'ni neft tarmog'iga bog'liqligini pasaytirishdan iborat. XX asrning 50-yillaridan boshlab neft va gaz resurslarini intensiv o'zlashtirish Saudiya iqtisodiy taraqqiyotiga jiddiy ta'sir qildi.

Yuqoridagi rasmni tahlilini ko'radigan bo'lsak iqtisodiyotni tarmoq tarkibi ichida sanoat yuqori o'ringa ega, undan keyingi o'rinlarda xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi turadi. Oxirgi 5 yil ichida neftdan tashqari sektor Saudiya Arabistonida o'zining muhimligi darajasini oshirmoqda. 2011-yilda hukumat tomonidan davlat subsidiyalarini hajmini oshirganligi sabab neftdan tashqari sektorning ulushi 5,4% gacha oshdi. Saudiya Arabistonida neftdan tashqari sektor hukumat tomonidan samarali diversifikatsiya jarayonlari olib borilayotgani sabab tez rivojlanib bormoqda. Lekin shunday bo'lsada bu sektorda o'sish 2012-yilda 7,2% ni tashkil etgan bo'lsa bu ko'rsatkich 2011-yilda 7,1% ga yetdi. Neftdan tashqari sektor tarkibidagi xususiy sektor ham davlat sektori ham sezilarli darajada pasaydi. SAMA (Saudi Arabian Monetary Agency) malumotiga ko'ra transport, kommunikatsiya sohalarida o'sish ancha yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'ldi. 2012-yilda bu sektorda o'sish 10,7% ni tashkil etgan bo'lsa 2011 -yilda esa o'sish 13,8% ga yetgan. Xususan qurilish sektorida ham o'sish tendensiyasi kuzatildi.

Sanoat tarkibini ko'radigan bo'lsak asosiy ulushni neft gaz sanoati tashkil etadi. Saudiya Arabistonida energetika siyosati ichki va tashqi komponentlarga bo'linadi. Ichki komponent asosan neftdan kelgan daromadlardan milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga va turmush darajasini oshirishga

yoʻnaltiriladi. Asosiy neft qazish bilan shugʻullanuvchi kompaniya Saudiya Aramko Saudiya Arabistonida jami neft zaxiralarining 98% ini boshqaradi. Neftni qayta ishlash va neft kimyo sanoati bilan SABIC xususiy davlat kompaniyasi shugʻullanadi. Yaqin yillargacha Saudiya Arabistoni jahonda eng koʻp neft zaxirasiga ega mamlakat hisoblangan lekin 2010-yilda OPEC malumotida koʻra Venesuela eng koʻp neft zaxirasiga egaligi aytiladi. Kelajak yillarda Saudiya Aramco kompaniyasi yiliga 750 mln tonnagacha neft qazib chiqarishi mumkinligi aytilmoqda. Hozirda Saudiya Arabistonini neft qazib chiqarish hajmi jahon bozoridagi neft xom ashyosining konyukturasiga bogʻliq boʻlib qoldi.

2010-yilda jami eksportning 86% ini neft eksporti tashkil etgan. Saudiya Arabistoni yirik neft ishlab chiqaruvchi va uni eksportyori sifatida jahon neft bozorida nufuzli oʻringa ega qolaversa Fors koʻrfazi mamlakatlari ichida neft zaxiralarining 57% ga, OPEC tashkilotida 29% va jahon neft zaxiralarining 20% ga ega. Arab yonilgʻisi 2010-yilda haftalik narxlari 32% gacha oshdi (77,8 b/d) 2009-yilda oʻrtacha 1 barrel neft 59 \$ ni tashkil etgan. Biroq neft narxlari 2011-yilning yanvaridan boshlab yana oʻsishni boshladi bu paytda uning narxi barreli 111,16 \$ ni tashkil etgan. Jahon moliyaviy inqirozi natijasida 2009-yilda uglevodород qazib chiqarish hajmi qisqargani ayon boʻlgandan soʻng Saudiya Arabistoni neft sektori 2010-yilda yana kengaydi.

XVF ning maʼlumotiga koʻra neft sektori 2010-yilda real oʻsish koʻrsatkichi 1,2% ni tashkil etgan va 2011 yilda 4,3% gacha oʻsdi. 2009-yilda neft sektori joriy narxlarda YaIM ning 48% iga yetdi va hukumat daromadlarining asosiy qismini neftdan kelgan daromad tashkil qildi. 2012-yil Saudiya Arabistoni neft sektori uchun muhim yil boʻldi. Haqiqatdan ham 2012-yilning birinchi 6 oyligida Saudiya Arabistoni oʻzining neft ishlab chiqarish hajmini kuniga 10 mln barrelga oshirdi. Bu koʻrsatkich jahon neft bozorini barqaror ushlab turish ga imkoniyat yaratadi. Ishlab chiqarish 2012-yilning ikkinchi yarmida pasaydi va oxirgi chorakda kunlik neft ishlab chiqarish hajmi 9,4 mln barrelni tashkil etdi.

Umuman olganda 2012 -yilda kunlik neft qazib chiqarish hajmi o'rtacha 9,76 mln barrelni tashkil etdi. Saudiya Arabistoni jami dunyo neft zaxirasining beshdan biriga ya'ni 265,9 mlrdga ega bo'lib uning zaxirasi taxminan 75 yilga yetishi taxmin qilingan. 2012-yilda neft ishlab chiqarish hajmining pasayishi nafaqat mamlakat tashqi savdosiga balki ichki bozoriga ham o'z ta'sirini o'tkazdi.

Jami eksportning 87% ini tashkil etuvchi neft eksportining o'sishi 2010 - yilda 32,0% ga, 2011-yilda 47,5% ga va 2012-yilda 6,2% ga pasaydi. Hukumat daromadlarining asosiy ulushini neft sektori tashkil etib 2011-yilda 54,3% dan 2012-yilda 10,7% ga pasaydi lekin haligacha hukumat daromadlarining 92% aynan neft sektori tashkil etadi. Saudiya Arabistoni hukumatining iqtisodiy strategiyasida sanoat tarmoqlarini xilma-xillashtirish bosh o'rinlardan birini egallaydi. Bu siyosatdan ko'zlangan asosiy maqsad mamlakatning neftdan olinadigan daromadga qaramlik darajasini pasaytirishdan iborat. Saudiya neft xom ashyosini eksport qilishdan olinadigan daromadga bog'lanib qolishini kamaytirish, shuningdek, Podshohlikka boshqa davlatlardan import qilinadigan tovarlar miqdorini kamaytirish maqsadida hukumat turli xildagi ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirishni rag'batlantirmoqda.

Xalqaro tashkilotlarda Saudiya Arabistonining faoliyati

Qirol Salmon bin Abdulaziz Al Saud 2015 yil 23 yanvarda, uning ukasi, marhum qirol Abdulloh bin Abdulaziz Al Saud vafotidan keyin taxtga o'tirdi. Taxtda ikkinchi o'rinda - qirolning valiahd shahzodasi Muhammad bin Salmon bin Abdulaziz Al Saud. Qirolga Vazirlar Kengashi yordam beradi. So'nggi yillarda qirol tomonidan tayinlangan 150 a'zo (shu jumladan 30 ta ayol) dan iborat Shura kengashi jamoatchilik muhokamasida kamtarin, ammo rolini oshirdi. Munitsipal saylovlar oxirgi marta 2015-yil dekabr oyida bo'lib o'tdi, ayollarga saylov huquqi va birinchi marta nomzod sifatida qatnashish huquqi berildi.

Saudiya Arabistoni "Vision 2030" rejasi deb nomlangan iqtisodiy islohotlar va diversifikatsiya dasturini boshladi. Bu reja iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish omili sifatida ijtimoiy islohotlarni o'z ichiga oladi. 2018 yil iyun oyidan boshlab

ayollarga haydash huquqi berildi va 2019 yil avgust oyida ayollarga qo'shimcha huquqlar berish uchun erkak vasiylik tizimining elementlari demontaj qilindi. 2017 yil iyun oyida Bahrayn, Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari va Misr diplomatik aloqalarni uzdilar va Qatarni blokadaga oldilar. 2021 yil 5 yanvarda GCC rahbarlari sammitida rahbarlar o'rtasida Qatar bilan diplomatik aloqalarni tiklash, chegaralar va havo maydonini bosqichma-bosqich ochish to'g'risida kelishuvga erishildi. Saudiya Arabistoni Fors ko'rfazi hamkorlik kengashining a'zosi. Shuningdek, u Arab Ligasi, Islom Hamkorlik Tashkiloti (IHT), G20, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon Savdo Tashkiloti (JST) va Neft eksport qiluvchi mamlakatlar tashkiloti (OPEK) a'zosi. Saudiya Arabistoni 2020 yilda G20 mezbonlik qiladi.

Ikki tomonlama munosabatlarda Avstraliya va Saudiya Arabistonining do'stona munosabatlariga tijoriy aloqalar va G20 a'ziligiga a'zolik asos bo'lgan. Bu Avstraliyaning GCC va IHT bilan aloqasi bilan to'ldiriladi, ularning ikkalasi ham bosh qarorgohi Saudiya Arabistonida joylashgan (mos ravishda Ar -Riyod va Jidda). Avstraliya va Saudiya Arabistoni terrorizmga qarshi kurashda yaxshi yo'lga qo'yilgan va har ikkisi ham IShIDni mag'lub etish bo'yicha global koalitsiya va Suriyani qo'llab-quvvatlash xalqaro guruhiga a'zo. Odamlar o'rtasidagi aloqalar munosabatlarning muhim jihati bo'lib, 2019 yilda Avstraliyaning ta'lim muassasalarida 6,200 dan ortiq saudiyalik talabalar tahsil olishadi. Saudiya Arabistoni Avstraliya uchun Yaqin Sharq mintaqasidagi muhim savdo hamkori hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi, tog' -kon sanoati, ta'lim va qurilishda bir -birini to'ldiruvchi sohalarni hisobga olgan holda, iqtisodiy aloqalar o'sishi uchun katta imkoniyatlar mavjud. "Vision 2030", shuningdek, avstraliyalik biznes uchun ustuvor sohalarda potentsial imkoniyatlar beradi.

Globallashuv sharoitida jahon jarayonlari o'z ishtirokchilari orasida xalqaro maydonda o'z rolini o'ynashga intilayotgan yangi davlatlarni o'z ichiga oladi. Bu tendentsiya u yoki bu mamlakat harakatlarining mustaqilligini hech qanday tarzda bekor qilmaydi. Bu diplomatiyaning davlatning globallashuv

jarayonlarida ishtirok etishidan maksimal foyda olish vositasi sifatida qanchalik muhimligini tushuntiradi. Saudiya Arabistoni rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda o'z siyosiy yo'nalishini amalga oshirish uchun muntazam ravishda diplomatik choralar ko'radi. Eng yirik neft zaxiralari bilan bog'liq Qirollikning muhim iqtisodiy salohiyati unga jahon savdo-iqtisodiy tashkilotlarining yetakchi a'zosi bo'lishga imkon berdi.

Saudiya diplomatiyasining muhim tarkibiy qismi G'arb va birinchi navbatda AQSh bilan munosabatlardir. Biroq, Evropa Ittifoqi va Yaponiya bilan, hozirda Xitoy va Hindiston bilan o'zaro aloqalar ham Qirollik uchun juda zarur. Bu uglevodorodlarning katta zaxiralari ega bo'lgan Saudiya Arabistonining jahon moliyaviy -iqtisodiy tizimiga kiritilishi bilan belgilanadi.

PEKning asoschi a'zosi sifatida, Saudiya Arabistonining uzoq muddatli neft narxlari siyosati narxlarni barqaror va mo'tadil darajada ushlab turish edi – bu katta daromad olish uchun yetarlicha yuqori, lekin neft import qiluvchilar o'rtasida muqobil energiya manbalarini rag'batlantirish yoki neft mahsulotlariga xavf tug'dirish. ko'plab moliyaviy aktivlari joylashgan va Saudiya hukumatini siyosiy va harbiy qo'llab-quvvatlaydigan G'arb mamlakatlari iqtisodiyoti bunga eng katta istisno 1973-yildagi neft inqirozi paytida, Saudiya Arabistoni va boshqa arab neft davlatlari AQShni Isroilni qo'llab-quvvatlashni to'xtatishi uchun neft yetkazib berishga embargo qo'yganida yuz berdi.

Saudiya Arabistoni OPEK, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Arab Ligasi kabi bir nechta transmilliy tashkilotlarning asoschisi hisoblanadi. Shuningdek, u Fors ko'rfazi hamkorlik kengashi, Musulmonlar olami ligasi, Islom hamkorlik tashkiloti va Islom taraqqiyot bankining asoschilaridan biri hisoblanadi - ularning barchasi bosh qarorgohi Saudiyada joylashgan. Mamlakat Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon bankining muhim rolini o'ynaydi va 2005-yilda Jahon Savdo Tashkilotiga qo'shildi.

2017-yil Avgust oyida Qatar va Eron diplomatik munosabatlarni yuqori darajaga ko'tardi, ikki davlat munosabatlari o'tmishda Saudiya Arabistonining

Erondagi diplomatik missiyalariga qilingan hujumlar oqibatida susaygandi. Bu vaqtda Bahrayn va Kuvayt Saudiya Arabistoni tomonida turishda davom etmoqda.

Nazorat uchun savollar:

1. Saudiya Arabistonining ijtimoiy-iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatining o'ziga xos jihatlari sanab bering.
2. Saudiya Arabistonining xavfsizligi, iqtisodiyoti va siyosatiga ta'sir ko'rsatuvchi yangi aktorlar va omillarni aytib bering.
3. Saudiya Arabistonining zamonaviy ijtimoiy-siyosiy va xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o'rnini izohlab bering.
4. Islomda siyosiylashuv jarayoni faollashuvining sabablari izohlab bering.

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – T.: O'zbekiston, 2016.
2. Hettne B. Globalism and the New Regionalism (Textbook) –L. 2014.
3. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari (ukuv kullanma). – T.: 2013.
4. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va G'arb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.
5. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.
6. Kortunov S.V. Konseptualniye osnovi natsionalnoy i mejdunarodnoy bezopasnosti (uchebnoye posobiye). –M, 2007
7. Djurayev S., Kasimova N., Sovremenniy problemi mejdunarodnix otnosheniy (uchebnoye posobiye). - Tashkent: Akademiya, 2008;
8. Xantington S. Tretya volna. Demokratizatsiya v konse XX veka/ Per. s angl. L.Y.Pantinoy.–M.: ROSSPEN, 2003.

9. Мунавваров З.И. Узбекистан и арабский мир: перспективы сотрудничества. - Т.:Фан, 1997.

10. Озолинг В.В. Экономика Саудовской Аравии. – М.: Наука, 1975.

11. James Wynbrandt; Fawaz A. Gerges. A Brief History of Saudi Arabia (неопр.). — 2010. — С. xvii.

Test savollari

1. Saudiya Arabistoni iqtisodiyotining asosiy tarmog‘i qaysi?

- A) Mashinasozlik
- B) Neft-gaz sanoati
- C) O‘rmon xo‘jaligi
- D) Kemasozlik

✓ To‘g‘ri javob: B

2. Saudiya Arabistoni jahonda qaysi resurs zaxiralari bilan mashhur?

- A) Ko‘mir
- B) Neft zaxiralari
- C) Temir rudasi
- D) Olmos

✓ To‘g‘ri javob: B

3. Quyidagilardan qaysi tashkilotda Saudiya Arabistoni muhim o‘rin tutadi?

- A) OPEK
- B) NATO
- C) SHHT
- D) YUNESKO

✓ To‘g‘ri javob: A

4. Saudiya Arabistoni iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishga qaratilgan dastur qanday nomlanadi?

- A) Vision 2030
- B) Green Future

C) Economic Bridge

D) Silk Road Plan

✓ To'g'ri javob: A

5. Saudiya Arabistoni tashqi iqtisodiy faoliyatining asosiy yo'nalishi qaysi?

A) Neft eksporti va xalqaro investitsiyalar

B) Faqat qishloq xo'jaligi

C) Biotexnologiya eksporti

D) O'rmon mahsulotlari savdosi

✓ To'g'ri javob: A

6. Saudiya Arabistonining muqaddas shaharlari qaysilar?

A) Makka va Madina

B) Qohira va Iskandariya

C) Bag'dod va Basra

D) Damashq va Halab

✓ To'g'ri javob: A

7. Quyidagilardan qaysi omil Saudiya Arabistoni iqtisodiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatadi?

A) Jahon neft narxlari

B) Dengiz mahsulotlari

C) O'rmon resurslari

D) Sport musobaqalari

✓ To'g'ri javob: A

8. Saudiya Arabistonida mehnat bozorining muhim xususiyati nima?

A) Xorijiy mehnat migrantlari ulushining yuqoriligi

B) Faqat mahalliy aholining ishlashi

C) Aholining kamligi

D) Qishloq aholisining ustunligi

✓ To'g'ri javob: A

9. Saudiya Arabistoni tashqi iqtisodiy aloqalarida qaysi davlatlar muhim hamkor hisoblanadi?

- A) AQSH va Xitoy
- B) Faqat Afrika davlatlari
- C) Islandiya va Finlyandiya
- D) Madagaskar va Chili

✓ To'g'ri javob: A

10. Saudiya Arabistonining jahon iqtisodiyotidagi ahamiyati nimada?

- A) Neft eksporti va energetik bozordagi o'rnida
- B) Faqat turizm sohasida
- C) Qishloq xo'jaligi mahsulotlarida
- D) O'rmon sanoatida

✓ To'g'ri javob: A

9- BOB. BIRLASHGAN ARAB AMIRLIKLARINING IQTISODIY TARAQQIYOTI VA TASHQI IQTISODIY FAOLIYATI

Reja:

1. Birlashgan arab amirliklarining iqtisodiy taraqqiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari.
2. Birlashgan arab amirliklari iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G'arb mamlakatlarining tutgan o'rni.
3. Birlashgan arab amirliklarining zamonaviy ijtimoiy-siyosiy va xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o'rni.
4. Birlashgan arab amirliklarining xavfsizligi, iqtisodiyoti va siyosatiga ta'sir ko'rsatuvchi yangi aktorlar va omillar.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Birlashgan arab amirliklari, iqtisodiy taraqqiyot, tashqi iqtisodiy faoliyat, xalqaro iqtisodiy munosabat, xavfsizlig, ichki siyosat, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, jahon siyosati, mintaqaviy siyosat.*

Zamonaviy jamiyatning rivojlanishi evalyutsion jarayonlarning doimo tezlashib borishi bilan ajralib turadi. Vaqt tushunchasi qaysidir ma'noda zichlashadi, xar bir yangi bosqich borgan sari ko'proq va ko'proq xodisalarni qamrab oladi. Bosqichlarning almashinishi borgan sari tezroq suratda amalga oshadi. Bu jarayonlar insoniyatning barcha soxalardagi faoliyatlarida, shuningdek iqtisodiyot soxasida xam namoyon bo'ladi.

Birlashgan Arab Amirliklari iqtisodiyotini o'rganar ekanmiz mamlakatning zamonaviy holati ko'rinadiki, unda shunday qisqa bir vaqt oralig'ida o'tish iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o'tishda katta masofani bosib o'tdi. Mamlakat faqatgina qazib chiqaruvchi bo'lib qolmay ishlab chiqaruvchiga aylandi. Shu tufayli shu mamlakatning xar bir fuqorosiga ta'sir etuvchi global o'zgarishlar yuz berdi.

Birlashgan Arab Amirliklari tarkibiga yettita amirlik kiradi. Bular: Abu-Dabi – mamlakat poytaxti, Dubay, Shardja, Ras-ul-Xayma, Adjman, Umm-ea-Kayvayn, Al-Fudjayra. Amirlik shimoldan Fors ko'rfazi, sharqdan Ummon ko'rfazi bilan chegaradosh.

Mamlakat yer maydoni yuzdan ortiq orollarni xisobga olganda 83600 kvadrat kilometrni tashkil etadi. Axolisi 5 mln (2010yil) kishidan iborat.

Arabiston Yarim Orolida joylashgan Birlashgan Arab Amirligida neftdan oldin unchalik ko'p bo'lmagan aholi asosan chorvachilik, palma yetishtirish, shuningdek baliqchilik va marvarid ishlab chiqarish bilan shug'ullanar edi. Marvarid eksportidan Dubay amirligi mintaqaning yirik savdo markaziga aylangan edi. Biroq sun'iy marvarid paydo bo'lgandan so'ng mahalliy savdogarlar oltin va qimmatbaxo toshlar bilan shug'ullanishga o'tib oldilar. 1952 yilda Amirliklarning birlashishi, 1958 yilda esa Abu Dabi Amirligida neftning chiqishi mamlakatning rivojlanishiga olib keldi. 1962 yili neftni tijorat y o'lida qazib chiqarish boshlandi. U davrda mamlakat Britaniya qaramog'ida bo'lganligi sababli neftni qazib chiqarishni ingliz kompaniyalari olib borar edi va mahalliy hukumatga ma'lum foiz ajratar edi. 1966 yilda Dubay Amirligida ham neft konlari ochildi. 1971 yilda Britaniya qo'shnlari mamlakatdan chiqarilib yagona davlat, Birlashgan Arab Amirliklari tuzildi. 1975 yilda esa neft tarmog'ida milliyalashtirish siyosati amalga oshirildi.

Birlashgan Arab Amirliklari jaxondagi eng yirik neft va gaz qazib chiqaruvchi va eksport qiluvchilardan biridir. Xozirgi kunda aniqlangan neft zaxiralari 97.8 milliard barrelni tashkil etadi. Kuniga Birlashgan Arab Amirliklarida 2.8 million barrel neft qazib olinadi va 2.64 millioni eksport qilinadi.

Jaxon iqtisodiyoti uchun 2009 yil juda shov-shuvli yil bo'ldi. Butun jaxon banklarida inqiroz ro'y berib, ishsizlik keskin o'sib ketdi. Bu xolatdan tiklanish 2010 yilning o'rtalariga kelib yuz bera boshladi.

Birlashgan Arab Amirliklari xukumatning javoban kuchli pul-kredit va moliyaviy siyosati xamda 2008 yil oxiri va 2009 yil boshida neft narxining o'sishi bu tiklanishning faoliyati markaziga yaqin bo'ldi. Birlashgan Arab Amirliklari xukumatining zudlik bilan 2008 yilning oxirida jaxon moliyaviy inqirozi boshlanishi bilan amalga oshirgan milliy iqtisodiyotni qo'llab quvatlaydigan dasturi yaxshi foyda bergan. Abu Dabi xukumati Dubay xukumatiga 5 milliard miqdorida suda bergan. Bu mablag' Dubayga o'zining obligatsiyalardagi qarzlarini qisqartirishga va jaxondagi investorlar orasidagi muammolarni pasaytirishga sarflandi.

Birlashgan Arab Amirliklari neftning yetakchi eksport qiluvchi sifatida dastlab neft narhining 2008 yilning iyul oyida rekord darajada 147 AQSH dollariga qo'tarilishidan manfaatdor edi. Ammo mamlakat oxiri neftga bo'lgan talabning keskin pasayishiga va 2008 yil iyul oyidagi narx navo cho'qqisiga qaraganda uchdan biridan xam pasayib global pasayishga yuz tutdi. 2008 yilning titratuvchi yakunlovchi oylarida qaltislik darajasi oshib ketishi sababli xususiy kapitalning kiritishning kata oqimi yo'q bo'lishi va fond birjalarida indekslarning pasayib ketishi jaxon iqtisodiy tizimlarida aks etdi. Birlashgan Arab Amirliklarining Jaxon iqtisodiyotiga yaqin integratsiyasining yana bir dalili sifatida mamlakatda xamda xususiy sektorda qurilishning mamlakat iqtisodiy o'sishi qurinishida pasayib ketganini misol qilish mumkin. Bularning barchasi Birlashgan Arab Amirliklari o'sishi 2009 yilda boshqa yillarga qaraganda keskin pasayotganini anglatardi. Iqtisodiyot vazirligi 2009 yilning oktabr oyida yilning o'sish darajasini 1.3 % miqdorida bashorat qilgan.

Valyuta fondi may oyida YAIM 0.6 % ga pasayishini bashorat qilgan. Lekin Birlashgan Arab Amirliklari 2010 yilga 2.4 % o'sish bilan kirib kelgan.

Bugungi kunda Birlashgan Arab Amirliklari jahonning boy mamlakatlaridan biri hisoblanadi. O'zining turmush darajasi buyicha "katta yettilik" mamlakatlari bilan tenglasha oladi. Birlashgan Arab Amirliklarining yalpi ichki mahsuloti

(YAIM) 2010 yilda 260 milliard AQSH dollariga teng bo'ldi, aholi jon boshiga nisbatan YAIM ko'rsatkichi 56 ming dollarni tashkil etdi.

Birlashgan Arab Amirliklari Savdo balansi 2008 yilda 35.3 % ga 2007 yildagi 47 milliard AQSH dollaridan 63 milliard dollarga oshgan. Bu o'sish eksport va reeksportning o'sishi sababli vujudga kelgan. Neft eksporti qiymati 2008 yilda 39.7 % ga o'sib 86 milliard AQSH dollariga teng bo'ldi va bunda asosiy sabab Neft narxining o'rta xisobda oshishi 27.3 % ga 2007 yilda 70 AQSH dollaridan 2008 yili 90 AQSH dollariga. Gaz eksporti xam 37.1 % ga o'sdi 11 milliard AQSH dollariga.

Mamlakat erkin iqtisodiy xududlarida eksport o'sishi 16.4 % ni tashkil etdi va 2008 yilda 27 milliard AQSH dollariga teng bo'ldi. Shu bilan birgalikda reeksport 33.4 % o'sish bilan 95 milliard AQSH dollariga yetdi.

Birlashgan Arab Amirliklarida sug'urta, turizm, sayoxat, davlat xizmatlari kabi xizmat ko'rsatish soxalari 2008 yilda 27.6 % ga o'sib 34 milliarddan 44 milliard AQSH dollariga yetdi.

Birlashgan Arab Amirliklari milliy valyutasi dirxam dollar bilan bog'langan. Bugungi kunda u 1\$ 3,65 dirxamga tengdir.

Oldingi yillarga qaraganda inflyatsiya darajasi 2010 yilda 1.7 % ga tushdi. Iqtisodiyotdagi deflyatsion bosim uy-joy va oziq-ovqat narxining tushishiga olib keldi. Uy-joyga sarflanadigan mablag' istemol xarajatlarining 40 % ni tashkil etadi.

Chakana narhlar 2009 yilning noyabr oyida oldingi 4 oy davomida pasayib bordi. Milliy statistika byurosi ma'lumotiga qaraganda usha vaqtdan 2011 yil boshigacha is'temol savati tovarlari va xizmatlari narhi 0.2 % ga o'sish yuz berdi. Birlashgan Arab Amirliklaridagi rasmiy inflyatsiya o'sishi ko'rsatkichi Amirlikdagi o'rtacha is'temol savati va xizmatlari narhining o'zgarishiga qarab belgilanadi. Xozirgi kunda inflyatsiyaning sababi Birlashgan Arab Amirliqi valyutasi Dirxamning AQSH dollariga bog'liqligidadir.

2008 yilda inflyatsiya darajasi 10.8 % ni tashkil etdi. Sababi yuqori neft narxlari iqtisodiy o'sish va xususiy mulkning, xizmat ko'rsatishning yetishmovchiligini kelib chiqardi. Shu bilan birgalikda nisbatan kuchizlanib borayotgan dollar va narxlarning global o'sishi oziq-ovqat importini qimmatlashtirdi.

Moliyaviy iqtisodiy inqirozning ta'siri kuchsizlanib bordi va xaridorlarning ishonchi oshib bordi. Nilson izlanish kompaniyasi o'tkazgan izlanishlar shuni ko'rsatdiki 2009 yil oxiridagi kayfiyatlar ko'tarilgan va Birlashgan Arab Amirli Global olganda optimistiklik jixatdan 8 –o'rinni egalladi.

Kelajakda narxlarning oshishi va ularning yetishmovchiligini oldini olish maqsadida xukumat oziq-ovqat saqllovchi strategik qo'shimcha saqlash punktlarni rejalashtirmoqda.

Birlashgan Arab Amirli markaziy banki xozircha valyuta siyosatida qayta moliyalashtirish foyiz stavkasini ko'tarishdan o'zini ushlab turibdi va unga sabab qilib iqtisodiy o'sishni tiklab olinishiga xarak qilmoqda. Shunday bo'lsada doimiy dollarning sustligi AQSH Federal Rezervi tizimi buni doimiy ushlab turila olmasligini ko'rsatmoqda.

Sanoat va iqtisodiyot tarkibini takomillashtirish. Iqtisodiyot tarkibini takomillashtirish Birlashgan Arab Amirligining iqtisodiyoti kelajagi uchun shior bo'lib qolmoqda chunki u o'zining neftga bo'lgan bog'liqligini kamaytirmoqda. 2008 yilda neft va gaz narxlarining balandligiga qaramasdan nouglevodorodlar sektori ulushi YAIM ning 63 % ni tashkil etgan. Birlashgan Arab Amirliklari kelasi 15 yillarda uglevodorod sektori ulushini boshqa sektorlarni o'stirib 20 % ga kamaytirmoqchi.

2009 yilda Abu Dabi o'zining 2030 yildagi iqtisodiy ko'rinishini taqdim etgan unga ko'ra u juda ko'p iqtisodiy xilma- xillikka erishgan.

Rejaga ko'ra Abu Dabi o'zining neft sektoriga bo'lgan bog'liqlikni yoqotib uning o'rniga ilm fanga asoslangan sanoat tarkibiy katta markaziniga aylanmoqchi.

Ishlab chiqarish va sanoat mamlakat iqtisodiyotini shakllantirishda istiqbolidagi asosiy maqsadlardan biriga aylanmoqda hamda bunda alyuminiyni eritish, keramika va farmatsevtik kabi rivojlangan mavjud sektorlarga suyanmoqda. Bu maqsadga erishishdagi asosiy qadam 2009 yilda Abu Dabi Texnologiyalar investitsion kompaniyasi (ATIC) tomonidan qo'yildi va bunda yarimo'tkazgich ishlab chiqarishni Diplomini sotib olish va dunyodagi kattaligi bo'yicha ikkinchi chip ishlab chiqarish edi. 1.8 milliard AQSH dollarilik harid tugagach Diplomlangan yarimo'tkazgich Globalfoundries bilan qo'shiladi va ATIC amerika AMD chip kompaniyasi bilan qo'shma korxona bo'ladi.

Amirlik shuningdek kosmik ishlab chiqarish yetakchi markazi bo'lishni maqsad qilgan. Abu Dabi xukumatining Mubadala Development Company investitsiya kompaniyasi 2011 yildan boshlab koschik ishlab chiqarishga yo'nalgan zavod qurilishini rejalashtirgan. Mubadala shuningdek 8 milliard dollarlik Djeneral Elektrik qo'shma korxonasi bilan xam muvofaqiyatlarga erishdi.

Iqtisodiy faollik xususiy sektor tarkibida 2008 yildagi moliyaviy iqtisodiy inqiroz ta'siri tufayli ba'zi bir loyixalarning rivojlanishi sekinlashishiga qaramay o'sishining asosiy turtkilaridan bo'lib kelmoqda. Qo'plab yirik loyixalar 2009 yilda yakunlandi. Bularga YAS oroli, Abu Dabidagi kurort YAS MARINA u 2009 yil noyabr oyida mashxur Formula 1 ni o'tkazdi. Yirik infratizimlar, 7.6 milliard AQSH dollarlik Dubay Metro, Dunyodagi eng baland bino Burj al ARAB 2010 yil ochildi.

Xalqaro turizm sanoatining zamonaviy jixdtlari: Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) misolida

Sunggi yillarda turizm jahon iqtisodiyotining yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan sektori va yirik eksport sanoatiga aylanib bormoqda. Turizmning milliy iqtisodiyot rivojlanishida tutgan o'rni nafaqat uning yuqori daromad keltirishi, balki mehnattalab sanoat ish o'rinlarini yaratish orqali bandlik muammosini hal etishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, tabiiy va madaniy muhitni

asrashi orqali barqaror rivojlanishni ta'minlashda asosiy rol uynashi xamda xalqlar va millatlararo totuvlikni ta'minlashga sezilarli hissa qushishi bilan ham belgilanadi.

Butun jahon Turizm Tashkiloti ma'lumotlariga qaraganda, dunyo aholisining 14%i xalqaro miqyosda sayoxat qilishadi. 2030 yilga borib bu ko'rsatgich 25%ni tashkil etishi kutilmokda (BTT: Madrid 2012). Xalqaro turizmning rivojlanishi va talabning bunday sur'atlarda o'sishi xalqaro sayoxatlar sonining ortishiga xamda ularning sarf-xarajatlariga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Sayoxat qilgan kishilar soni 2012 yilda 990 mln. kishini tashkil qilgan bo'lsa, 2030 yilga kelib 1.8 mlrd. kishini tashkil qilishi bashorat qilinmokda.

Jahonda va jahonning ko'plab mamlakatlarida turizmning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda tutgan roli o'sib borayotgan bir paytda O'zbekiston va mamlakatimiz mintaqalarida turizm rivojlanishining xozirgi holati qator ziddiyatlar bilan tavsiflanadi. Bir tomondan, O'zbekiston boy tabiiy-geografik va tarixiy-madaniy resurslarga ega, mamlakatda ko'p ukladli turistik-rekreatsion tarmoq shakllangan va faoliyat ko'rsatayapti, turistik korxonalar soni o'sib borayapti, ikkinchi tomondan, turistik resurslar mamlakat mintaqalari buylab tekis taqsimlanmagan, ulardan foydalanish darajasi ancha past va turizm soxasining jami xizmatlardagi ulushi atigi 0,2 foizni, yalpi ichki maxdulotdagi ulushi 0,01 foizni tashkil etadi xolos.

Shu nuqtai nazardan turizm rivojlanishi soxasida yuksak muvaffakiyatlarga erishgan mamlakatlar, shu jumladan, BAAda turizm soxasi rivojlanishini o'rganish va umumlashtirish asosida O'zbekistonda xalqaro turizm rivojlanishining asosiy yunalishlarini asoslash yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Agar BAA xakida gapiradigan bo'lsak, yildan-yilga Amirliklar mamlakatda o'zining barqaror siyosiy xolati va rivojlangan infrastrukturasini, qulay iqlim sharoiti va xizmatning yuqori standartlari tufayli turistlar uchun yanada jozibali bo'lib kelmokda.

Birlashgan Arab Amirliklari ko‘plab o‘ziga xos jixatlari bilan boshqa arab mamlakatlaridan ajralib turadi. BAA eng boy arab mamlakatlarining biri bo‘lib, ulkan cho‘lu biyobonlar ichida oazis bo‘lib ko‘rinadi. Mamlakatning poytaxti Abu Dabi amirligi bo‘lsada, lekin turistlarni Dubay amirligi o‘ziga jalb etadi. Ushbu shaxarning diqqatga sazovor joylari turli ommaviy axborot vositalari orqali juda xam yaxshi reklama qilinadi. Hozirgi kunda Dubay shaxrining turizm sanoati o‘ziga xos jixatlari bilan boshqa turistik shaxarlardan yakkol ajralib turadi.

BAA bugungi kunda turizm markazlaridan biriga aylanishiga va amirliklarda turizm sanoatining rivojlanishiga qator omillar ta’sir ko‘rsatadi:

- Geografik jixatdan qulay yerda joylashganligi;
- Mavsumiy qulay iklim sharoiti;
- Yuqori darajada infrastrukturaning rivojlanganligi.

Lekin turistlarni jalb qilish uchun birgina qulay geografik sharoitning mavjudligi yetarli bulmaydi. Turizm sanoatining rivojlanishiga birinchilardan bo‘lib Dubay amirligi mablag‘lar ajratgan. Ayniqsa neft bumi davrida xukumat neft dollarlarini infrastrukturani rivojlantirishga yunaltirgan. Juda xam katta mablag‘larning jiddiy va uzokka muljallangan loyixalarga kiritilishi BAA ni XXI asrda katta siljishlar bilan rivojlanib ketishiga olib kelgan.

Dubay amirligi ishbilarmonlik, savdo va turizm markazlari bo‘lib kelmokda. Dubay katta mablag‘larni infrastrukturani rivojlantirishga kiritgan bo‘lib, arab mamlakatlari ichida eng yetakchi texnologiyalari bilan ajralib turadi. Uning menejmenti g‘arb tizimida olib borilmokda. Dubayda mexmonxonalar soni 500 dan ortiq va ularning sifati yildan yilga yaxshilanib bormoqda. Dubay mexmonxona fondining katta qismi 4 va 5 yulduzli mexmonxonalardan iborat. Ushbu darajadagi mexmonxonalarning ko‘pchiligi Fors kurfazida “Jumayra bich” rayonida qirg‘oq buylab joylashgan. Ushbu rayonlarda 20 yildan buyon shiddat bilan xashamatli mexmonxonalar kurilmokda. Yetakchi mexmonxona tarmoqlari qatoridan «Accor», «Hitnot», «Kempenski», «Redison» lar muxim o‘rin egalla-

gan. BAA turizmining o'ziga xos jihatlaridan yana biri, bu yerga turistlar yilning istalgan paytida tashrif buyurishlari mumkin.

Birlashgan Arab Amirliklari xukumati xar yili ko'proq turistlarni jalb qilish maksadida turli xil kungilochar va biznesga oid xizmatlarni amalga oshirish buyicha dasturlarni ishlab chiqish ustida ishlamoqda. Oxirgi yillar ichida turizm sektorining aylanma mablag'lari kungilochar xizmatlar, biznes, konferensiya, kurgazma va boshqalar xisobiga oshdi.

Shuni ta'kidlash lozimki, BAA xalqaro turizm daromadlari buyicha yetakchi o'rinni egallaydi. Jaxon bankining xisobotiga ko'ra 196 ta mamlakat ichida BAA xalqaro turizm tushumlari buyicha 31 o'rinda va jaxonda xalqaro turizm daromadlari ulushi 0,8 % ni tashkil etadi. BAAGA tashrif buyuruvchi turistlar oqimi oshib bormoqda. Rasmdan faqat o'sish tendensiyasini ko'rish mumkin, faqatgina 1996-1997 va 2008-2009 yillardagina biroz pasayish tendensiyasi kuzatilgan (2-rasm). Business Monitor International (BMI) xalqaro kompaniya-ning bashoratlariga ko'ra, BAAGA tashrif buyuradigan turistlar 2013 yilga nisbatan 9 % ga oshib 2014 yilda 10 mln kishiga yetishi aytilgan. Tadqiqotchilar 2020 yilda BAAGA keladigan turistlar okimi 15 mln. kishiga yetadi deb hisoblaydilar. Bunday ko'rsatkichga (+5 mln) BAA hozirgi kunda dollar kursi va neft narxiga bog'liq bulgan iqtisodiyotda muljallangan diversifikatsiya evaziga erishishni rejalashtirgan.

Umuman olganda, 2020 yilga kadar Dubay kuyidagi asosiy yunalishlar bilan rivojlangan:

- Dubay - oilaviy turizmning xalqaro markazi. Diqqatga sazovor joylar va kungilochar tadbirlarning ko'paytirilgan.

- Dubay - global kungilochar yunalish, festival va bayramlar markazi.

- Dubay - ishbilarmon turizm va biznes yuritish uchun eng samarali mintaqa.

Bunday omillar turizm soxasidagi xdmkorlikni rivojlantirish borasida katta imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Birlashgan arab amirliklarining zamonaviy ijtimoiy-siyosiy va xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o‘rnini aytib bering.
2. Birlashgan arab amirliklari iqtisodiy va tashqi iqtisodiy faoliyatida G‘arb mamlakatlarining tutgan o‘rnini aytib bering.
3. Hozirgi kunda diniy institutlar siyosiy faolligining shakllari izohlab bering.
4. Birlashgan arab amirliklarining iqtisodiy taraqqiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini izohlab bering.
6. Fundamentalizm, ekstremizm va terrorizm haqida nimalarni bilasiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq. – T.: O‘zbekiston, 2016.
2. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari (ukuv kullanma). – T.: 2013.
3. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va G‘arb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.
4. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.
5. Kortunov S.V. Konseptualniye osnovi natsionalnoy i mejdunarodnoy bezopasnosti (uchebnoye posobiye). –M, 2007
6. Djurayev S., Kasimova N., Sovremenniye problemi mejdunarodnix otnosheniy (uchebnoye posobiye). - Tashkent: Akademiya, 2008;
7. Xantington S. Tretya volna. Demokratizatsiya v konse XX veka/ Per. s angl. L.Y.Pantinoy.–M.: ROSSPEN, 2003.
8. Borishpolets K.P. Metodi politicheskix issledovaniy: Uchebnoye posobiye dlya studentov VUZov. – M.: Aspekt Press, 2005.

9. Mangeym Dj.B., Rich R.K. Politologiya: metodi issledovaniya/ Per. s angl. T.L.Vetoshkinoy i dr. M.: Aspekt Press, 2005.
10. Muntyan M.A. Osnovi teorii mejdunarodnix otnosheniy. M., 2007, S. 270.

Test savollari

1. Birlashgan Arab Amirliklari iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri qaysi?

- A) Neft-gaz sanoati
- B) Oʻrmon xoʻjaligi
- C) Koʻmir sanoati
- D) Baliqchilik

✓ Toʻgʻri javob: A

2. Quyidagilardan qaysi shahar BAAning yirik iqtisodiy va moliyaviy markazi hisoblanadi?

- A) Dubay
- B) Maskat
- C) Qohira
- D) Bagʻdod

✓ Toʻgʻri javob: A

3. BAA iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishning asosiy maqsadi nima?

- A) Faqat neft sohasini rivojlantirish
- B) Neftga qaramlikni kamaytirish
- C) Qishloq xoʻjaligini qisqartirish
- D) Savdoni cheklash

✓ Toʻgʻri javob: B

4. BAA tashqi iqtisodiy faoliyatida qaysi soha muhim oʻrin tutadi?

- A) Xalqaro savdo va logistika
- B) Faqat qishloq xoʻjaligi
- C) Oʻrmon sanoati
- D) Koʻmir qazib olish

✓ To'g'ri javob: A

5. Quyidagilardan qaysi biri BAAning erkin iqtisodiy zonalaridan biri hisoblanadi?

- A) Jabal Ali erkin iqtisodiy zonasi
- B) Suets iqtisodiy zonasi
- C) Silikon vodiysi
- D) Shanxay iqtisodiy zonasi

✓ To'g'ri javob: A

6. BAAning jahon iqtisodiyotidagi ahamiyati nimada?

- A) Xalqaro moliya va transport markazi ekanida
- B) Faqat sport sohasida
- C) Qishloq xo'jaligi mahsulotlarida
- D) O'rmon resurslarida

✓ To'g'ri javob: A

7. BAA tashqi iqtisodiy aloqalarida qaysi davlatlar muhim hamkor hisoblanadi?

- A) Xitoy va Hindiston
- B) Faqat Afrika davlatlari
- C) Islandiya va Norvegiya
- D) Madagaskar va Peru

✓ To'g'ri javob: A

8. Quyidagilardan qaysi omil BAA iqtisodiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan?

- A) Investitsiyalar va turizm
- B) Faqat qishloq xo'jaligi
- C) O'rmon sanoati
- D) Tabiiy ko'llar

✓ To'g'ri javob: A

9. BAA iqtisodiyotida turizm sohasining ahamiyati qanday?

- A) Valyuta tushumini oshiradi
- B) Ahamiyatsiz hisoblanadi
- C) Faqat ichki bozor uchun xizmat qiladi
- D) Qishloq xo'jaligiga ta'sir qiladi

✓ To'g'ri javob: A

10. Birlashgan Arab Amirliklarining tashqi iqtisodiy siyosatida qaysi yo'nalish ustuvor hisoblanadi?

- A) Investitsiya, savdo va transport xizmatlari
- B) Faqat neft eksporti
- C) Qishloq xo'jaligi mahsulotlari
- D) O'rmon mahsulotlari savdosi

✓ To'g'ri javob: A

10-BOB. YAQIN SHARQ MAMLAKATLARINING MOLİYAVIY HOLATINING ZAMONAVIY JIHATLARI

Reja:

1. Yaqin Sharq mamlakatlarining xalqaro munosabatlardagi geosiyosiy va geostrategik mavqei.
2. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari iqtisodiyoti va tashqi iqtisodiy faoliyati hususiyatlari.
3. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari moliyaviy imkoniyatlari.
4. Yaqin Sharq mamlakatlarining moliyaviy holatlaridagi mutanosibligiga ta'sir etuvchi omillar.
5. Yaqin Sharq mamlakatlarining jahon moliyaviy maydonida tutgan o'rnini.

Tushunchalar va tayanch iboralar: *Xalqaro munosabat, geosiyosiy va geostrategik mavqe, iqtisodiyot, tashqi iqtisod, ichki siyosat, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, jahon siyosati, mintaqaviy siyosat, Yaqin Sharq, O'rta Sharq, Shimoliy Afrika, Arab Afrikasi, Arab Mag'ribi, Fors ko'rfazi.*

Yaqin Sharq mamlakatlari uzoq tarixiy taraqqiyot natijasida hozirgi iqtisodiy tuzilmalariga yetib kelishdi. Tarixning dastlabki davrlaridan boshlab aholi yashash joyi bo'lgan Yaqin Sharq Sharq va G'arb olamlari o'rtasidagi savdo faoliyatida vositachi rolini ham o'z zimmasiga oldi. Bu hudud Usmonli hukmronligi ostida taxminan 400 yillik davrga ega edi. Bu davr oxiriga kelib, bir tomondan, Usmoniylarning mintaqadagi hukmronligi asta-sekin yo'qolib keta boshladi, boshqa tomondan, Yevropada sanoat inqilobi va u bilan birga rivojlanayotgan kapitalistik iqtisodiyot paydo bo'ldi. Ko'p yillar davomida Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo-sotiq bilan shug'ullangan venetsiyaliklar, genualiklar va ispanlarning o'rnini endi ingliz, fransuz va gollandiyalik savdogarlar egallashdi. Bu davlatlar keyingi yillarda mintaqaga o'z ta'sirini yanada

kuchaytirdilar va qishloq xo'jaligiga, sanoat va transport faoliyatiga kapital qo'yib, iqtisodiy hayotda o'z so'zlarini ayta boshlashdi. Bu holat Ikkinchi Jahon urushi yillariga qadar davom etdi va shu sababli mahalliy hunarmandchilik va ustaxonalar faoliyati mintaqadagi o'z ahamiyatini yo'qotdi.

Urushdan keyin Yaqin Sharq mamlakatlari siyosiy va iqtisodiy erkinliklarni qo'lga kiritgandan so'ng, bu vaziyat o'zgardi va o'tgan yillarda xoriyiy sarmoya bilan tashkil etilgan obyektlar yoki muassasalar milliyalashtirildi va daromad keltira boshladi. Bularning barchasiga qaramay, mintaqadagi ba'zi davlatlar dunyoning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanmagan davlatlari qatoriga kiradi. Ularning har biri turli ijtimoiy va iqtisodiy muammolar bilan kurashmoqda, ayniqsa siyosiy.

Neft va tabiiy gaz boyliklariga hamda so'nggi yillarda savdo va sayyohlik faoliyatining rivojlanayotganiga qaramay, qishloq xo'jaligi Yaqin Sharqning ko'plab mamlakatlarida aholining asosiy tirikchiligi hisoblanadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, mintaqa aholisining qariyb 65 foizi qishloq xo'jaligidan daromad topadi. Biroq, mintaqaning turar-joy tarixi kabi qadimiy bo'lgan bu faoliyat, bizning davrimizda, faqat bir nechta davlatlardan tashqari, kerakli darajada amalga oshirilmaydi. Birinchidan, ko'p joylarda noqulay iqlim va tuproq sharoitlari ekin va sug'oriladigan maydonlarning juda cheklangan bo'lishiga olib keladi. Darhaqiqat, bu aholining yarmidan ko'pining asosiy kasbi bo'lsa-da, qishloq xo'jaligi faoliyati juda cheklangan hududda amalga oshirilishi mumkin. Mintaqaning shimolidagi relyef va janubdagi iqlim omillari qishloq xo'jaligi uchun yerlar maydonini cheklaydi.

Yaqin Sharq mamlakatlari ikki tomonlama iqtisodiy tuzilishga ega deb aytish mumkin. Birinchidan, bu mintaqa jahonning energetik geografiyasida katta ahamiyatga ega bo'lgan neftning asosiy ishlab chiqarish va savdo markazlaridan biridir. Ammo bu tabiiy boylik ba'zilarida juda ko'p bo'lsa, boshqalarda u deyarli yo'q. Boshqa tomondan, Turkiya va Isroildan tashqari, mintaqa mamlakatlarida sanoat faoliyati unchalik rivojlanmagan. Shu bois, asosiy tirikchilik manbai hali

ham asosan qishloq xo'jaligi faoliyatidir. Qishloq xo'jaligi faoliyati (turli sabablarga ko'ra) yaqinda faqat kerakli darajaga yyetdi. Mintaqa neft qazib olish va eksport qilish bilan tanilganligi bois butun hududga ishlab chiqarish boyligi va ishchi kuchidan foydalanish orqali sezilarli ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda mintaqadagi ko'plab davlatlar o'z iqtisodiyotlarini diversifikatsiya qilishga harakat qilishdi³.

Agar makroiqtisodiy ko'rsatkichlar haqida gapiradigan bo'lsak, Yaqin Sharq mamlakatlari iqtisodiy tuzilishi bo'yicha uch guruhga bo'lingan.

Birinchi guruh: Neft qazib olish asosiy daromadi hisoblangan davlatlar (Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari),

Ikkinchi guruh: Sharqiy O'rta yer dengizi qishloq xo'jaligi guruhi mamlakatlari (Misr, Livan, Suriya va Falastin).

Uchinchi guruh: Ishlab chiqarish intensiv bo'lgan mamlakatlar (Isroil, Iordaniya)⁴

Yerning atigi 15 foizi dehqonchilik uchun yaroqli bo'lsa-da, qishloq xo'jaligi mintaqaning eng muhim iqtisodiy faoliyati bo'lib qolmoqda. Bug'doy, arpa va sholi asosiy oziq-ovqat ekinlari hisoblanadi. Anjir, xurmo va sitrus mevalari O'rta yer dengizi sohilidagi cho'l vohalarida o'stiriladi. Asosiy savdo ekinlari - paxta, qahva va tamaki. Chorvachilik ayniqsa qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Yaqin Sharq mamlakatlari orasida ekin maydonlarining ulushi Livan, Turkiya va Isroilda nisbatan yuqori. Bu mamlakatlarda ekin maydonlarining aksar qismi sun'iy sug'orishga asoslangan. Davlatlar uchun katta muammo yog'ingarchilik tanqisligidir. Darhaqiqat, Turkiyaning Qora dengiz sohillari, Kavkaz va Eronning Kaspiy dengizi sohillaridan tashqari, yog'ingarchilikning yo'qligi deyarli hamma baland maydon va bufer zonalarda qishloq xo'jaligi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun ham Yaqin Sharq dehqoni

³ Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск пятидесятый) М., 2016, 312 стр

⁴ Мавланов И.Р. Экономическая дипломатия : учебное пособие / Мавланов И.Р.. — Москва : Аспект Пресс, 2016.

sugʻoriladigan dehqonchilik uchun barcha imkoniyatlarini ishga solishi kerak. Cheklangan maydonlarda zamonaviy usullarni qoʻllagan holda, oʻrin almashtirib, ekin maydonidan eng yuqori samaradorlikni olishga harakat qilinadi. Darhaqiqat, sugʻoriladigan dehqonchilik usullari ham Yaqin Sharqda uzoq tarixga ega. Mintaqaning katta daryolari boʻyida tarixning turli davrlarida tashkil etilgan turli sivilizatsiyalar yuqori darajada rivojlangan sugʻoriladigan dehqonchilik usullarini qoʻllagan. Bugungi kunda qishloq xoʻjaligi yerlarida sugʻoriladigan yerlar darajasi Ozarbayjon, Iroq, Isroil va Livan kabi mamlakatlarda yuqori⁵.

Mamlakatlar	Sugʻorish imkoniyati mavjud hududlar %
Bahrayn	40
Iroq	34.9
Eron	12.3
Isroil	34.3
Iordaniya	6.6
Kuvayt	8.6
Liviya	31.6
Ummon	5.7
Qatar	18.3
Saudiya Arabistoni	0.9
Suriya	9.7
Yyemen	2.8
BAA	13.3
Falastin	5.2

Yaqin Sharqda juda xilma-xil iqlimiy xususiyatlar kuzatiladi va har xil ekinlar yetishtiriladigan qishloq xoʻjaligi hududlarini uchratish mumkin. Donli ekin maydonlarida gʻalla turlari birinchi oʻrinni egallaydi; Sugʻorish mumkin boʻlgan va qishloq xoʻjaligining zamonaviy usullari qoʻllaniladigan joylar qand lavlagi, sitrus mevalari, kungaboqar, findiq, paxta, tamaki kabi tijorat qiymatiga ega boʻlgan (baʼzan hatto eksport qilinadigan) mahsulotlar uchun ajratilgan. Bu

⁵ Ardos, M. (1987). Volkan Coğrafyası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No.3478, Edebiyat Fakültesi Yayınları No.3235.

xilma-xillik yuqori dala mamlakatlarida ko‘proq tarqalgan. Yaqin Sharqda qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning ko‘p qismini qamrab oladigan don turlari, odatda, eksport qilinmaydi. Mintaqadagi dehqonchilik maydonlarida donli ekinlar bilan qoplangan maydon 27,5 million gektar atrofida ekanligi aytilgan; bu maydonning yarmidan ko‘pi (15 million gektar) bug‘doy yetishtirishga ajratilgan. Butun mintaqa bo‘yicha bug‘doyni boshqa don turlari, masalan, arpa, makkajo‘xori va sholi egallaydi. Biroq, bu boradagi qiziq bir xususiyat shundaki, mintaqadagi g‘allakor yerlarning yarmi Turkiyada. G‘allachilik Eron, Iroq va Suriya kabi iqlim va tuproq sharoitlari qulay bo‘lgan boshqa mamlakatlarda ham muhim ahamiyatga ega.

Mintaqada har yili o‘rtacha 40 million tonna don ishlab chiqariladi. Bug‘doyning umumiy ekin maydonlarida ustunligi ishlab chiqarishda ham amal qiladi. Bunga qaramay, don yetishtirish miqdori mintaqa uchun yetarli emas. Hatto mintaqa ishlab chiqarishining 60 foizini qondiradigan va dunyoning yirik don ishlab chiqaruvchi davlatlari qatoriga kiradigan Turkiya ham chet eldan bug‘doy sotib olishi kerak⁶. Yaqin Sharqning ko‘plab mamlakatlari donga bo‘lgan ehtiyojini, ayniqsa, bug‘doyni tashqi manbalardan oladi.

Yaqin Sharqda qishloq xo‘jaligi faoliyati odatda quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

Katta maydonlarni o‘z ichiga olgan va dehqonlar har yili don olish uchun don, birinchi navbatda bug‘doy, shuningdek, har xil sabzavot va mevalarni yetishtirish uchun qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanadi;

Turli xil mahsulotlar (don turlari, barcha sanoat o‘simliklari, uzum, findiq, banan, anjir, xurmo, zaytun, choy, guruch, kartoshka, shakarqamish va qahva) yetishtiriladi.

Yaqin Sharqda tarixning ilk davrlaridan buyon yaxshi yo‘lga qo‘yilgan faoliyat. Odatda qishloq joylarida qishloq xo‘jaligi faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydigan bu faoliyat mintaqaning eng qadimgi tirikchilik vositalaridan

⁶ Aydın, İ. S. (2009). Lübnan Cumhuriyeti Ülke Raporu. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

biridir. Shubhasiz, mintaqaning katta maydonlari o't bilan qoplangani, chorvachilik Yaqin Sharq iqtisodiy hayotida muhim o'rin egallashida muhim omil bo'ldi. Ko'chmanchi chorvachilik ilgari Sharqiy Anadolu va Mesopotamiyaning baland platolari, Arabiston yarim orolining shimoli va Suriya o'rtasida turli etnik guruhlar tomonidan amalda bo'lgan. Bundan tashqari, Yaqin Sharqning qishloq xo'jaligida qishloq xo'jaligi ustun bo'lgan qishloqlarda har bir oilada bir nechta qoramol va bir necha yechki yoki qo'y bor.

Yaqin Sharqda zamonaviy chorvachilik faoliyati yaqin kelajakda aholining go'sht va boshqa chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun har xil o'lchamdagi kombaynlar, sut fermalari va parrandachilik xo'jaliklarini tashkil etishda namoyon bo'lmoqda. Turkiyaning Marmara, Egey va O'rta yer dengizi mintaqalarida (Istanbul, Izmir, Anqara, Adana va Mersin kabi yirik shaharlar atrofida), Eronda (Tehron va Tabriz atrofida) va Isroilda joylashgan zamonaviy inshootlar bunga yaqqol misol bo'la oladi⁷.

Past dalada, Arabiston yarim orolida, Saudiya Arabistonida va Yamanning g'arbiy qismidagi qurg'oqchil hududlar va cho'llarda mintaqaga xos sharoitlardan kelib chiqib, yechki va tuya zotlarini yetishtirish muhim ahamiyatga ega.

Shuni ta'kidlash kerakki, Yaqin Sharqda qishloq xo'jaligiga asoslangan ishlab chiqarish sanoati eng qadimgi davrlardan rivojlangan. Chorvachilik mahsulotlari, zaytun moyi, sharob, gilam va mato to'qish, atirgul yog'i, atir, keramika va turli qishloq xo'jaligi asboblari ishlab chiqarishga asoslangan bu ishlar, ayniqsa, yuqori dala mamlakatlari va bufer zonasida kuchaygan. Shubhasiz, bu taraqqiyotda - asosan sharob, aroq, sirka ishlab chiqarishda va ularni saqlash uchun ishlatiladigan sopol idishlar ishlab chiqarish ham yetakchi yo'nalishlardan bo'lgan. Anadolu yarim oroli va O'rta yer dengizi sohili Yaqin Sharqdagi o'sha paytda uzumning vatani bo'lgan. Bundan tashqari, chorvachilik rivojlangan hududlarda, mahalliy xom ashyo asosida gilam, matoni qayta ishlaydigan uylar va ustaxonalar faoliyat ko'rsatgan.

⁷ Tümertekin, E. ve N.Özgüç. (2017). Beşeri Coğrafya, İnsan Kültür Mekân. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Togʻ-kon sanoati Yaqin Sharqning muhim sanoat tarmogʻi boʻlib, uzoq tarixga ega. Mis, qalay, temir, oltin, oltingugurt va kumush kabi metallarni qazib olish va qayta ishlash har doim mintaqaning iqtisodiy daromad manbai boʻlib kelgan. Bularning barchasidan tashqari, tosh va marmardan yasalgan buyumlar, kafel va gʻisht ishlab chiqarish, qirgʻoqlarda har xil oʻlchamdagi qayiq ishlab chiqarish, turli oʻtlar va ildizlardan boʻyoq olish mintaqaning turli hududlari va boʻlimlarida ishlab chiqarish faoliyatida muhim oʻrin tutadi.

Koʻrinib turibdiki, Yaqin Sharqda baʼzi sohalar, ayniqsa qishloq xoʻjaligiga asoslangan sohalar, garchi koʻpchilik joylarda ular ustaxona turidan tashqariga chiqa olmasalar ham, ular qadim zamonlardan beri mavjud boʻlib, ularning baʼzilari ildiz otib hozirgi kungacha saqlanib qolgan⁸.

Bugungi kunda, mintaqadagi sanoat faoliyati maʼlum hududlarda toʻplangani koʻrinib turibdi. Bunga sabab aholi, kapital, xom ashyo va energiya resurslarining maʼlum hududlarga jamlanganligi hamda mintaq aholisining sotib olish qobiliyatidagi farqlardir. Qolaversa, mintaq mamlakatlarining koʻpchiligi-da energiya manbalari yoʻqligi, zarur texnologiyaning yetarli emasligi va bu sohada malakali kadrlarning yetishmasligi sanoat faoliyatini rivojlanishiga toʻsqinlik qilgan. Yaqin Sharqda, ayniqsa, ogʻir sanoatni rivojlantirish uchun zarur boʻlgan mineral resurslar koʻp emas.

Bugungi kunga kelib, Yaqin Sharq mamlakatlari sanoat faoliyati nuqtai nazaridan ancha rivojlangani koʻrinib turibdi. Turkiya, Eron va Isroil zamonaviy sanoat faoliyati rivojlanayotgan va turli sanoat korxonalari soni kundan kunga koʻpayib borayotgan bu davlatlar orasida yetakchilardan. Bu mamlakatlarda oziq-ovqat va ichimliklar, yengil metall, shisha, togʻ-kon sanoati, kimyo, marmar va keramika, sement, elektr asboblari, toʻqimachilik va kiyim-kechak, metallurgiya va qogʻoz kabi sanoat tarmoqlari rivojlangan⁹.

⁸ James E. Rauch. The Economics of the Middle East.

⁹ Hayat Alvi. The Political Economy and Islam of the Middle East.

Yaqin Sharq geologik va litologik tuzilishining xilma-xil xususiyatlariga qarab, har xil mineral resurslarga ega bo'lgan dunyo mintaqalaridan biri sifatida tan olingan.

Ammo tog'-kon sanoati oldida bir nechta muammolar bor:

Ko'pgina mintaqaviy mineral resurslar eski usulda ishlatiladi;

Ularning ko'pchiligi tog'li, nosoz va borish qiyin bo'lgan joylarda bo'lgani uchun, yetib borish qiynchiliklar tug'diradi;

Qulay bo'lgan yoki mosroq hududlarda joylashgan zaxiralarning ba'zilari tugadi va konlarni eritish uchun resurslar yetarli emas.

Yaqin Sharqda konchilik faoliyatining rivojlanishiga faqat o'tgan yarim asrda zamonaviy sanoatning paydo bo'lishi bilan erishildi. Mintaqada iqtisodiy va tijorat ahamiyatiga ega bo'lgan yer osti boyliklari (masalan, mis, temir, xrom, qo'rg'oshin, rux, marganets, jigarrang, simob, surma, boraks va oltingugurt) odatda Turkiya, Eron va Kiprda uchraydi. Bu resurslar orasida mis eng ko'p zaxiraga ega. Mis birinchi marta Kiprda topilgan va ishlatilgan. Kiprdan tashqari, Turkiyada Ergani va Murgul, Eronda Anarak va Zenjon ham boy mis konlari bo'lgan hududlardir. Temirkonlari Turkiya, Eron va Kiprda uchraydi. Mintaqaviy ahamiyatga ega bo'lgan yana bir mineral- xromdir. Xrom asosan Turkiyada qazib olinadi, u yerda Guleman, Fethiyye, Bursa va Eskişehir'dagi yirik konlar joylashgan. Turkiyadan tashqari, xrom Eronning Elbrus va Kiprning Troodos tog'larida ham uchraydi. Bugungi kunda energiya manbalari orasida muhim o'rin tutadigan linyit, asosan Turkiyada joylashgan; Marmara, Egey va Sharqiy Anadolu mintaqalarida (ayniqsa, Istanbul, Bursa, Kutahya, Balıkesir, Çanakkale, Uşak, Manisa, Muğla va Kahramanmaraş'da) katta maydonlarda qazib olinadi. Linyit konlari Turkiyadan tashqari Eron va Iroqda, Zagros tog'lari etagida va Livanda ham uchraydi. Boshqa foydali qazilmalar Turkiya, Yeron, Kipr, Suriya va Iordaniyaning turli mintaqalaridagi kichik konlarda uchraydi.

Yer osti boyliklari bo'yicha Yaqin Sharqning asosiy boyligi neftdir. Bugungi kunda eng muhim yoqilg'i va energiya manbai bo'lgan neftning

mavjudligi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Ko'p manbalarda qadim zamonlardan buyon yerdan oqayotgan yog'li suyuqlik haqida so'z yuritilgan. Yaqin Sharq neft zaxiralari bo'yicha dunyodagi eng muhim mintaqalardan biridir. Ayniqsa, bufer zonasida, Eronning Xuzistonidagi neft havzalari, Fors ko'rfazi sohillari va Iroqdagi Musul, Saudiya Arabistoni, ko'rfaz mamlakatlari sohillari va Boku atrofida Kaspiy dengizi sohillarida katta zaxiralar mavjud. Bu havzalardan tashqari, so'nggi yillarda Turkiyaning Janubi -Sharqiy Anatoliya mintaqasida, Suriya va Sinay yarim orolida ham neft topilgan va bu havzalardan foydalanish boshlangan . Ko'rinib turibdiki, neft zaxiralariga boy bo'lgan mintaqaning bu hududlari, Janubi -sharqiy Toros tog'lari va Zagros etaklaridan boshlanadi va bufer zonasi orqali Arab dengiziga, shu jumladan Fors ko'rfazining g'arbiy qirg'oqlariga cho'ziladi. Juda katta cho'kish maydoniga to'g'ri keladigan bu hudud neft zaxiralarining boyligi bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi.

Katta neft konlarining ochilishi Yaqin Sharq iqtisodiyotida tub burilish yasadi. Dunyoda ma'lum bo'lgan neft zaxiralarining yarmidan ko'pi bir xil taqsimlanmagan bo'lsa-da, mintaqada topilgan. Saudiya Arabistoni eng yirik konlarga ega va neft qazib olish va eksport qilish bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi. Eron, Iroq va kichik Fors ko'rfazi davlati Quvayt yirik ishlab chiqaruvchilardir. Turkiyada neft, xrom, ko'mir, oltingugurt, magniy va Iordaniyadan fosfatlar qazib olinadi, mintaqada mineral resurslarga boy¹⁰.

Turkiya, Misr va Isroil sanoati eng rivojlangan davlatlardir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, neftni qayta ishlash va neft - kimyo, to'qimachilik va gilam to'qish kabi an'anaviy hunarmandchilik ishlab chiqarish sanoat faoliyatining asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Og'ir sanoat, shu jumladan mashinasozlik va po'lat ishlab chiqarish va avtotransport vositalarini yig'ish rag'batlantirilmoqda.

Iroqda neft qazib olish bo'yicha birinchi urinishlar 1903 yilda boshlangan. Bu Abdulhamid nemislarga Bag'dod temir yo'li yonida (Mosul viloyatida) 20 km

¹⁰ Sür, Ö. (1976). Yanardağlar -Oluşumları ve Faaliyetleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No.262.

uzunlikdagi neft qidirish konsessiyasini berganidan boshlandi. Keyinchalik, 1911-1912 yillarda Angliya-Germaniya-Fransiya hamkorligi sifatida kompaniya tashkil etildi, lekin Birinchi jahon urushining boshlanishi va urush oxirida Usmonli imperiyasining qulashi bilan hamma narsa o'zgardi. Birinchi neft qudug'i 1925 yilda Mosulda qazilgan, shundan so'ng asosiy boy konlar joylashgan Kerkuk viloyatida birin -ketin ochilgan quduqlar soni 1932 yilda 26 taga yetgan. Shuningdek, bu davrda, mintaqadan chiqarilgan neftni O'rta yer dengizi sohiliga ikkita parallel quvur orqali tashish (Livanda 600 km uzunlikdagi "Shimoliy filial", Isroilda Hayfada 750 km uzunlikdagi "Janubiy filial") bir-biriga parallel ravishda qurilgan. Keyingi yillarda neftdan olinadigan katta daromadlarning jozibadorligi boshqa mamlakatlarni mintaqada ichidan va tashqarisidan safarbar qildi. 1933 yilda AQSH Saudiya Arabistoni qiroli Saud bilan kelishuvga erishgandan so'ng, 1936 yilda Bahrayn oroli yaqinidagi Damnanda neft topildi va quduq qazila boshladi. Keyingi tadqiqotlar poytaxt Ar-Riyodga yaqin yerlarda o'tkazildi. 1939 yilda Qatar va Birlashgan Arab Amirliklari ham qidiruv ishlarini boshladilar va tez orada neftga boy quduqlar topildi¹¹.

Yaqin Sharqda neft qazib olish Ikkinchi Jahon Urushidan keyin o'zgacha tarzda rivojlandi, Amerika kapitali va neft qidiruvchilar hukmron kuchga aylandi. Boshqa g'arbiy davlatlar katta zarar ko'rdi va neftga ega bo'lgan mintaqada mamlakatlari va neft kompaniyalari bo'lgan chet davlatlar o'rtasidagi ziddiyatlar jahon siyosiy geografiyasida muhim rol o'ynadi.

Yaqin Sharq boy zaxiralari va ishlab chiqarish qiymatiga ega bo'lgan jahon neft sanoatining markazidir. Mintaqada ishlab chiqariladigan neftning katta qismi tankerlar orqali, faqat kichik qismi quvurlar orqali tashiladi. Quvurlarni yetkazib berish uchun O'rta yer dengizi portlari, neftni qayta ishlash zavodlari uchun Fors ko'rfazi va O'rta yer dengizi sohillari va Turkiya muhim ahamiyatga ega¹².

¹¹ Mater, B. (1998). Toprak Coğrafyası. İstanbul: Çantay Kitabevi.

¹² BP. (2015). Statistical Review of World Energy. <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>, Erişim tarihi:15.11.2015.

Yaqin Sharq uch tomondan dengiz bilan o'ralgan. Shunga qaramay, baliqchilik faoliyati mintaqaviy miqyosda rivojlangan deb aytish mumkin qiyin; Daromad manbalari asosan mintaqaning iqtisodiy geografiyasida cheklangan bo'lsa -da, dengizlarga befarq bo'lishining bir necha sabablari bor:

Mintaqani o'rab turgan dengizlarning ko'pchiligida baliq kam; ularning ko'pchiligi kichik ko'rfazlardadir.

Dengizlar bir-biridan juda farqli muhitga ega bo'lgani uchun, ular har xil okeanografik xususiyatlarni ko'rsatadi.

Yaqin Sharqda baliqchilik faoliyati tijorat yo'li bilan olib boriladigan eng yirik joy Qora dengizdir. Marmara dengizi va bo'g'ozlar sohillari, shuningdek Kaspiy va Ummon dengizlari, ko'plab yirik daryolar baliqqa juda boy. Qora dengizda ovlanadigan baliqlar - hamsi, ot usti, makkel, bonito, torik va orkinos. Biroq, so'nggi yillarda daryolarda mahalliy chiqindilar ifloslanishi natijasida baliqlar soni kamaymoqda. Shu nuqtai nazardan, dengiz atrofidagi davlatlar muammoning yechimini topish uchun ilmiy hamkorlikni boshladilar.

Yaqin Sharqda baliqchilik faoliyati yeng ko'p tijorat yo'li bilan olib boriladigan joylar Qora dengizdir. Marmara dengizi va bo'g'ozlar sohillari, shuningdek Kaspiy va Ummon dengizlari. Qora dengiz, umuman olganda, ko'plab yirik daryolar keltirgan planktonga juda boy. Bu ichki dengiz shimolida qish mavsumi sovuqroq bo'lgani uchun baliqlar janubga qochmoqda; shuning uchun janubiy qirg'oqlari baliq turlariga boy. Qora dengizda ovlanadigan baliqlar - hamsi, ot usti, makkel, bonito, torik va orkinos. Biroq, so'nggi yillarda daryolarda mahalliy chiqindilar bilan bir qatorda plankton ham borligi ifloslanishni ancha oshirdi. Shu nuqtai nazardan, atrof -muhitdagi davlatlar muammoning yechimini topish uchun ilmiy hamkorlikni boshladilar, garchi ular ko'plab tadqiqotchilar tomonidan kechiktirilgani aytilgan.

Baliqlar qishda sovigan Qora dengizdan bo'g'ozlar orqali iliqroq Egey va O'rta yer dengizlariga o'tadi va bahorda Egey va O'rta yer dengizlarining haddan tashqari qizib ketishi tufayli ular qarama-qarshi tomonga ko'chib ketishadi. Bu

ko'chish davrlarida Marmara dengizi va bo'g'ozlarda ko'p miqdorda baliq ovlanadi¹³.

Boshqa tomondan, mintaqaning shimolida Kaspiy dengizining janubi va janubi-g'arbiy qirg'og'ida baliq ovlash va ikra ishlab chiqarish so'nggi yillarga qadar katta daromad manbai bo'lib kelgan. Mintaqaning janubida O'rta yer dengizining sharqiy qirg'og'ida joylashgan Isroilni hisobga olmaganda, baliq ovlash deyarli yo'q. Isroilda baliq ovlash zamonaviy qayiqlar tomonidan qirg'oq va dengizda baliq ovlash shaklida amalga oshiriladi; Yiliga 25000 tonna ishlab chiqarishning bir qismi ichki iste'molga, qolgan qismi esa muzlatilgan baliq va konserva ko'rinishida G'arbiy Yevropaga eksport qilinadi.

Mintaqaning janubida, Qizil dengiz, Arabiston yarim oroli, Arab dengizi va Fors ko'rfazi har xil okeanografik belgilarga ega. Baliqchilik faoliyati Fors ko'rfazida katta ahamiyatga ega emas. Bir paytlar neft konlari va sun'iy marvaridlar kashf etilgunga qadar eng muhim faoliyat bo'lgan marvarid ovi bugungi kunda o'z ahamiyatini yo'qotdi. Shunga qaramay, o'tgan yillarda Mesopotamiya quyi qirg'og'idagi delta maydonida, qirg'oq va hovuzlarda olib borilgan baliqchilik ishlari ham bu hududlarning neftni qayta ishlash zavodlariga bo'linishi tufayli bugun butunlay yo'q bo'lib ketdi. Qizil dengiz baliq ovlash uchun ham mos emas. Boshqa tomondan, Arabiston yarim oroli va Eronning Arab dengizi sohillari o'rtasida baliq ovlash ishlari rivojdangan. Sohil bo'yidagi ba'zi aholi punktlarida baliqchilik asosiy faoliyat hisoblanadi; asosan akula, hamsi, sardina va orkinos tutiladi.

Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqasidagi barcha sayohatlarning markazidir. U har doim insoniyat tarixi davomida jahon sayohatlarining muhim qismi bo'lib kelgan va bugungi kunda ham butun dunyo bo'ylab turizm va korporativ sayohatlar markazi bo'lib qolmoqda. Mintaqa Marokashdan Erongacha, Qozog'istondan Misrgacha bo'lgan turli xil hududlarni o'z ichiga oladi va madaniy va sayyohlik ta'sirining ulkan markazi hisoblanadi.

¹³ Stamp, L. D. Asia -A Regional And Economic Geography.

Yaqin Sharqda ko'rfaz mamlakatlari bu sohaning imkoniyatlaridan foydalanadi. 2014 yilda butun dunyodan 1,1 milliard sayyoh chet yelga sayohat qilgan va ularning 50 milliondan ortig'i Yaqin Sharqqa tashrif buyurgan. 2030 yilga kelib, 1,8 milliarddan ziyod sayyoh chet yelga sayohat qilsa, Yaqin Sharqning ushbu sayyohlik bozoridagi ulushi 6% dan 8% gacha oshadi. Shunday qilib, 2030 yilga kelib, mintaqa har yili 150 million xalqaro sayyohni qabul qiladi¹⁴. Yaqin Sharqning turizm sohasidagi muvaffaqiyati ko'plab omillarga bog'liq va o'sishda davom etmoqda. U Giza piramidalari va qadimiy Petra shahri kabi me'moriy diqqatga sazovor joylari, dunyoning eng xilma-xil sayyohlik takliflarini taklif etuvchi mintaqadir¹⁵.

Ko'rfaz davlatlari hayratda qoldiradigan shaharlarni yaratib, qisqa vaqt ichida global sayyohlik xaritasida o'z o'rnini egalladi. Mintaqa hukumatlari sayyohlik va aviatsiya strategiyasini takomillashtirishsa, turizm sektorining haqiqiy salohiyati va uning iqtisodiy farovonlikka hissa qo'shish qobiliyati mintaqaviy va global miqyosda ma'lum bo'ladi.

Xalqaro statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, so'nggi ikki asrda Yaqin Sharqning iqtisodiy ko'rsatkichlari ancha past bo'lgan. Mintaqadagi aholi jon boshiga daromadlari rivojlangan sanoat mamlakatlarining uchdan bir qismiga ham yetib bormaydi. O'rtacha umr ko'rish g'arb mamlakatlariga qaraganda sakkiz yil past. Mintaqa mamlakatlari o'rtasida ba'zi farqlar bor, lekin bu farq tabiiy resurslarning boyligi bilan bog'liq.

Yaqin Sharq geografiyasini kengroq iqtisodiy rivojlantirish uchun qo'yilgan vazifalarni quyidagicha sanab o'tish mumkin;

Erkin bozor iqtisodiyotini joriy etish;

- Har yili mehnat bozoriga kiruvchi 5 million yoshni ish bilan ta'minlash uchun yetarli imkoniyatlar yaratish, mintaqaga to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xorijiy investitsiyalarni jalb qilish;

¹⁴<http://www.sohatoos.com/ru/Tourism-Industry-Projects-in-the-Middle-east>

¹⁵ Иванова М.В. "География туризма. Турция. Ближний Восток. Северная Африка. Учебник для СПО"

- Kichik va o'rta mintaqaviy kompaniyalarni rivojlantirish, mintaqani xalqaro iqtisodiy tizimga qo'shish (JSTga a'zolik)

- Xalqaro savdo hajmida mintaqaning ulushini oshirish va eksport bazasini asosiy mahsulotlarga emas, balki yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlarga o'tkazish;

- Mintaqalararo savdo va sarmoya hajmini oshirish;

- Xotin-qizlar ishtirokini va iqtisodiy hayotga qo'shgan hissasini kuchaytirish;

- Tez suratlardagi urbanizatsiya infratuzilma, uy-joy va davlat xizmatlariga uzoq muddatli iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik istiqbollarni belgilashda yordam beradi¹⁶.

- Ushbu maqsadlarga erishishga to'sqinlik qiladigan asosiy to'siqlar va muammolar ham ma'lum:

- Institutsional tuzilishning zaifligi va iqtisodiy qonunchilikdan kelib chiqadigan kamchiliklar: Garchi makroiqtisodiy darajadagi siyosat bo'lsa-da, bozorning kattaligi va hozirgi xavf-xatar muhiti mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar qatoriga kiradi. Iqtisodiy sohada qonunlar va ularni amalga oshiruvchi institutlar iqtisodiy rivojlanishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Afsuski, Yaqin Sharq mintaqasi hali ham bu sohada cheklovchi tuzilishga ega va hukumatning xususiy investitsiyalar va tijorat faoliyati ustidan nazorati iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini ko'rsatmoqda.

- Xususiylashtirish jarayonining sekinligi: Garchi ba'zi mintaqaviy mamlakatlarda xususiylashtirish sohasida nisbatan istiqbolli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, mintaqadagi xususiylashtirish jarayoni hali ham juda sekin kechmoqda. Yirik davlat korxonalarini xususiylashtirishda yutuqlarga erishilmasa, dinamik bozor iqtisodiyotini yaratish juda qiyin. E'tiborlisi, mintaqada xususiylashtirilishi e'lon qilingan 100 milliard dollarlik muassasa va tashkilotlarning atigi 10 foizi shu paytgacha xususiylashtirilgan.

¹⁶ <https://www.mfa.gov.tr/ekonomi-gozluguyle-genis-orta-dogu-projesi-ve-turkiye.tr.mfa>

Moliya sektorining zaifligi: Faol banklarning aksariyati hali ham davlat qoʻlida va moliya institutlarining samarali ishlay olmasligi mintaqaning yana bir muhim muammosidir. Aslida, mintaqada faoliyat koʻrsatayotgan 12 ta birjaning umumiy kapital hajmi 200 milliard dollardan oshmaydi va banklar tomonidan berilgan kreditlarning katta qismi ham davlatga toʻgʻri keladi. Bu xususiy sektorning rivojlanishiga jiddiy toʻsqinlik qiladi.

Kam ishlab chiqarish: Mintaqada kapitalning samarasiz ishlatilishi uning past foydaliligi bilan bevosita bogʻlik. Aslida, mintaqaga toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy sarmoyalar butun dunyoda eng past darajada boʻlganligi boshqa omillarga bogʻliq boʻlishi mumkin, lekin ichki resurslarni safarbar qila olmaslik va xususiy sektorni hududlararo investitsiyalarga yoʻnaltira olmaslik katta muommolardan. Haqiqatan ham, investitsiyalarning umumiy hajmida mintaqadagi xususiy investitsiyalarning ulushi 40-45 foiz atrofida, bu Afrikadagi koʻrsatkichdan ham past.

Mintaqaviy hamkorlikning yoʻqligi: Garchi u 370 million kishini tashkil etadigan isteʼmol potensialiga ega boʻlsa-da, mintaqada ichidagi savdo, hamkorlikning cheklanganligi, tovarlar erkin harakatlanishiga toʻsqinlik qilgani uchun alohida mamlakat bozorlari jahon iqtisodiyotida jiddiy samaradorlikka ega boʻla olmaydi.

Yaqin Sharq iqtisodiyotidagi umumiy muammo - bu subsidiyalardan foydalanishdir. Ijtimoiy himoya yoki farovonlik vositasi sifatida amalga oshirilishi koʻzda tutilgan boʻlsa-da, subsidiyalar maqsadli yoki iqtisodiy jihatdan samarali boʻlmagan, bu ularning asosiy maqsadiga taʼsir koʻrsatgan. Ular koʻproq hukumat yordamiga muhtoj boʻlgan odamlarga uchun emas, aksincha, boy fuqarolar uchun xizmat qildi.

2010 yildan boshlab Yaqin Sharqning oltita mamlakati (Eron, Yaman, Iordaniya, Tunis, Marokash va Misr) narxlarni subsidiyalash tizimida jiddiy islohotlar oʻtkazdi. Eron mintaqada birinchi boʻlib shunday yoʻl tutdi va bu ishlar barcha yoqilgʻi mahsulotlari, elektr energiyasi, suv va transport narxlarining

keskin ko'tarilishidan boshlandi. Bu har bir kishiga 445 ming riallik har oylik pul o'tkazmalarining amalga oshirilishi hisobiga qoplandi¹⁷ Subsidiyalanmagan tovarlarga kelsak, bunday tovarlarning narxi ham oshdi, narxlarning o'rtacha 30% atrofida o'sishi va 100% gacha cho'qqisiga chiqdi. Fuqarolarga berilgan naqd pul o'tkazmalari haddan tashqari ko'p bo'lgani va mamlakatning boy fuqarolariga nomutanosib ravishda foyda keltirayotgani aniqlandi. Subsidiya islohotining salbiy oqibatlarini tufayli, islohotning ayrim qismlari 2012 yil mart oyida yangi o'zgartirilgan "Maqsadli subsidiyalarni isloh qilish to'g'risida" gi qonunga muvofiq bekor qilindi¹⁸

Mintaqadagi subsidiya islohotlarini amalga oshirgan yana bir mamlakat 2005–2010 yillarda Xalqaro Valyuta Jamg'armasi va Jahon banki yordamida Yaman Respublikasi bo'ldi. Bu davrda narxlar vaqti -vaqti bilan bir necha bor oshdi. 2011 va 2012 yillarda benzin, dizel va kerosin narxining oshishi davom etdi, bu esa jamoatchilik e'tiborini tortdi. 2014 yilda barcha subsidiyalarni olib tashlash to'g'risidagi qaror ba'zi mahsulotlarning narxini deyarli 90% ga oshirdi, bu jamoatchilikning noroziligiga sabab bo'ldi va bir yil ichida bu islohotlarning bir qismi teskari yo'nalishga olib keldi.

Boshqa davlatlar har xil yondashuvlarni qo'lladilar. Yaqin Sharqda subsidiyalarni qisqartirish - bu doimiy muammo, lekin u tez-tez muvaffaqiyatsizlikka uchrab turadi, chunki ular rejim, siyosiy sharoitlar va ijtimoiy -iqtisodiy omillarning o'zgarishiga sezgirdir.

Fors ko'rfazi hamkorlik kengashi mamlakatlari bu masalani ko'rib chiqishdi va islohotlarni amalga oshirishda qat'iy pozitsiyani egallashdi. Ko'rfaz davlatlari ichidagi resurslarga qaramlikni kamaytirish maqsadida, ko'p tarmoqli iqtisodiyotga o'tishni boshladi.

Saudiya Arabistonining 2030 yilgi iqtisodiy tasavvurida qirollik erishmoqchi bo'lgan turli maqsadlar ko'rsatilgan. Kichik va o'rta korxonalarining

¹⁷ Ближний Восток и Северная Африка. Процессы модернизации и международная безопасность. М.: Институт Африки РАН, 2016.. А. А. Ткаченко

¹⁸ "Business Articles - Arabs urged to speed up economic integration" 2019.

kengayishi YAIMning 35% ini tashkil etadi, bu hozirgi davridan deyarli ikki barobar ko'p. Rejada, shuningdek, "davlat mulki" ni xususiylashtirishni davom ettirish haqida ham aytilgan¹⁹.

Abu -Dabi (Birlashgan Arab Amirliklari poytaxti) 2030 yilga borib, tobora ko'payib borayotgan global iqtisodiyotga erishishni maqsad qilib qo'ydi. Reja iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va iqtisodiy barqarorlikni uyg'unlashtirishni maqsad qilgan. Amirlik, shuningdek, shahar ichidagi xususiy sektorni rivojlantirishdan manfaatdor, 2008 yilda nashr etilgan kichik xususiy tadbirkorlik subyektlarining yirik korxonalarga nisbati rivojlangan davlatlar bilan bir xil bo'lganligini aytadi.

Mamlakatlar quyidagi maqsadlar uchun ko'proq mintaqaviy integratsiyaga intilishadi:

Iqtisodiy farovonlikka erishish,

Global masalalarda mintaqadagi savdoni kuchaytirish, xavfsizlikni ta'minlash va nizolarning oldini olish.

Iqtisodiy integratsiya yaxshi boshqaruv, ta'lim islohoti, ijtimoiy investitsiyalar, bilimlar iqtisodiyoti, bozor iqtisodiyoti, xususiylashtirish va matbuot erkinligini talab qiladi.

Arab dunyosi uzoq vaqtdan beri iqtisodiy o'sishni tezlashtirish uchun integratsiya mexanizmidan foydalanishga harakat qilmoqda. Biroq, geografik jihatdan yaqin va umumiy madaniyatga ega bo'lgan bu davlatlar hali ham mintaqaviy darajada samarali integratsion uyushma tuza olishmadi. Faqat Fors ko'rfazidagi arab davlatlari bu borada muvaffaqiyat qozongan.

Yaqin Sharqdagi katta mintaqaviy integratsiya birlashmasi- Arab davlatlari ligasi, 1945 yilda tuzilgan hukumatlararo tashkilot. 18 arab davlatidan tashqari, unga Somali, Jibuti, Komor orollari va Falastin milliy ma'muriyati kiradi. Bu tashkilot siyosiy muammolarni hal qilishdan tashqari, iqtisodiy masalalar, shu jumladan integratsiya masalalari bilan ham shug'ullanadi. 1964 yilda Arab

¹⁹ Charles Issawi. The Middle East Economy: Decline and Recovery.

Davlatlari Ligasi ishtirokchilari umumiy bozorni yaratish to'g'risida bitim imzoladilar, lekin iqtisodiy yaqinlashuvning bunday tezlashishi natija bermadi. Uzoq tanaffusdan so'ng, 1998 yildan boshlab, Pan-Arab Erkin Savdo Shartnomasini (Pan-Arab Free Trade Agreement) yaratish boshlanadi va hali yakuniga yetmadi. Garchi o'zaro bojxona to'lovlari olib tashlangan bo'lsa-da, PAFTAg a'zo ko'plab mamlakatlar arablararo savdoda tarifsiz to'siqlardan foydalanishda davom etmoqda, proteksionizm keng qamrovda va siyosiy tafovutlar kuchli.

Siyosiy nuqtai nazardan, integratsiyadan foyda teng taqsimlanishi, milliy xavfsizlikni hisobga olish, raqobatning kuchayishi haqidagi kelishmovchiliklar - bularning barchasi arablar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni erkinlashtirishga to'sqinlik qildi. Iqtisodiy sohada arab mamlakatlarida integratsiyalashuv uchun yetarli rag'bat yo'q yedi, chunki ularning o'xshash tarmoq tuzilmalari proteksionistik to'siqlar bilan himoyalangan bo'lgan. Shunga qaramay, PAFTA doirasida YEIZning ishlashi arablar savdo dinamikasining o'sishiga yordam berdi, ularning savdo aylanmasidagi ulushi 2002-yildagi 7.6% ko'rsatkichida bo'lgan bo'lsa, 2017-yili 16.3% yetdi²⁰

Fors ko'rfazi arab davlatlari uchun hamkorlik kengashi- subregional integratsion birlashma bo'lib, uning tarkibiga olti arab neft ishlab chiqaruvchi davlatlari- Bahrayn, Qatar, Kuvayt, BAA, Ummon va Saudiya Arabistoni kiradi. Kengashni tuzish to'g'risidagi qaror 1981-yilda qabul qilingan va dastlab Fors ko'rfazi mamlakatlarining har birining siyosiy va iqtisodiy zaifligi bilan emas, balki ularning iqtisodiy integratsiyasining yuqori darajasi bilan rag'batlanishni talab qilgan.

Mintaqadagi Isroilning G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerikada integratsion jarayonlarda faol ishtirok etishga intildi. 1975 yilda Yevropa Ittifoqi va Isroil o'rtasida sanoat tovarlari uchun erkin savdo zonasini bosqichma-bosqich tashkil etish to'g'risida shartnoma imzolandi va 1995 yilda Isroil Yevropa

²⁰ Ближний и Средний Восток как фокус глобальных трансформаций. <https://www.if24.ru/blizhnij-i-srednij-vostok-fokus-transformatsij/>

Ittifoqining assotsiatsiyasiga a'zo bo'ldi (shartnoma 2000 yil o'rtalarida kuchga kirdi). Natijalar;

Yevropa va Isroil o'rtasidagi erkin savdo hududining keskin kengayishi;

Yevropa mamlakatlarining markaziy ilmiy-texnik dasturlari bilan integratsiya;

Ulkan talabalar almashinuvi va universitetlararo hamkorlik.

Isroilning G'arbiy Yevropadagi integratsiyalashuv jarayoniga qo'shilishi bilan bir qatorda, AQSH bilan iqtisodiy hamkorligi, 1985 yilda ikki mamlakat o'rtasida 1995 yilgacha erkin savdo zonasini tashkil etish to'g'risidagi bitim imzolanganidan keyin chuqurlashdi. Isroil eksportining asosiy qismi AQShga erkin kirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Amerika-Isroil erkin savdo zonasining o'ziga xosligi xizmatlar turlarining katta qismida; transport, sayyohlik, aloqa, moliyaviy xizmatlar, muhandislik, konsalting, reklama sohalaridagi savdo-sotiqni liberallashtirishida namayon bo'ldi.

Yaqin Sharqning ikki yetakchi mamlakati - Turkiya va Eronda integratsiyalashuv jarayonlari boshqa geografik yo'nalishda - subregionning qolgan mamlakatlari, shuningdek Markaziy va Janubiy Osiyo bilan hamkorlik shaklida davom etmoqda. Bundan tashqari, Turkiya Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lish uchun rasmiy nomzoddir. 1996 yilda Yevropa Ittifoqi bilan bojxona ittifoqiga qo'shilgandan so'ng, bu mamlakat o'zining tashqi savdosini ushbu integratsion guruhga ko'proq qaratdi, ammo Turkiya-Yevropa munosabatlarining hozirgi bosqichi mamlakatning Yevropa Ittifoqi to'laonli a'zosi maqomini olishida qiynchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

1964 yilda Turkiya, Eron va Pokistonni birlashtirgan "Taraqqiyot uchun mintaqaviy hamkorlik" tashkiloti tuzildi, lekin u ko'zlangan natijaga erisha olmadi. Uning vorisi sifatida 1985-yilda Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti tuzildi. 1992 yildan boshlab, IHT faoliyati yettita yangi davlatning ixtiyoriy ravishda qo'shilishi munosabati bilan sezilarli darajada faollashdi. Ko'rsatilgan uchta mamlakatdan tashqari, unga Markaziy Osiyoning barcha davlatlari, shuningdek,

Afg'oniston va Ozarbayjon kiradi. IHT faoliyati yo'nalishlari Arab Ligasiga o'xshaydi, lekin ular siyosiy hamkorlikni emas, balki iqtisodiy munosabatlarni jadallashtirishga ko'proq e'tibor qaratadilar. Bu hamkorlikning asosiy yo'nalishi o'zaro savdodir.

Birinchidan, biz mintaqa mamlakatlari uchun allaqachon seziladigan muammolar - suv va oziq-ovqat tanqisligini e'tiborga olishimiz kerak. Aholining o'sish sur'atlari, iqlim o'zgarishi va mintaqada ziddiyatli zonalar mavjudligini hisobga olsak, 50 yildan so'ng, tadqiqotchining fikricha, suv resurslari katastrofik darajada kam bo'ladi. O'z navbatida, bu qishloq xo'jaligi o'z vazifalarini bajara olmasligiga olib keladi va mahsulotning katta qismi mintaqaga import qilinadi .

Yaqin Sharqda suvdan foydalanishning butun tizimini qayta ko'rib chiqishni davrning o'zi talab qilmoqda. Chuchuk suv bilan bog'liq muammolari bo'lgan mamlakatlarga donorlik yordamini ko'rsatish holatni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan texnologiyalarni ishlab chiqish suvdan unumli foydalanish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, texnologiyaga moliyaviy sarmoyalar juda muhimdir.

Ikkinchi muammo Yaqin Sharqda, balki butun dunyoda ro'y berayotgan mehnat bozorining o'zgarishi bilan bog'liq. Aholi sonining o'sish sur'atlari yuqori bo'lsa -da, yoshlarning ishsizligi 31 foizni tashkil etadi, bu esa arab bahori allaqachon isbotlaganidek, mintaqadagi ayrim mamlakatlar ichidagi vaziyatni portlovchi holatga keltiradi. Qolaversa, avtomatlashtirish jarayoni bir qator kasblarning yo'q bo'lib ketishiga olib keldi, shu bilan birga aholi malakali ishchi kuchi borasida yetarli imkoniyatlarga ega emas. Integratsiya iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga yordam beradi, bu esa turli malakali ishchilarga bo'lgan talabni keltirib chiqaradi va shu sababli ijtimoiy keskinlik darajasini pasaytiradi.

Hozirgi kunda Yaqin Sharq mamlakatlarining ko'pchiligida energetika sohasida hech qanday muammo yo'qligiga qaramay, 50 yil ichida mintaqa o'z zaxiralarini deyarli to'la tugatadi. Bundan tashqari, ba'zi mamlakatlardagi eng qulay konlar allaqachon vayron bo'lgan, demak, xom ashyoni qazib olish qiymati

oshadi. Shunday qilib, tabiiy va moliyaviy resurslardan yanada samarali foydalanish uchun mamlakatlarni birlashtirish zarur.

Boshqaruv: Yaxshi boshqaruv kapitalni jalb qiladi. Saudiya Arabistoni kabi ba'zi Yaqin Sharq mamlakatlari sud tizimini isloh qilish yoki kapital bozori to'g'risidagi qonunlarni xalqaro standartlarga moslashtirish borasida ijobiy qadamlar qo'ydi. Iqtisodiy samara beruvchi davlat institutlarini qurish ustuvor vazifa bo'lishi kerak.

Iqtisodiyotlarning raqobatbardoshlik darajasini oshirish; Bunga mintaqaning ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish va kadrlar tayyorlash tizimini qayta ko'rib chiqish orqali erishish mumkin. Kamida yetti arab davlatida ishsizlik darajasi 40% ga yetadi . Ijtimoiy investitsiyalarni ko'proq tadbirkorlar, muhandislar, olimlar va o'rta sinfni kengaytirish uchun yo'naltirish kerak.

Raqobatbardoshlikni oshirish, shuningdek, xususiylashtirish dasturlarini tezlashtirish, savdoni erkinlashtirish, infratuzilmaga sarmoya kiritish, kapital bozorini chuqurlashtirish, korrupsiyani kamaytirishga yordam beradi.

Yangi texnologiyalardan foydalanishni ommaviylashtirish. Bu erkin fikrlar, axborot oqimini kuchaytiradi va tadbirkorlarni "uyg'otadi". Yangi texnologiyalar innovatsiyalarni rag'batlantiradi va investorlar uchun imkoniyatlarni oshiradi. Yangi texnologiyalardan foydalanishni ko'paytirish, korxonalar tomonidan sarmoya kiritishga to'sqinlik qiladigan byurokratik to'siqlarni kamaytiradi.

Yaqin Sharqdagi Eron, Turkiya va Isroil kabi arab bo'lmagan uchta davlat ataylab jarayonlardan chetlatilmoqda. Iqtisodiy va texnologik salohiyatiga qaramay, ijtimoiy-siyosiy tafovutlar bilan bog'liq sabablarga ko'ra, bu o'yinchilar bilan mintaqaning integratsiyasi haqida gapirish juda qiyin. Biroq, yagona arab mamlakatlarida yetarlicha to'qnashuvlar va ichki muammolar borki, ular integratsiya yo'lidagi harakatga to'sqinlik qiladi.

Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti iqtisodiy tadqiqotlar bo'limi boshlig'i Aleksandr Akimovga ko'ra, Yaqin Sharqdagi integratsiyaning

murakkabligi shundaki, mintaqadagi iqtisodiy jarayonlar siyosiy jarayonlar bilan juda bog‘liq. Bundan tashqari, agar biz eksport va transport xizmatlariga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, arab mamlakatlari bu yo‘nalishlarda ittifoqchilarga qaraganda ko‘proq raqobatchilar bo‘lib, bu integratsiya imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi.

Bundan tashqari, Akimov mintaqa tarixiga ishora qilib, butun arab dunyosi tarixida faqat ikkita integratsiya loyihasi - Rim imperiyasi va Xalifalik amalga oshirilganini ta’kidladi. Mutaxassis integratsiya muammolarini, birinchi navbatda, logistika muammolari mavjud bo‘lgan arab dunyosining juda katta hududi bilan bog‘laydi va arab mamlakatlari uchun mintaqadan tashqaridagi o‘yinchilar bilan hamkorlik qilish yanada foydali ekanligini ta’kidlaydi. Mintaqa davlatlari bir -biriga qaraganda Yevropa davlatlari yoki hatto AQSH bilan integratsiyalashishi osonroq. Bundan tashqari, juda jiddiy logistika muammolari mavjud, chunki transport yo‘laklari deyarli yo‘q va portlar juda yomon ishlamoqda²¹

Moskva davlat xalqaro munosabatlar instituti Xalqaro tadqiqotlar instituti Yaqin Sharq tadqiqotlari markazi direktori Andrey Fedorchenkoning so‘zlariga ko‘ra, panarab integratsiyasiga sakkizta asosiy to‘siq bor.

Proteksionizmning yuqori darajasi;

Juda tor bozorlar;

Iqtisodiy rivojlanish darajasidagi farq;

Bir xil turdagi iqtisodiy tuzilmalar;

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining integratsion bitimlar doirasidan tashqarida qolishi;

Rivojlanmagan transport infratuzilmasi, zaif moliyaviy baza;

Integratsiya uchun iqtisodiy mexanizmning egiluvchanligi

Mamlakatlar o‘rtasidagi siyosiy kelishmovchiliklar.

Uchta iqtisodiy va siyosiy chora -tadbirlarni amalga oshirish kerak:

²¹ Мировая энергетика и политическая динамика на Ближнем Востоке.
<https://globalaffairs.ru/articles/mirovaya-energetika-i-politicheskaya-dinamika-na-blizhnem-vostoke/>

Har bir mamlakatda tizimli iqtisodiy islohotlarni o'tkazish;
Ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish;
O'rta yer dengizi uchun Ittifoqning Barselona tashabbusini jonlantirish;
Hozirgi vaqtda mintaqa davlatlari xalqaro tashkilotlar faoliyatiga jalb qilingan. Ular;

Birlashgan Millatlar Tashkiloti;
Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki
Xalqaro valyuta fondi,
Jahon savdo tashkiloti va boshqalar.
Mintaqaviy xalqaro tashkilotlar;
Neft eksport qiluvchi mamlakatlar (OPEK),
Mamlakatlarning xalqaro iqtisodiy va siyosiy tashkilotlari;
Islom hamkorlik tashkiloti
Arab davlatlari ligasi

Arab Iqtisodiy Birligi Kengashi: 1964 yilda tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi a'zo davlatlar o'rtasida to'liq iqtisodiy birlikka erishishdir.

Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti: 1985 yilda tashkil etilgan. Maqsadi - Yevropa Ittifoqi singari G'arbiy Osiyoda tovarlar va xizmatlarning yagona bozorini yaratish.

AQSH - Yaqin Sharq erkin savdo hududi: 2003 yilda Amerika Qo'shma Shtatlari tomonidan tashkil etilgan bo'lib, ichki islohotlarni amalga oshirish va xususiy mulk huquqlarini himoya qilish orqali Yaqin Sharqda savdo va sarmoyani bosqichma-bosqich oshirishga qaratilgan.

Yevro-O'rta yer dengizi yerkin savdo hududi: Erkin savdo bitimlari matritsasini yaratish, 600-800 million aholiga ega bo'lgan yagona erkin savdo zonasini tashkil etish²².

²² Trade Policy and Economic Integration in the Middle East and North Africa. Авторы: European Conference of the Middle East

1994 yilda Isroil-Iordaniya tinchlik shartnomasidan so'ng Isroil bilan mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida qator iqtisodiy sammitlar tashkil etildi.

Birinchi iqtisodiy sammit 1994 yil 30 oktabrdan 1 noyabrgacha Marokashning Kasablanka shahrida bo'lib o'tdi.

Ikkinchisi 1995 yil 29-31 oktabr kunlari Iordaniyaning Amman shahrida bo'lib o'tdi.

Uchinchisi 1996 yil 12-14 noyabrda Qohirada bo'lib o'tdi.

1995 yildagi sammitda kelishilgan harakatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi²³

- Qohirada Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot bankining tashkil etilishi.

- Turizmni yengillashtirish va mintaqani noyob va jozibali sayyohlik joyi sifatida targ'ib qilish uchun Mintaqaviy Turizm Kengashi, Yaqin Sharq-O'rta yer dengizi sayohatlari va turizm assotsiatsiyasini tuzish.

- Mintaqa davlatlarining xususiy sektorlari o'rtasida hamkorlik va savdoni rivojlantirish uchun Mintaqaviy Ishbilarmonlar Kengashini tuzish.

Rabotdagi sammit davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, aloqalarni targ'ib qilish, ma'lumotlar almashish va mintaqada xususiy sektor sarmoyalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Iqtisodiy integratsiyaning zaruriy sharti tinchlikni o'rnatishdir. Bugungi kunga kelib, bir nechta tashabbuslar sobiq dushmanlar o'rtasida yaqinlashishga imkon berdi:

Oslo tinchlik shartnomalarini va 1994 Isroil-Iordaniya tinchlik shartnomasi Isroil va uning arab qo'shnilar orasida iliqlik o'rnatishga yordam bergan bo'lsa ham, Isroil-Falastin mojarosi kabi muammolar tinchlik va taraqqiyot uchun to'siq bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, Afg'onistondagi urush, Suriya , Liviya , Yaman va Misrdagi fuqarolar urushi va 2003 yilda AQShning Iroqqa bostirib

²³ <http://www.israel.org/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook10/Pages/Declaration>

kirishi natijasida yuzaga kelgan beqarorlik mintaqada iqtisodiy ittifoq tuzilishidan oldin bartaraf etilishi kerak bo'lgan salbiy omillar hisoblanadi.

Ikki tomonlama va ko'p tomonlama munosabatlar o'rnatilgandan so'ng, xalqaro organlar va mustaqil xalqaro konsorsiumlar hamkorligida mintaqaviy sanoatning shakllanish jarayonlari tezlashadi. Mintaqaviy iqtisodiy jarayon yaxshilanadi. Tinchlikka erishilgach, Yaqin Sharq umumiy bozorda birlashadi. Umumiy bozorning mavjudligi uzoq muddatli tinchlikni saqlashda hayotiy manfaatlarni rag'batlantiradi.

Mintaqasidagi davlatlar o'rtasida iqtisodiy integratsiya va siyosiy hamkorlikni rivojlantirishga ko'p urinishlarga qaramay, iqtisodiy o'zaro ta'sir cheklangan bo'lib qolmoqda. Mintaqaviy tovar savdosi ko'lami cheklangan bo'lib, umumiy eksport va importning 7-8 foizini tashkil qiladi. (taqqoslash uchun, Yevropadagi mintaqaviy savdo taxminan 60%ni tashkil qiladi.)

Mintaqadagi davlatlararo kapital operatsiyalari ham nisbatan cheklangan, Moliyachilarning hisob-kitoblariga ko'ra, 2 trillion AQSH dollarigacha investitsiya qilinadigan aktivlar Fors ko'rfazi mintaqasiga to'g'ri keladi. Ularning asosiy qismi chet elda, ko'pincha Amerika banklari hisoblarida va Shveytsariya, Londonda joylashgan. So'nggi paytlarda mintaqaga yo'naltirilgan sarmoyalar miqdori kengaygan. Hukumatlar infratuzilmaga milliardlab mablag' sarflamoqda va milliy investitsiya agentliklarini tashkil etish choralarini ko'rmoqda.

Ba'zi mamlakatlar - birinchi navbatda Misr, Iordaniya, Livan, Marokash va Tunis katta sayyohlik oqimiga ega. Isroil, siyosiy va xavfsizlik nuqtai nazaridan mintaqaviy turizmni cheklaydi.

Mintaqada mehnat oqimi quyidagi shakllarda namayon bo'lmoqda. Fors ko'rfazi arab davlatlariga mintaqaning ko'p davlatlaridan migrantlar kelib ishlashadi. Isroilda ishlaydigan falastinlik ishchilar 90 -yillarda katta cheklovlarga duch kelgan va arab ishchilarining Osiyolik ishchilariga almashtirilishi kuzatilgan. Yaqin Sharqda Yevropa Ittifoqi singari, bir mamlakat

fuqarolarining boshqa mamlakatlarda ishlash huquqini beruvchi mehnat harakatchanligi mavjud emas.

Mintaqa iqtisodiy jihatdan barqaror hududga aylanishi uchun, siyosiy masalalarga yechim topishi lozim.

Nazorat uchun savollar:

1. Yaqin Sharq mamlakatlarining jahon moliyaviy maydonida tutgan oʻrni sanab bering.
2. Yaqin Sharqdagi siyosiy-harbiy, iqtisodiy-moliyaviy jarayonlarning faollashuviga taʼsir koʻrsatuvchi ichki va tashqi omillar aytib bering.
3. Yaqin Sharq mamlakatlarining moliyaviy holatlaridagi mutanosibligiga taʼsir etuvchi omillarini izohlab bering.
4. Yaqin Sharq musulmon mamlakatlari moliyaviy imkoniyatlari qanday oʻringa ega?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Muhammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari (ukuv kullanma). – T.: 2013.
2. Muhammadsidiqov M.M. Xorijiy Sharq va Gʻarb mamlakatlarida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. (ukuv kullanma – T.: 2013.
3. Karimova N.E. Mejdunarodniye otnosheniya stran Vostoka (uchebnoye posobiye). –T., 2017.
4. Kortunov S.V. Konseptualniye osnovi natsionalnoy i mejdunarodnoy bezopasnosti (uchebnoye posobiye). –M, 2007
5. Djurayev S., Kasimova N., Sovremenniy problemi mejdunarodnix otnosheniy (uchebnoye posobiye). - Tashkent: Akademiya, 2008;
6. Xantington S. Tretya volna. Demokratizatsiya v konse XX veka/ Per. s angl. L.Y.Pantinoy.–M.: ROSSPEN, 2003.
7. Borishpolets K.P. Metodi politicheskix issledovaniy: Uchebnoye posobiye dlya studentov VUZov. – M.: Aspekt Press, 2005.

8. Mangeym Dj.B., Rich R.K. Politologiya: metodi issledovaniya/ Per. s angl. T.L.Vetoshkinoy i dr. M.: Aspekt Press, 2005.
9. Muntyan M.A. Osnovi teorii mejdunarodnix otnosheniy. M., 2007, S. 270.
10. Ol Maktum M. b. R. Ru'yati: at-taxaddiyat fi sibak at-tamayyuz. Dubay, 2009, S. 223.

Test savollari

1. Yaqin Sharq mamlakatlari moliyaviy tizimining asosiy daromad manbai qaysi?

- A) O'rmon xo'jaligi
- B) Neft va gaz eksporti
- C) Baliqchilik
- D) Ko'mir sanoati

✓ To'g'ri javob: B

2. Quyidagilardan qaysi omil Yaqin Sharq mamlakatlari moliyaviy barqarorligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi?

- A) Jahon neft narxlari
- B) Iqlim o'zgarishi
- C) Sport musobaqalari
- D) Arxeologik tadqiqotlar

✓ To'g'ri javob: A

3. Yaqin Sharq mamlakatlarida iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishdan asosiy maqsad nima?

- A) Neftga qaramlikni kamaytirish
- B) Savdoni cheklash
- C) Faqat qishloq xo'jaligini rivojlantirish
- D) Importni ko'paytirish

✓ To'g'ri javob: A

4. Quyidagilardan qaysi davlat Yaqin Sharqning yirik moliyaviy markazlaridan biri hisoblanadi?

- A) Birlashgan Arab Amirliklari
- B) Nepal
- C) Peru
- D) Mongoliya

✓ To'g'ri javob: A

5. Islom moliyasi nimaga asoslanadi?

- A) Foizsiz moliyaviy operatsiyalarga
- B) Faqat davlat budjetiga
- C) Soliqlarni bekor qilishga
- D) Faqat tashqi qarzlarga

✓ To'g'ri javob: A

6. Yaqin Sharq mamlakatlari moliyaviy siyosatining muhim yo'nalishi qaysi?

- A) Investitsiyalarni jalb qilish
- B) Qishloq xo'jaligini qisqartirish
- C) Savdoni to'xtatish
- D) Turizmni cheklash

✓ To'g'ri javob: A

7. Quyidagilardan qaysi tashkilot neft eksport qiluvchi davlatlar iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatadi?

- A) OPEK
- B) YUNESKO
- C) FIFA
- D) Interpol

✓ To'g'ri javob: A

8. Yaqin Sharq mamlakatlarida suveren jamg'armalarning asosiy vazifasi nima?

- A) Neft daromadlarini samarali boshqarish
- B) Faqat turizmni rivojlantirish

C) Qishloq xo'jaligini moliyalashtirish

D) Sport tadbirlarini o'tkazish

✓ To'g'ri javob: A

9. Yaqin Sharq mamlakatlari moliyaviy tizimida raqamli iqtisodiyotning ahamiyati nimada?

A) Moliyaviy xizmatlarni modernizatsiya qilishda

B) Faqat qishloq xo'jaligini rivojlantirishda

C) Tabiiy resurslarni qisqartirishda

D) Savdoni cheklashda

✓ To'g'ri javob: A

10. Yaqin Sharq mamlakatlari zamonaviy moliyaviy siyosatida qaysi yo'nalish ustuvor hisoblanadi?

A) Innovatsiya va investitsiyalarni rivojlantirish

B) Faqat neft eksportini oshirish

C) Importni cheklash

D) Qishloq xo'jaligini qisqartirish

✓ To'g'ri javob: A

GLOSSARIY

1. DEMOKRATIYA – (yunon. *demokratia* - xalq hokimiyati, *demos* - xalq, *kratos* - hokimiyat) xalq hokimiyatchiligi, fuqarolarning erkinligi va tengligi tamoyillari e’tirofiga asoslangan siyosiy tuzum shakli. **D.** – xalq hokimiyat manbai va subyekti sifatida e’tirof etilishiga asoslangan jamiyat tizimi shakli. Demokratiya ozchilikning ko‘pchilikka (ozchilikning haq-huquqlari e’tiborga olingan holda) bo‘ysunishi, davlat hokimiyati asosiy organlarining saylanishi, fuqarolarning huquqlari va siyosiy erkinliklari va ularni amalga oshirish sharoitlari mavjudligi kabi umum e’tirof etilgan tamoyillarni nazarda tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida demokratiyaning asosiy tamoyillari mustahkamlangan.

2. DEMOKRATLASHUV – demokratiya tamoyillarini siyosiy tizimga, madaniyatga, hayot tarziga va hokazolarga joriy qilish jarayoni.

3. DINIY BAG‘RIKENGLIK – jamiyatni turli larzalardan saqlash va uning integratsiyalashuviga erishish hamda ichki barqarorlikni ta’minlash, xalqlar va davlatlarning bo‘linishini oldini olish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasiga binoan “hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi”. Konstitutsiyaning 61-moddasida qayd etilganidek, diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi.

4. DINIY TASHKILOTLAR – O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining dinga e’tiqod qilish, ibodat, rasm-rusumlar va marosimlarni birgalikda ado etish maqsadida tuzilgan ko‘ngilli birlashmalari (diniy jamiyatlar, diniy o‘quv yurtlari, masjidlar, cherkovlar, sinagogalar, monastirlar va boshqalar). Diniy tashkilotlar O‘zbekiston Respublikasining 18 yoshga to‘lgan va mamlakat hududida doimiy yashayotgan 100 nafardan kam bo‘lmagan fuqarolari tashabbusi bilan tuziladi. Tegishli konfessiyaga qarashli diniy tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish

va yo‘naltirib borish uchun ularning O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha yagona markaziy boshqaruv organlari tuzilishi mumkin. Diniy tashkilotlar O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida yoki uning joylardagi organlarida ro‘yxatdan o‘tkazilgandan keyin yuridik shaxs maqomiga ega bo‘ladi va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda o‘z faoliyatini amalga oshirishi mumkin. Tegishli diniy ma‘lumotga ega bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari diniy tashkilotlarning rahbarlari bo‘lishlari mumkin. Diniy tashkilotlar rahbarligiga O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi bo‘lmagan shaxslarning nomzodi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita bilan kelishib olinadi.

5. DIPLOMATIYA – (yunon. *diploma* - joylamoq) davlatning tashqi siyosatini amalga oshirishning asosiy usullaridan biri; davlatlarning tashqi siyosiy maqsadlarini tinch va qonuniy (legitim) yo‘llar bilan amalga oshirish hamda fuqarolarning xorij davlatlaridagi huquqlarini himoya qilish bo‘yicha rasmiy faoliyati.

6. EKSTREMIZM – (lotin. *extremus* - keskin) ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga, O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini zo‘rluk bilan o‘zgartirishga, hokimiyatni zo‘rluk ishlatib egallashga va uning vakolatlarini o‘zlashtirib olishga, milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qo‘zg‘atishga qaratilgan harakatlarning ashaddiy shakllari ifodasi.

7. FUNDAMENTALIZM – muayyan g‘oya, qadriyat va maqsadlarga so‘zsiz sodiqlikni namoyon etilishi bilan tavsiflanadigan mafkura va siyosat.

8. GLOBALASHUV – umumbashariy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy va diniy integratsiya va bir xillashuv jarayoni. **G.** - turli mamlakatlar va xalqlarning o‘zaro aloqalarining kengayishi, davlatlar o‘rtasida ko‘plab to‘siqlarning bartaraf etilishi jarayoni bo‘lib, bunga zamonaviy axborot texnologiyalariga katta hissa qo‘shmoqda.

9. INSON OMILI – umumlashgan tushuncha bo‘lib, inson faoliyatining mavjud barcha ko‘rinishlari, uning ijtimoiy, ijodiy faolligi yig‘indisini qamrab

oladi. Inson omili insonlarning jamiyatda tarixan shakllangan asosiy ijtimoiy fazilatlari yig'indisi bo'lib quyidagilarni o'z ichiga oladi: qadriyat omillari; axloqiy prinsiplar; mehnat, bo'sh vaqt, iste'molga oid xulq-atvor me'yorlari; hayotiy rejalar; bilim va xabardorlik darajasi; mehnat va ijtimoiy ko'nikmalar xususiyati; ijtimoiy hayotning muhim jihatlari (ijtimoiy adolat, inson huquq va erkinliklari, fuqarolik burchlari va boshqalar) haqidagi qarashlar.

10. ISLOM DININING INSONPARVARLIK MOHIYATI – islom dini azaliy qadriyatlar mujassam bo'lgan hamda ezgulik va tinchlikka, asl insoniy fazilatlarni asrab-avaylashga da'vat etadigan din ekanligi. Dunyoda islom dini nomidan turli yovuz harakatlar sodir etishga urinishlar kuchayib borayotgan bir paytda, O'zbekistonda yoshlarga muqaddas dinimizning insonparvarlik mohiyatini tushuntirib berish, ularni teran fikrlaydigan, shiddatli zamon mezonlari asosida yashaydigan ma'rifatli, dunyoqarashi keng, barkamol insonlar etib voyaga yetkazishga muhim ahamiyat berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'zining BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi (2017 yil 19 sentabr) nutqida butun jahon jamoatchiligiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazishni eng muhim vazifa, deb ekanligini ta'kidladi.

11. JAHON HAMJAMIYATI – birgalikda tinchlikni saqlash, erkinlik va zamonamizning global muammolarini hal etish uchun jahon miqyosidagi maqsadlarni hisobga olgan holda dunyoning barcha xalqlari va davlatlarining xalqaro hamjamiyatini birlashtiradigan tizim. Jahon hamjamiyati manfaatlarini BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar ifodalaydi.

12. JAHON SIYOSATI – davlatlar, davlatlararo birlashmalar va xalqaro tashkilotlarning xalqaro maydonda o'z manfaatlari va umumiy manfaatlarni amalga oshirish bo'yicha harakatlari majmui. Zamonaviy jahon siyosati alohida davlatlarning tashqi va ichki siyosatining o'zaro bog'liqligi va turli mamlakatlar manfaatlarining kuchayib borayotgan o'zaro bog'liqligi bilan tavsiflanadi.

Davlatlar o'rtasidagi manfaatlarni muvofiqlashtirishning eng keng tarqalgan mexanizmi diplomatiya institutidir.

13. KONFESSIYA – (lotin. *confessio* - e'tiqod) alohida din doirasidagi muayyan yo'nalish. **K.** – muayyan diniy ta'limot doirasidagi e'tiqod xususiyatlari, shuningdek, mavjud e'tiqodga amal qiluvchilar uyushmasi.

14. KONSEPSIYA – (lotin. *conceptio* – anglash tizimi) biror sohani rivojlantirishga qaratilgan keng qamrovli loyiha yoki soha taraqqiyotini asoslab berishni o'z ichiga olgan qarashlar majmui. Konsepsiya tor doirada emas, balki turli sohalarni o'z ichiga qamrab olgan miqyosi bilan farqlanadi, unda rivojlantirishning yo'nalish hamda asoslari belgilab qo'yiladi. Shu nuqtai-nazardan konsepsiyani faqat harakat rejasini o'z ichiga olgan dasturlardan farqli o'laroq, keng qamrovli strategik dastur ham deyish mumkin.

15. KONSTITUTSIYAVIY TUZUM – Konstitutsiya va davlatning boshqa konstitutsiyaviy-huquqiy hujjatlari bilan o'rnatiladigan va himoya qilinadigan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy-huquqiy munosabatlar tizimi. Davlatning konstitutsiyaviy tuzumining asosiy huquqiy manbai uning konstitutsiyadir.

16. KUCH ISHLATMASLIK – zo'ravonlikdan voz kechish va muayyan maqsadga erishish yo'lida kuch ishlatilishini rad etishdan iborat bo'lgan qadriyatlar tizimi, axloqiy va ijtimoiy konsepsiya va amaliyot. Kuch ishlatmaslik davlatlararo muloqot va ishonchni mustahkamlashda, muzokara siyosiy yo'l bilan o'tkazishda, shartnoma va bitimlar tuzishda, umumiy harakatlar dasturi ishlab chiqishda ko'plab afzalliklar beradi. Xalqaro kuch ishlatmaslik kuni BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2007 yil 27 iyunda tashkil etilgan. 2007 yildan buyon har yili 2 oktabr kuni Mahatma Gandi tavallud topgan kunida nishonlanadi. Ushbu xalqaro kunning maqsadi, Bosh Assambleya qarorida qayd etilganidek, tinchlik, bag'rikenglik, tushunish va kuch ishlatmaslik madaniyatini qaror toptirishdir.

17. LEGITIMLIK – hokimiyatning boshqaruv huquqi jamiyat tomonidan tan olinishi, aholining ko‘pchiligi unga bo‘ysunishga tayyorligi. Legitimlik xalq va davlat hokimiyati munosabatlaridagi uyg‘unlikda aks etadi.

18. LIBERALIZM – (lotin. *liberalis* - erkin, ozod) umum bashariy maqsad sifatida shaxsiy erkinlikni ta‘minlashga yo‘naltirilgan, shaxs huquq va erkinliklarini davlat va jamiyat manfaatlariga nisbatan ustuvor, deb biluvchi siyosiy mafkura.

19. MAMLAKATNING XALQARO NUFUZI – milliy madaniy maydondan tashqarida davlat haqida shakllangan tasavvurlar hamda uning mavqeini belgilab beruvchi omillar. Xalqaro munosabatlarda davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar bilan bir qatorda, davlatlar haqida OAV, shaxsiy idrok va tarixiy tajriba ta’siri ostida shakllanuvchi ramziy tasavvurlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlar yuz beradi. Bu shuni anglatadiki, davlatlarning real xatti-harakatlari jamoatchilik ongida, tasavvurida shakllangan timsollar ko‘rinishida yuz berishini anglatadi. Bu holat davlatlardan xalqaro hamjamiyat bilan integratsiyalashuvda zamonaviy imidj siyosatini ishlab chiqish va samarali amalga oshirilishini talab qiladi.

20. MILLATCHILIK – bir millatning boshqasiga bo‘ysunishiga oid mafkura, siyosat va ijtimoiy amaliyot; milliy o‘ziga xoslikni va bir millatning boshqalardan ustunligini targ‘ib qilish. Millatchilik milliy adovat, ishonchsizlik, mojarolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi.

21. MILLATLARARO TOTUVLIK – umumbashariy qadriyat bo‘lib, turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlar milliy taraqqiyotini belgilaydi, shu joydagi tinchlik va barqarorlikning kafolati bo‘lib xizmat qiladi. **M.T.** – bir jamiyatda yashab, yagona maqsad yo‘lida mehnat qilayotgan turli millat va elatlarga mansub kishilar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, do‘stlik va hamjihatlikning ma’naviy asosi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 19 maydagi “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni jamiyatda barqarorlik, tinchlik va totuvlikni ta‘minlashda

muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandidek do‘st va totuvlikda yashamoqda.

22. MINTAQAVIY XAVFSIZLIK – jahon xavfsizligining ajralmas qismi bo‘lib, jahon hamjamiyatining ma’lum bir hududida harbiy tahdidlar, iqtisodiy xavf-xatarlar va hokazolardan xoli bo‘lishi holatini anglatadi. Shuningdek, mintaqaviy xavfsizlik mintaqa davlatlariga zarar yetkazuvchi hujumlardan va tashqi aralashuvlardan, ularning suvereniteti va mustaqilligiga bo‘lgan tahdidlardan himoyalangan holatini anglatadi.

23. MORATORIY – har qanday faoliyatni to‘xtatish, biror narsadan voz kechish. **M.** – davlat tomonidan shartnomalar bo‘yicha olingan o‘zining xalqaro majburiyatlari bajarilishining (odatda muayyan muddatga yoki urush, tabiiy ofatlar yoki boshqa favqulodda hodisalar tugaguniga qadar) kechikishi.

24. QUROLLI MOJARO – davlatlar o‘rtasidagi (xalqaro qurolli mojaro) yoki bir davlat hududi doirasidagi (ichki qurolli mojaro) qarama-qarshi tomonlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, milliy, etnik, diniy va boshqa ziddiyatlarni hal etish maqsadidagi miqyosi cheklangan qurolli to‘qnashuv (harakat, janjal) bo‘lib, bunda urush holati e‘lon qilinmaydi.

25. SUVERENITET – (frans. *souveraineté* - oliy hokimiyat, ustunlik, hukmronlik) davlatning tashqi siyosatda mustaqilligi va o‘ziga tegishli bo‘lgan hududda davlat hokimiyatining to‘la hukmronlik qilishi.

26. SIYOSIY JARAYON – ichki va tashqi omillarning ta’siri ostida yuzaga keladigan siyosat subyektlarining faoliyat turlari, ularning o‘zaro munosabatlari majmuasi.

27. SIYOSIY MADANIYAT – tarixiy tajriba, ijtimoiy va siyosiy voqealar haqidagi xotira, siyosiy qadriyatlar, yondashuvlar va siyosiy xulq-atvorga bevosita ta’sir qiluvchi ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan umumiy madaniyat va merosning bir qismi. Siyosiy madaniyat – ijtimoiy birliklar va alohida

shaxslarning siyosat haqidagi nisbatan o'zgarmaydigan tasavvurlari majmuasi, siyosiy munosabatlar sohasidagi xulq-atvor modellarining jamlanmasi.

28. SIYOSIY PLYURALIZM – siyosiy tizimning tashkil etilishi va faoliyat yuritish tamoyili bo'lib, siyosiy g'oyalar, partiyalar va boshqa institutlarning xilma-xilligi va erkin raqobatini nazarda tutadi. Siyosiy plyuralizm – ijtimoiy kuchlarning xilma-xilligi va raqobatini ifodalovchi jamiyatni tashkil etish tamoyili.

29. STRATEGIYA – ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning bosh yo'nalishi, barcha sa'y-harakatlarning poydevori, davlat va jamiyat hayotidagi tub burilish davri uchun xos bo'lgan boshqaruv san'ati mazmunini ifoda etadi.

30. TASHQI SIYOSAT – boshqa mamlakatlar bilan milliy manfaatlar yo'lida munosabatlarga kirishish; davlatning xalqaro munosabatlardagi umumiy yo'nalishi. **T.S.** - davlatlar va xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, davlat va uning vakillarining xalqaro maydonda milliy va davlat manfaatlariga erishishga qaratilgan harakatlar majmuasi.

31. TERRORIZM – (lotin. *terror* - qo'rquv, dahshat) raqibni jismonan bartaraf etish va qo'rqitish, jamiyatni tushkunlikka solish va davlat institutlarini barbod qilish maqsadiga ega siyosiy zo'ravonlikning bir ko'rinishi.

32. TOLERANTLIK – (lotin. *tolerantia* - sabr) o'zining e'tiqodi, qadriyatlari va xatti-harakatlaridan bilan farq qiluvchi boshqa odamlarga nisbatan bo'lgan bag'rikenglik; demokratiyaning asosiy qadriyatlaridan biri. Tolerant siyosiy madaniyat amaldagi qonunchilikka zid bo'lmagan har qanday siyosiy harakatlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni anglatadi. Xalqaro bag'rikenglik kuni har yili 16 noyabrda nishonlanadi.

33. VIJDON ERKINLIGI – fuqarolarning har qanday dinga e'tiqod qilish yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmaslikdan iborat kafolatlangan konstitutsiyaviy huquqi.

34. XALQARO MUNOSABATLAR – jahon hamjamiyatining turli subyektlari o‘rtasida yuzaga keladigan iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, diplomatik, huquqiy, harbiy va madaniy aloqalar va o‘zaro munosabatlar tizimi. Xalqaro munosabatlarning asosiy subyekti davlatlardir.

35. XALQARO TASHKILOTLAR – davlatlar o‘rtasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikning eng muhim shakli bo‘lib, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy, texnikaviy, madaniy va boshqa sohalarda umumiy maqsadlarga erishish uchun ta’sis hujjati asosida tashkil etiladigan, ixtiyoriy, doimiy birlashmalardan iborat. Xalqaro tashkilotlar maqomi va ularning ishtirokchilari tarkibiga ko‘ra ikkiga bo‘linadi: xalqaro hukumatlararo (davlatlararo) tashkilotlar va xalqaro nohukumat (nodavlat, jamoat) tashkilotlari. Xalqaro tashkilotlar orasida BMT umumbashariy vakolatlarga ega universal tashkilot sifatida alohida o‘rin egallaydi.

B.BERDIYEV, F.QO‘YSINOVA

**YAQIN SHARQDAGI SIYOSIY-HARBIY, IQTISODIY-
MOLIYAVIY JARAYONLAR**

fanidan o‘quv qo‘llanma

Toshkent - «SCIENCE PRINT» MCHJ – 2026

Muharrir:	S.Alimbayeva
Texnik Muharrir:	A. Ergashev
Kompyuterda sahifalovchi:	A.Ismailov
Musavvir:	A. Umarov

Nashriyot litsenziyasi:

Email:axrorer42@gmil.com Тел:+99890 118-75-75

Bosishga ruxsat etildi 8.05.2026

Bichimi 60x84 1/16. « Times New Roman » garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog‘i: 15,5. Adadi: 10.

Buyurtma №105/2026

*Toshkent shahri, Olmazor tumani, Guzarboshi MFY,
Sag‘bon ko‘chasi, Omonat tor ko‘chasi,
«SCIENCE PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.*